

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมาจะเห็นว่าพระสงฆ์และวัดมีความสัมพันธ์กับชุมชนอย่างใกล้ชิด ทั้งสองฝ่ายต่างพึ่งพาซึ่งกันและกัน ในฝ่ายชาวบ้านการสร้างวัดเกิดขึ้นจากความเลื่อมใสศรัทธา เพื่อให้เกิดประโยชน์สำหรับพระภิกษุสงฆ์จะได้มีที่พักอาศัย เพื่อปฏิบัติธรรม และสั่งสอนเผยแผ่พระธรรมคำสอน นอกจากนั้นพระสงฆ์ยังมีฐานะเป็นเนือนาบุญ เป็นที่ปรึกษาและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจสำหรับชาวบ้านด้วย ส่วนในด้านพระสงฆ์นั้น นอกเหนือจากการมีสถานที่พำนักที่เป็นหลักแหล่งสำหรับการปฏิบัติธรรมและประกอบกิจของสงฆ์แล้ว ที่สำคัญคือพระสงฆ์ต้องพึ่งพาชาวบ้านเรื่องปัจจัยต่าง ๆ ที่ใช้ในการดำรงชีวิต ในขณะเดียวกันพระสงฆ์เองก็สามารถสงเคราะห์ชาวบ้านที่มีจิตศรัทธาได้มีโอกาสในการบำเพ็ญบุญ เพื่อให้ได้รับประโยชน์ทั้งในภพนี้และในภพหน้า และประโยชน์ในระดับสูงสุด เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ามีพระดำรัสส่งพระอรหันต์ 60 รูป ออกไปประกาศพระศาสนา พระองค์ทรงแสดงเจตนาไว้ชัดเจนเรื่องการทำประโยชน์สุขของภิกษุสงฆ์ต่อชาวโลกทั้งหลาย ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน

(พระวินัยปิฎก มหาวรรค 4/32/40)

ในพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงตรัสตรงเตือนให้ภิกษุสงฆ์ระลึกตระหนักถึงการอุปถัมภ์ของชาวบ้านและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างภิกษุสงฆ์กับชาวบ้านซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย มีใจความดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย พรหมณ์และคหบดีทั้งหลายผู้บำรุงอุปัถฐม์เธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย

ชื่อที่เธอทั้งหลายแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธิบริบูรณ์ ครบถ้วนแก่พรหมณ์และคหบดีเหล่านั้น ชื่อว่าเธอทั้งหลายก็มีอุปการะมากแก่พรหมณ์และคหบดีทั้งหลาย

ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตต่างพึงพาอาศัยกันและกันอยู่ ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อต้องการสลัดโสมะออกให้ได้ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ด้วยประการดังกล่าวนี้

(พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ 25/107/486)

ถ้าพิจารณาในใจความแรก เมื่อพระพุทธเจ้ากล่าวถึงการอนุเคราะห์ชาวโลก ก็มีได้ระบุไว้ว่าเป็นเรื่องทางด้านจิตใจหรือด้านวัตถุสิ่งของ แต่มักเข้าใจกันว่าเป้าหมายของพระพุทธศาสนา น่าจะเป็นการช่วยสัตว์โลกให้เกิดการพัฒนาทางจิตใจและปัญญามากกว่าจะเป็นการช่วยอนุเคราะห์ช่วยเหลือด้านวัตถุซึ่งเป็นเรื่องทางโลก ส่วนในใจความที่สองดูจะเป็นการสนับสนุนความคิดที่ว่า การอนุเคราะห์ช่วยเหลือชาวโลกและการทำประโยชน์สุขแก่คนจำนวนมากของพระสงฆ์เป็นด้าน “ธรรมทาน” คือให้ความรู้ พระธรรมหรืออบรมศีลธรรม ส่วนคฤหัสถ์มีหน้าที่ต่อพระสงฆ์ในทาง “อามิสทาน” คือถวายสิ่งของต่าง ๆ แก่พระสงฆ์ เป็นการอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ และศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับพระธรรมในขณะเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ เมื่อกล่าวถึงการอนุเคราะห์สงเคราะห์ หรือช่วยเหลือเกื้อกูลของพระสงฆ์ต่อชาวบ้านในพระพุทธศาสนาจึงมักใช้ตามจารีตที่หมายถึงการช่วยเหลือด้านการพัฒนาจิตใจและปัญญา

ในประเทศไทยคณะสงฆ์และสถาบันทางพระพุทธศาสนาแต่เดิมมิได้มีธรรมเนียมปฏิบัติในการสร้างสถานที่เพื่อสงเคราะห์ประชาชนทางด้านวัตถุอย่างนักบวชคณะต่าง ๆ ในศาสนาคริสต์ เช่น การตั้งศูนย์ดูแลผู้ป่วยโรคมะเร็งระยะสุดท้าย หรือศูนย์ดูแลเด็กกำพร้า เป็นต้น การสงเคราะห์ชาวบ้านของวัดและพระสงฆ์ในอดีตที่เป็นรูปธรรมมากที่สุด ก็คือเรื่องการศึกษา เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนอยู่แล้ว วัดจึงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ โดยมีพระสงฆ์เป็นทั้งผู้สอนหนังสือและอบรมศีลธรรมแก่ลูกหลานชาวบ้านในชุมชนมาเป็นเวลานาน จนกระทั่งเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน แยกเป็นกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ แบบตะวันตก การศึกษาจึงเปลี่ยนไปอยู่ในอำนาจหน้าที่ของกระทรวงศึกษาธิการ บทบาท

ของวัดในการให้การศึกษอบรมจึงค่อย ๆ ลดลงเป็นลำดับ เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนแปลงไป คณะสงฆ์บางส่วนได้พิจารณาเห็นความจำเป็นในการที่สงฆ์ต้องสงเคราะห์ประชาชนด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส การดูแลเด็กกำพร้า การรักษาพยาบาล ฯลฯ แต่การที่สงฆ์บางส่วนหันมาทำงานด้านการสงเคราะห์ประชาชนอย่างจริงจังเช่นนี้ ทำให้เกิดคำถามจากบุคคลทั่วไปที่ยึดถือตามจารีตที่ว่าพระสงฆ์มีหน้าที่อบรมสั่งสอนพระธรรมซึ่งเป็นการพัฒนาทางจิตใจ และปัญญา ไม่มีหน้าที่รักษาพยาบาลคนเจ็บป่วย หรือช่วยสอนอาชีพแก่ชาวบ้าน งานเช่นนี้ควรเป็นของคฤหัสถ์มากกว่า ตัวอย่างเช่น กรณีการตั้งสถานที่พักฟื้นของผู้ป่วยโรคเอดส์ระยะสุดท้ายของวัดพระบาทน้ำพุ จังหวัดลพบุรี พระอุดมประชาทิรซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดได้กล่าวถึงปัญหานี้ว่า “ช่วงแรกเราได้รับการต่อต้าน ชาวบ้านและองค์กรศาสนาไม่เข้าใจในบทบาท เป็นแนวความคิดที่ขัดแย้งว่าเป็นหน้าที่ของพระหรือไม่ แต่ก็ตัดสินใจที่จะดำเนินการ ถึงแม้จะถูกรังเกียจก็พยายามทำความเข้าใจกับประชาชนทั่วไป” (<http://sex.sanook.com/sex/safety>)

อีกตัวอย่างหนึ่งที่สมควรนำมากล่าวถึงได้แก่การดำเนินงานเพื่อสาธารณประโยชน์ของพระราชธรรมนิเทศ (พระพยอม กัลยาโณ) เจ้าอาวาสวัดสวนแก้ว จังหวัดนนทบุรี ที่ริเริ่มดำเนินงานมาตั้งแต่ พ.ศ. 2529 และมีผู้เข้ามาขอรับการสงเคราะห์ในโครงการต่าง ๆ ของมูลนิธิสวนแก้วจำนวนมาก ในระยะแรกของการดำเนินงานก็มีกระแสวิพากษ์วิจารณ์จากสาธารณชนเช่นกันว่าท่านทำในสิ่งที่มีใช้กิจของสงฆ์ และเป็นการทำงานซ้ำซ้อนกับภาครัฐ แต่คำวิจารณ์เหล่านั้นไม่ได้ทำให้พระราชธรรมนิเทศเกิดความท้อถอย ยังคงทำงานหนักต่อไปเพื่อสังคม จะเห็นได้จากการตั้งโครงการต่าง ๆ ของมูลนิธิสวนแก้ว จำนวน 18 โครงการ เป็นการแสดงให้เห็นความเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์ทุกระดับชั้นที่ประสบเคราะห์กรรมต่าง ๆ (*ประวัติและผลงานพระราชธรรมนิเทศ (พระพยอม กัลยาโณ) มูลนิธิสวนแก้ว*. มปป.)

ปัจจุบันคนเริ่มเปรียบเทียบกิจกรรมของพระสงฆ์และสถาบันทางพระพุทธศาสนากับนักบวชในศาสนาอื่นในแง่ที่ว่านอกจากการสอนศีลธรรมให้แก่เด็กนักเรียนในบางโอกาส และแสดงพระธรรมเทศนาแก่ชาวบ้านแล้ว พระสงฆ์ไม่ค่อยได้ช่วยเหลือประชาชนมากนัก ทั้งนี้เพราะวัดก็มีได้เป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้เช่นในอดีตอีกต่อไป ดังนั้นจึงมีความเห็นจากบางฝ่ายว่าบทบาทด้านการสังคมสงเคราะห์ของสงฆ์น่าจะเป็นผลดีแก่พระพุทธศาสนามากกว่าผลเสีย ทั้งนี้มีตัวอย่างจากกิจกรรมของนักบวชของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานที่มีการดำเนินการในลักษณะของมูลนิธิเพื่อช่วยเหลือประชาชนที่ได้รับความเดือดร้อน เช่น Compassion Relief Tzu Chi Foundation ที่ก่อตั้งโดยแม่ชี Cheng Yen ในไต้หวัน มีโครงการหลักด้านยา การศึกษา การบริจาคไขกระดูก เป็นต้น (Shih Cheng Yen: 2008) ในประเทศไทยก็มีตัวอย่างงานสงเคราะห์

ประชาชนที่พระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการและได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลบางส่วน เช่น การสร้างโรงพยาบาลบางปลาม้าขนาด 60 เตียง และอุปกรณ์จำเป็นในโรงพยาบาล ของพระวิมลภาวนานุสิฐ วิ. เจ้าอาวาสวัดกลาง อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี ได้รับการสนับสนุนในเบื้องต้นด้านงบประมาณจากกระทรวงสาธารณสุข ขณะที่ค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่ได้มาจากการบริจาคของพระวิมลภาวนานุสิฐ วิ. ญาติโยมและผู้มีจิตศรัทธา ปัจจุบันยกให้ทางราชการไปแล้ว (เอกสารของวัดกลาง, มปป. และ Nakasone: 2008)

หลวงตาพนพพัทธ์ จิรธัมโม เจ้าอาวาสวัดคำประมง จังหวัดสกลนคร เป็นพระสงฆ์อีกรูปหนึ่งที่ดำเนินงานด้านสงเคราะห์ประชาชนด้วยการจัดตั้ง "อโรคยาศาล" ขึ้นในปี พ.ศ. 2548 เป็นสถานอภิบาลผู้ป่วยมะเร็งที่เยียวยาผู้ป่วยทั้งทางจิตใจและร่างกายโดยผู้ป่วยไม่ต้องเสียค่ารักษา ค่ายา ค่าที่พัก ค่าแพทย์และพยาบาลแต่ประการใด ความเสียสละและเปี่ยมด้วยเมตตาธรรมของท่านทำให้วัดคำประมงเป็นที่รู้จักมากขึ้นเรื่อย ๆ ในเรื่องการพยาบาลผู้ป่วยมะเร็ง ท่านเจ้าอาวาสให้เหตุผลว่าการก่อตั้งอโรคยาศาลเพื่อต้องการตอบแทนบุญคุณพระพุทธศาสนาและชาติบ้านเมือง เป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ทุกชาติ ทุกศาสนาที่มีความทุกข์เพราะความเจ็บป่วย โดยเฉพาะโรคมะเร็ง ปัจจุบันมีผู้ป่วยทั้งคนไทยและคนต่างชาติเข้ารับการบำบัดรักษามากกว่า 1,600 คน (<http://www.khampramong.org>)

นอกจากนี้งานสังคมสงเคราะห์ที่วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาบางแห่งกระทำมิได้จำกัดอยู่เฉพาะการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ยังแผ่แผ่ออกไปถึงสัตว์ทั้งหลายด้วย ตัวอย่างเช่นวัดเวฬุวนาราม จังหวัดลำปาง วัดเริ่มจากการดูแลสุนัขจรจัดที่มาอยู่ที่วัดแต่ในเวลาต่อมามีชาวบ้านนำสุนัขมาทิ้งไว้ในวัด พระมหาวชิชัย อคฺคเตโช เจ้าอาวาสวัดจึงรับภาระดูแลสุนัขรวม 400 กว่าตัว แมวอีก 40 กว่าตัว (<http://www.watwaru.com>) ตัวอย่างเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นว่างานสงเคราะห์ดังกล่าวเป็นที่ยอมรับของสาธารณชนได้

จากความเห็นต่างกันข้างต้นเกี่ยวกับบทบาทของสถาบันทางพระพุทธศาสนาในงานสังคมสงเคราะห์ จึงเป็นเรื่องที่สมควรศึกษาว่างานสังคมสงเคราะห์ที่พระสงฆ์และมูลนิธิที่วัดเป็นผู้ดำเนินการควรพิจารณาอย่างไร มีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้าง และความพยายามในการแก้ปัญหาเหล่านั้นเป็นไปในลักษณะใด ทั้งนี้โดยพิจารณาจากกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ของพระสงฆ์ที่สำคัญบางรูป พร้อมกับทัศนะของนักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา อนึ่งการวิจัยนี้อาจครอบคลุมถึงองค์กร สมาคม หรือมูลนิธิทางพระพุทธศาสนาที่ดำเนินการโดยแม่ชี หรือคฤหัสถ์ด้วยในแง่ที่ว่างานสังคมสงเคราะห์โดยแม่ชีหรือคฤหัสถ์อาจเป็นทางเลือกที่เหมาะสมกว่า ในกรณีที่ผลการวิจัยโน้มไปในทางที่ว่าพระสงฆ์หรือมูลนิธิของวัดไม่ควรทำงานสังคมสงเคราะห์

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบทบาทของสถาบันทางพระพุทธศาสนาในการทำงานสังคมสงเคราะห์
2. เพื่อประเมินประสิทธิภาพและความสำเร็จของสถาบันทางพระพุทธศาสนาตามที่ได้ศึกษามาแล้ว

3. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของพระสงฆ์และสถาบันทางพระพุทธศาสนา กับงานสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยมักกล่าวว่า “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเพื่อการสังคมสงเคราะห์แน่นอน” แต่การสังคมสงเคราะห์ในใจความดังกล่าวมักมีความหมายในลักษณะของการช่วยเหลือด้านพัฒนาจิตใจและปัญญาเพียงด้านเดียว หรือบางครั้งก็หมายรวมทั้งการสังคมสงเคราะห์ด้านจิตใจและด้านวัตถุพร้อมกัน การพิจารณาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะเน้นประเด็นการสงเคราะห์ต่อสาธารณชนมากกว่าด้านการเผยแผ่และอบรมสั่งสอนธรรม ดังนี้

พระสาสนโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร (2514) มีความเห็นว่า ในภาพรวมแม้พระพุทธศาสนาจะมีโลกุตระธรรมซึ่งเป็นธรรมที่ไม่เอื้อต่อสังคม แต่ก็มีโลกียธรรมซึ่งมีคำสั่งสอนที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ทำให้คนอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุขและทำให้สังคมเจริญต่อไป ในด้านงานสังคมสงเคราะห์ที่เห็นได้ชัดคือ คณะสงฆ์ได้มีส่วนช่วยการศึกษาของชาติมาแต่โบราณกาล แต่เป็นการกระทำเฉพาะบุคคล เฉพาะวัด มิใช่เป็นของหลวงหรือของแผ่นดิน จนกระทั่งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ถึงพระสงฆ์และประชาชนทั่วไปทั่วราชอาณาจักร คณะสงฆ์ในเวลาต่อมาก็ได้ดำเนินรอยตามและขยายงานออกไปจนมีวิทยาลัยสงฆ์ (มหาวิทยาลัยสงฆ์ในปัจจุบัน) และงานธรรมทูต เป็นต้น

คามहुโณ (2519) มีความเห็นคล้ายตามความคิดแบบจารีตที่ว่า การสงเคราะห์ประชาชนของพระสงฆ์ทำได้ด้วยการอบรมสั่งสอนและเผยแผ่ธรรมะ และเป็นที่ยิ่งให้ความร่วมมือด้านจิตใจ แต่ได้เพิ่มเติมความคิดเรื่อง “สังคหวัตถุ 4” ซึ่งเป็นคำสอนที่มุ่งช่วยเหลือประชาชนให้มีความผูกพันกันด้วย “ทาน ปิยวาจา อุตถจริยา และ สมานัตตตา”

พระราชวรมนูณี (ประยูร ปรียุตโต) กล่าวถึงบทบาทของวัดในประเทศไทยตั้งแต่อดีตว่ามีหลายด้านที่นอกเหนือจากการเผยแผ่พระธรรม ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และอบรมศีลธรรม

เนื่องจากวัดยังเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นสมบัติร่วมกันของชาวบ้านในหมู่บ้านนั้น ๆ ในส่วนบทบาทของวัดที่เกี่ยวข้องกับงานสังคมสงเคราะห์สรุปได้ดังนี้

1. เป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้านส่งกุลบุตรมาอยู่รับใช้พระ รับการฝึกอบรมทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ ตามที่มีสอนสมัยนั้น
2. เป็นสถานสงเคราะห์ที่บุตรหลานชาวบ้านยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีพโตอยู่ และศึกษาเล่าเรียนด้วย ตลอดถึงผู้ใหญ่ที่ขัดสนมาอาศัยเลี้ยงชีพ
3. เป็นสถานพยาบาลที่แจกจ่ายบอกยาและรักษาผู้เจ็บป่วยตามภูมิรู้ของคนสมัยนั้น
4. เป็นที่พักคนเดินทาง
5. เป็นสโมสร ที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ หย่อนใจหาความรู้เพิ่มเติม
6. เป็นสถานบันเทิง ที่จัดงานเทศกาล และมหรสพต่าง ๆ สำหรับชาวบ้านทั้งหมด
7. เป็นที่ไกลเกลียดข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษา แก้ปัญหาชีวิตครอบครัว และความทุกข์ต่าง ๆ
8. เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรม ที่รวบรวมศิลปกรรมต่าง ๆ ของชาติ ตลอดจนเป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์
9. เป็นคลังพัสดุ สำหรับเก็บของใช้ต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานที่วัด หรือยืมไปใช้เมื่อตนมีงาน
10. เป็นศูนย์กลางการบริหารหรือปกครอง ที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกันบอกแจ้งกิจการต่าง ๆ (ในยามสงคราม อาจใช้เป็นที่ชุมนุมทหารด้วย)

พระราชวรมุนี (2530: 11-12)

จะเห็นว่าหน้าที่ด้านสงเคราะห์ของพระสงฆ์ไทยในอดีตที่เห็นได้ชัดที่สุดน่าจะเป็นด้านการให้ที่พักอาศัยและให้การอบรมศึกษาสั่งสอนบุตรหลานชาวบ้านมากกว่าด้านอื่น ส่วนการทำหน้าที่เป็นสถานพยาบาลคงมิได้หมายถึงการสร้างสุขาศาลาหรือโรงพยาบาลตามความเข้าใจในปัจจุบัน แต่น่าจะเป็นลักษณะของการที่พระสงฆ์ช่วยเหลือชาวบ้านที่เจ็บป่วยตามความรู้และภูมิปัญญาของตนมากกว่า นอกจากนั้นการที่ชาวบ้านมาใช้วัดเป็นสถานที่พบปะสังสรรค์ และหย่อนใจ หรือเป็นสถานจัดงานเทศกาลและมหรสพต่าง ๆ เป็นศูนย์กลางการบริหารงานด้านการปกครองที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านใช้ประชุมชาวบ้าน อาจถือว่าวัดสงเคราะห์ชาวบ้านทางอ้อม เนื่องจากชาวบ้านได้มาใช้สถานที่ของวัดเป็นครั้งเป็นคราวเท่านั้น

เนื่องจากปัจจุบันรัฐได้เข้ามาบริหารจัดการด้านการสงเคราะห์ต่าง ๆ ที่วัดและพระสงฆ์เคยปฏิบัติมาเกือบทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นสถานศึกษา พิพิธภัณฑ์ สถานพยาบาล สถานสงเคราะห์

และที่พักคนเดินทาง รวมทั้งการเป็นศูนย์กลางการบริหารงานด้านปกครอง จึงดูเหมือนว่าบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์และวัดในอดีตในฐานะศูนย์กลางของชุมชนเลือนหายไป ในงานวิจัยของเนาวรัตน์ แสนสุพรรณ (2545) พบว่าการเปลี่ยนแปลงบทบาทและรูปแบบการให้บริการชุมชนของวัดในเขตเมืองเป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะเรื่องปลีกย่อย แต่โดยหลักใหญ่แล้วยังพยายามยึดแนวปฏิบัติเช่นเดียวกับวัดในอดีตได้กระทำ เพียงแต่ไม่ได้มีบทบาทเต็มเหมือนในอดีต เช่นด้านการเป็นสถานศึกษาและสังคมสงเคราะห์ นอกจากนี้วัดยังเป็นที่พักทางจิตวิญญาณของประชาชนพอสมควร สำหรับการอบรมสั่งสอนจริยธรรม ประชาชนคิดว่าเป็นหน้าที่ของโรงเรียนหรือสถานศึกษามากกว่า ส่วนความคิดของประชาชนทั่วไปยังมีแนวโน้มในทางลบต่อบทบาทด้านการสังคมสงเคราะห์บ้าง ตัวอย่างเช่น วัดสวนแก้ว ถึงแม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่พอใจกับบทบาทด้านการพัฒนาสังคมของวัดสวนแก้ว แต่ชาวบ้านรอบวัดจำนวนหนึ่งยังมีความเห็นว่าวัดควรทำให้พอเหมาะกับขอบเขตที่วัดควรจะทำ เพราะมิฉะนั้นจะทำให้วัดเข้าไปเกี่ยวข้องกับทางโลกมากเกินไปและคนภายนอกอาจมองว่าเป็นเรื่องของผลประโยชน์มากขึ้น

4. วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย

1. วิจัยเอกสารได้แก่การศึกษาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยบทบาทในการสังคมสงเคราะห์ เพื่อให้ทราบในเบื้องต้นว่าในทางทฤษฎี พระพุทธศาสนาพิจารณาปัญหาในอย่างไร โดยแยกออกเป็นสองฝ่าย คือฝ่ายนักบวช กับฝ่ายผู้ครองเรือน และศึกษาเอกสารของสถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ดำเนินงานสังคมสงเคราะห์
2. วิจัยภาคสนามได้แก่การรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับบทบาท และผลงานของสถาบันทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญซึ่งเลือกแบบเจาะจงโดยการสัมภาษณ์ เจ้าอาวาส หรือผู้ที่รับผิดชอบ และผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของวัดหรือมูลนิธิของสถาบันทางพระพุทธศาสนาที่มีกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์ รวมทั้งสัมภาษณ์นักวิชาการและบุคคลทั่วไปเพื่อประกอบการพิจารณา

5. ขอบเขตของโครงการวิจัย

งานวิจัยนี้กำหนดขอบเขตการศึกษางานสังคมสงเคราะห์ที่ดำเนินการโดยสถาบันทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน ซึ่งอาจหมายถึงวัด พระสงฆ์ มูลนิธิ สมาคมหรือองค์กรที่ดำเนินการ

โดยนักบวชหรือคฤหัสถ์ โดยเก็บตัวอย่างข้อมูลจากวัดและมูลนิธิที่มีกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์
ในเขตกรุงเทพมหานคร ปริมณฑล และจังหวัดใกล้เคียงจำนวน 6 แห่ง ได้แก่

1. วัดกลาง อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี
2. วัดโบสถ์วรดิษฐ์ อำเภอบางบาล จังหวัดอ่างทอง
3. วัดทุ่งเหียง อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดชลบุรี
4. วัดพระบาทน้ำพุ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
5. วัดสวนแก้ว อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี
6. เสถียรธรรมสถาน เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับงานสังคมสงเคราะห์ รวมทั้งทัศนคติของนักวิชาการและของ
สาธารณชนต่อบทบาทของสถาบันทางพระพุทธศาสนาในงานสังคมสงเคราะห์
2. ข้อเสนอแนะแนวทางการแก้ปัญหาของสถาบันทางพระพุทธศาสนาในงานสังคม
สงเคราะห์

บทที่ 2

มโนทัศน์และบทบาทของรัฐกับสังคม/ชุมชนในงานสังคมสงเคราะห์

ปัจจุบันในประเทศไทย จะพบว่า มีวัด สถาบันของนักบวชในพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น มูลนิธิ และองค์กรเอกชนอาสาสมัครต่าง ๆ ดำเนินงานด้านสังคมสงเคราะห์แก่ชุมชน/สังคมใน ลักษณะที่แตกต่างกัน บางองค์กรเป็นการทำงานแก้ปัญหาเฉพาะกิจ บางองค์กรดำเนินงานระยะยาว ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ ในบทนี้จะเสนอความคิดพื้นฐานที่เกี่ยวข้อง 3 ประเด็นได้แก่ ความหมายของการสังคมสงเคราะห์ หน้าที่และบทบาทของรัฐด้านการสังคมสงเคราะห์ บทบาทของชุมชนและองค์กรเอกชน ด้านการสังคมสงเคราะห์

1. ความหมายและความสำคัญของการสังคมสงเคราะห์ (Social Work)

1.1 ความหมายของการสังคมสงเคราะห์

การสังคมสงเคราะห์มีความหมายกว้าง นักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิอธิบายความหมายไว้หลายด้าน คล้ายกันบ้าง คาบเกี่ยวกันบ้าง หรือต่างกันในระยะละเอียด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงมีพระราชดำรัสในพิธีเปิดการประชุมการสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ ครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2505 ความว่า

การสังคมสงเคราะห์นั้น มีความหมายกว้างขวางมาก กินความถึงการดำเนินการทุกอย่างที่จะช่วยเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ หรือกลุ่มชนที่ร่วมกันเป็นสังคม เป็นชาติ และผู้ไม่สามารถช่วยตัวเองได้ ให้มีความสุขทั้งทางกายและจิตใจ ให้ได้มีปัจจัยอันจำเป็นแก่การครองชีพคือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่ อาศัย และการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ ได้รับการศึกษาอบรมตามควร ตลอดจนมีความรู้ที่จะนำมาเลี้ยงชีพโดยสุจริต เพื่อความเรียบร้อยและความเป็นปึกแผ่นของสังคม

(Thai Junior Encyclopedia Project <http://kanchanapisek.or.th>)

คณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิการสังคมแห่งชาติ ได้อธิบายความหมายของการสังคมสงเคราะห์ไว้ในแผนพัฒนางานสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์แห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2545-2549) ดังนี้

สังคมสงเคราะห์ หมายถึง ศาสตร์และศิลป์ทางวิชาชีพในการป้องกัน แก้ไข ฟื้นฟู และพัฒนาบุคคล กลุ่ม ชุมชน ทั้งที่ประสบและไม่ประสบปัญหาความเดือดร้อน ให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ทางสังคมเพื่อช่วยเหลือตนเอง ครอบครัวและชุมชน ตลอดจนสามารถปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีในสังคมต่อไป

(<http://www.dsdw.go.th>)

รองศาสตราจารย์นันท์นัย ไชยสุต อดีตคณบดีคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อธิบายว่า

การสังคมสงเคราะห์หมายถึง การจัดให้มีมาตรการต่างๆ เพื่อป้องกันและแก้ไข ปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนเป็นรายบุคคล เป็นกลุ่มหรือทั้งชุมชน โดยใช้หลักทฤษฎีของการสังคมสงเคราะห์เป็นแนวปฏิบัติ . . . กล่าวคือใช้หลักการ วิธีการ และกระบวนการของการสังคมสงเคราะห์ซึ่งไม่ใช่เพียงแค่หยิบยื่นสิ่งที่มีปัญหา ต้องการแล้วถือว่าการให้เป็นบริการทางสังคมสงเคราะห์แล้ว

(อ้างในทัศนีย์ ลักษณะภิกษนชัช 2542: 5)

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) อธิบายความหมายของการสังคมสงเคราะห์ไว้ใน “คัมภีร์ ความหมายแท้ของสังคมสงเคราะห์,” นิตยสารการประชาสงเคราะห์ มีใจความตรงกันกับรองศาสตราจารย์นันท์นัย ไชยสุต ที่เห็นว่าการสังคมสงเคราะห์ไม่ใช่เพียงการเอาสิ่งของ ทรัพย์สิน หรือบริการไปให้เท่านั้น พระเทพเวทีมีความเห็นเพิ่มเติมอีกว่า การสังคมสงเคราะห์หมายถึงการทำให้สังคมมีความผูกพันกัน ยึดเหนี่ยวกันไว้

ตามศัพท์ (สังคมสงเคราะห์) แปลง่ายๆ ว่า การสงเคราะห์สังคม แต่ถ้าจะแปลให้ลึกกว่านั้น ก็มีความหมายทางธรรม สงเคราะห์ คำบาลีเป็น สงคห (สังคห) แปลว่า ประมวล รวบรวม จับมา รวมเข้าด้วยกัน ยึดเหนี่ยวจิตใจให้รวมกันเป็นหนึ่ง ผูกใจกันไว้ สังคห ที่แปลว่า ยึดเข้าไว้ด้วยกันนั้น หมายถึง ยึดในแก่นามธรรมและยึดในแง่รูปธรรม ทางนามธรรม คือ ยึดเหนี่ยวผูกจิตใจให้รวมกันเป็นหนึ่ง ทางรูปธรรม คือ ให้คนมารวมกัน ประสานเข้าด้วยกัน ดังนั้น ความมุ่งหมายของสังคมสงเคราะห์ จึงไม่ใช่เป็นเพียงเอาอะไรไปให้เขา ไม่ใช่เอาบริการไปให้ เอาทรัพย์สินเงินทองไปให้ แต่

หมายถึงทำให้สังคมรวมใจกัน ผนึกยึดเหนี่ยวกันไว้ให้ได้ ถ้ามองในแง่นี้ หน้าที่ของเรา จึงไม่ใช่เป็นเพียงเอาอะไรไปหยิบยื่นให้

(พระเทพเวที 2532: 69-73)

วันทนีย์ วาสิกะสิน มีความเห็นว่าการให้ความหมายของพระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต) สะท้อนคุณค่าของการสังคมสงเคราะห์ได้ตรงและชัดเจน สอดคล้องกับหลักการสังคมสงเคราะห์สากลในเชิงวิชาชีพ เนื่องจากการทำงานสังคมสงเคราะห์มิใช่การ “ทำให้” แต่เป็นการ “ทำงานด้วยกัน” หรือเป็นการช่วยมนุษย์ในฐานะเพื่อนมนุษย์ด้วยกันอย่างเท่าเทียม หรือเป็น “การช่วยเขา เพื่อให้ช่วยตนเองได้” คำกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นความเชื่อที่ว่า มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะพึ่งตนเองได้ (วันทนีย์ วาสิกะสิน 2547:29)

จากใจความที่ยกมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าการสังคมสงเคราะห์ครอบคลุมการกระทำหรืองานที่ต้องการช่วยเหลือเกื้อกูลผู้ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ทั้งด้านวัตถุ สิ่งของ การบริการ ฯลฯ เพื่อให้พวกเขาเหล่านั้นสามารถดำรงชีวิตอยู่และสามารถช่วยเหลือตนเองต่อไปได้โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่น การสังคมสงเคราะห์จึงยึดเหนี่ยวใจคนในสังคมไว้และทำให้สังคมมีความสงบสุข

1.2 ความสำคัญของการสังคมสงเคราะห์

จากความหมายของการสังคมสงเคราะห์แสดงให้เห็นว่าการสังคมสงเคราะห์เป็นการทำงานอย่างครอบคลุมกว้างขวาง มีลักษณะเชิงบูรณาการทางสังคม การสังคมสงเคราะห์จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นประโยชน์ไม่เพียงแต่สามารถช่วยเหลือบุคคลที่ได้รับความเดือดร้อนเท่านั้น แต่ยังทำให้ประชาชนในชุมชน/สังคมประสานสัมพันธ์ต่อกันผ่านกิจกรรมหรือโครงการด้านสังคมสงเคราะห์ต่าง ๆ การสังคมสงเคราะห์จึงมีส่วนช่วยในการแก้ไขปัญหาความแตกแยกในสังคม และพัฒนาคนในสังคมให้สามารถช่วยเหลือตนเอง ครอบคลุม และช่วยสังคมได้ในขณะเดียวกัน

1.3 วิธีการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์

วิธีการปฏิบัติงานที่ถือว่าเป็นพื้นฐานการทำงานสังคมสงเคราะห์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีหลายวิธี ได้แก่ การสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย (Social Case Work) การสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน (Social Group Work) หรือการสังคมสงเคราะห์ชุมชน (Community Work) การจัดระเบียบชุมชน (Community Organization) การบริหารงานสังคมสงเคราะห์ (Social Work Administration) และ

การวิจัยทางสังคมศาสตร์ (Social Work Research)¹ ในที่นี้ จะสรุปเฉพาะการสังคมสงเคราะห์ที่อยู่ในรูปของการช่วยเหลือบุคคล 3 กลุ่ม ดังนี้

การสังคมสงเคราะห์เฉพาะรายเป็นวิธีการปฏิบัติงานที่มุ่งแก้ไขตัวผู้เดือดร้อนแต่ละราย และรวมทั้งครอบครัวของบุคคลนั้นโดยตรง เช่น ปัญหาสุขภาพ การให้ความช่วยเหลือด้านการเงิน บริการสังคมตามความจำเป็น

การสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน เป็น “การให้ความช่วยเหลือโดยใช้ กระบวนการกลุ่ม จึงเป็นการทำให้บุคคลได้รับการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงและพัฒนาศักยภาพด้วยกิจกรรมและอิทธิพลของกลุ่ม” เช่น ตั้งหน่วยงานให้บริการสังคมในชุมชนคนยากจน หรือทำงานร่วมกันคนยากจนทั้งชุมชน

การสังคมสงเคราะห์ชุมชน (Community Work) หรือการจัดระเบียบชุมชน (Community Organization) (ดูคำอธิบายในข้อ 2 ข้างล่าง)

2. ความหมายของชุมชนและการสังคมสงเคราะห์ชุมชน

2.1 ความหมายของ “ชุมชน”

คนทั่วไปมักเข้าใจว่าชุมชนแบ่งออกได้ เป็น 2 แบบคือ สังคมเมืองกับสังคมชนบท แต่ในปัจจุบัน ชุมชนมีความหมายกว้างกว่านั้น สุริชัย หวันแก้ว อธิบายว่า

ในระยะหลังประมาณ 3 ทศวรรษมานี้ ผลการวิจัยของวิชาการวงสังคมวิทยาและการพินิจพิจารณาทางทฤษฎีต่าง ๆ ในโลกส่วนส่อถึงบรรยากาศในการทบทวนใหม่ เช่นในยุโรป อเมริกา อินเดีย และญี่ปุ่น ก็ปรากฏชัดเจนมากขึ้นว่า การพิจารณาแบบทวิทัศน์ที่แบ่งความเป็นชนบทความเป็นเมืองเป็นสองขั้ว เป็นเมืองกับชนบทที่มีลักษณะตายตัวนั้นง่ายตายเกินไป และไม่มีคุณสมบัติต่อการทำความเข้าใจความเป็นจริงทางสังคมได้ดีเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะความแตกต่างระหว่างความเป็นเมืองและชนบทนั้นมีไขว่กับดำ หากเป็นองศาของความเข้มข้น ในขณะเดียวกัน กระแสความเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบันก็ทำให้สิ่งที่เรียกว่าความเป็นเมืองกับชนบทนั้นมีอิทธิพลต่อกัน . . .

¹ โปรดดูรายละเอียดใน วันทนีย์ วาสิกะสิน สุรางค์รัตน์ วศินารมณั ดร.กิติพัฒน์ นนทบุรีมະດຸລ. *ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์*. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), หน้า 45-59.

ในบริบทแห่งโลกาภิวัตน์นี้ ปรัชญาการณ “ชุมชน” นี้ได้เกิดมิติใหม่ขึ้นหลายประการ มีการก่อรูปก่อร่างของชุมชนขึ้นใหม่หลายรูปแบบภายใต้เงื่อนไขใหม่ ๆ ของการสื่อสารและเทคโนโลยี โทรคมนาคม รวมทั้ง ชุมชนเหมือนจริง (virtual community) ต่าง ๆ นั้น ในบางกรณีการมีพื้นที่ในทางกายภาพไม่มีความสำคัญ แต่ในบางกรณียังต้องยึดพื้นที่บ้าง แต่ก็ไม่ได้ขีดวงจำกัดแต่ภายในประเทศเช่นแต่ก่อน

(สุริชัย หวันแก้ว 2543: 29-32)

จะเห็นว่าปัจจุบันการแบ่งความเป็นเมืองกับชนบทที่แยกกันอย่างตายตัวได้รับการยอมรับน้อยลง ทั้งนี้เนื่องจากความแตกต่างในวิถีชีวิตระหว่างกลุ่มสังคมมิได้เกิดจากทำเลที่ตั้งซึ่งเป็นปัจจัยทางภูมิศาสตร์แต่ประการเดียว แต่ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมทั้งในระดับชาติและระดับโลกได้เข้ามามีบทบาททำให้วิถีชีวิตของคนเปลี่ยนไป

2.2 ความหมายของ “ชุมชน” ในงานสังคมสงเคราะห์

คำว่า “ชุมชน” ตามความหมายของนักสังคมสงเคราะห์แบ่งได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ ชุมชนตามพื้นที่ (Place or Geographical Area) และ ชุมชนตามหน้าที่ (Interest Groups of Functional Community) แต่ในทางปฏิบัติ การทำงานสังคมสงเคราะห์ย่อมเกี่ยวข้องกับ “ชุมชน” ทั้งสองประเภท ทัดนี้ยี้ ลักษณะพิเศษซซ์ อธิบายชุมชนทั้งสองประเภทดังนี้

ชุมชนตามพื้นที่ (Place or Geographical Areas) ได้แก่ หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ประเทศ นานาประเทศ โลก ซึ่งถึขนาดพื้นที่และจำนวนประชากรเป็นเกณฑ์ ชุมชนตามหน้าที่ (Interest Groups of Functional Community) ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่มารวมกันเพื่อวัตถุประสงค์ หรือผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ การรวมกลุ่มบุคคลที่มีหน้าทางสังคมหรือสถานภาพเดียวกันเข้าไว้เป็นชุมชนเดียวกัน เช่น กลุ่มเด็ก เยาวชน สตรี กลุ่มพ่อค้าแม่ค้า หาบเร่แผงลอย กลุ่มสหภาพแรงงาน กลุ่มผู้บริโภค กลุ่มชาวนา กลุ่มลูกจ้างแรงงาน กลุ่มผู้ประกอบการค้า กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่ชี และอื่น ๆ

ในบางกรณี ผู้ปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ชุมชนจำเป็นต้องจำเป็นต้องติดต่อสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชุมชนทั้งสองประเภทในขณะเดียวกัน เช่น การทำงานร่วมกับกลุ่มเด็ก-เยาวชน-สตรีในหมู่บ้าน เพื่อจัดกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ อาทิ การอบรมผู้นำเยาวชน การส่งเสริมอาชีพสตรี . . . การจำแนกลักษณะของชุมชนดังกล่าวนี้ จึงเป็นการจำแนกในเชิงการสร้างความรู้ความเข้าใจถึงขอบเขตของการ

เข้าไปทำงานร่วมกับชุมชนต่อไปได้อย่างถูกต้องตามหลักและวิธีการของการสังคม
สงเคราะห์ชุมชน

(ทัศนีย์ ลักษณ์ภินชัช 2542: 126)

2.3 การสังคมสงเคราะห์ชุมชน

การสังคมสงเคราะห์ชุมชน เป็นกระบวนการระหว่างกลุ่ม (intergroup process) ที่ทำให้
ชุมชนเกิดความตระหนักในปัญหาสังคมที่เผชิญหน้าอยู่ และชุมชนได้ใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์
ในการป้องกันปัญหาที่มีผลกระทบต่อทั้งชุมชนและเพื่อความสุขของประชาชนโดยส่วนรวม (Garvin
and Tropman 1991:184)

จากคำจำกัดความของ Garvin and Tropman จะเห็นว่าสิ่งสำคัญของการสังคม
สงเคราะห์ชุมชนคือ การทำให้คนในชุมชนมีความรู้ตระหนักถึงปัญหาของชุมชน และการใช้
ทรัพยากรของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นด้านทุน คน บริการ องค์กรต่าง ๆ ให้สามารถสนองตอบความ
ต้องการของชุมชน (social needs) โดยส่วนรวมได้อย่างมีประสิทธิภาพ งานสงเคราะห์ชุมชนจึง
เป็นงานที่องค์กร มูลนิธิ สถาบัน หรือบุคคล ฯลฯ เข้าไปดำเนินการให้ความช่วยเหลือประชาชนใน
ชุมชนในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องรวมกัน โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อช่วยให้ประชาชนในชุมชน
นั้นมีความเป็นอยู่ดีขึ้น และมีคุณภาพชีวิตสูงขึ้น สามารถพึ่งพาตนเองได้ และสามารถช่วยเหลือ
เพื่อนบ้านและประชาชนในชุมชนได้ ด้วยเหตุนี้ “การสังคมสงเคราะห์ชุมชนจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่จะ
นำไปสู่การสร้างสวัสดิการทางสังคม และการพัฒนาสังคมของประเทศได้” (ทัศนีย์ ลักษณ์ภินชัช
2545:123)

ในประเทศไทยการสังคมสงเคราะห์ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าเริ่มขึ้นตั้งแต่เมื่อใด แต่ถ้า
พิจารณาแนวความคิดของการสงเคราะห์ชุมชนที่กล่าวถึงการระดมทรัพยากรในชุมชนหรือการ
ทำงานร่วมกันระหว่างกลุ่มบุคคลเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ตอบสนองความต้องการของคนใน
ชุมชนด้านสวัสดิการสังคม รวมทั้งการพัฒนาคุณภาพชีวิต จะพบว่าการสังคมสงเคราะห์ใน
ประเทศไทยมีมานานแล้ว เพียงแต่ไม่ได้เป็นการบริหารจัดการของรัฐหรือของเอกชนแบบที่ทำกัน
ในทุกวันนี้ ในสมัยก่อนเราสามารถเห็นการสังคมสงเคราะห์บุคคลหรือชุมชนผ่านทางจารีต
ประเพณีและศาสนา เช่น วัดและพระภิกษุสงฆ์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายอำเภอ ครู ฯลฯ คนบดี้ ผู้มี
จิตกุศล มักจะให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เดือดร้อนที่เข้ามาขอความช่วยเหลือด้านปัจจัยที่จำเป็นบ้าง
ให้คำแนะนำในการประกอบอาชีพ หรือจัดการบริการต่าง ๆ ถ้ากลุ่มบุคคลเหล่านี้ไม่สามารถให้
ความช่วยเหลือด้วยตนเองได้ ก็อาจไปขอความช่วยเหลือจากผู้อื่นที่สามารถช่วยได้ การทำงานใน

ลักษณะนี้ทำให้เกิดการประสานงานกัน มีความร่วมมือซึ่งกันและกัน และค่อย ๆ ขยายตัวมาเป็นการทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือคนในชุมชนตามความเหมาะสม

การสังคมสงเคราะห์ของประเทศไทยพัฒนาเป็นระบบมากขึ้นเมื่อมีการจัดตั้งคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นผู้รับผิดชอบในการผลิตนักสังคมสงเคราะห์วิชาชีพในปี พ.ศ. 2497 และต่อมาในปี 2503 มีการจัดตั้งสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นองค์กรภาคเอกชนที่ทำหน้าที่ในการส่งเสริมและประสานการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ทั้งของรัฐบาลและเอกชน มีบทบาทในการบำบัดและบรรเทาทุกข์ยากของผู้เดือดร้อน ปัจจุบันสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยมีองค์การสมาชิกทั่วประเทศ ได้แก่มูลนิธิ สมาคม สโมสร ศูนย์ชุมชน ฯลฯ

3. หน้าที่และบทบาทของรัฐด้านการสังคมสงเคราะห์

ปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่เราเห็นได้ชัดในสังคมไทยขณะนี้ได้แก่ปัญหาทางสังคมที่เพิ่มมากขึ้น อาทิ ปัญหาเด็กถูกทอดทิ้ง เด็กด้อยโอกาส ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาโสเภณี ปัญหายาเสพติด ปัญหาความยากจน ปัญหาคนว่างงาน คนพิการ และผู้สูงอายุ งานสังคมสงเคราะห์เป็นงานด้านบริการที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นการจับบริการให้ทั้งผู้ที่มีปัญหาหรือไม่มีปัญหา เป็นงานที่ช่วยให้บุคคลสามารถช่วยตนเองและดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมต่อไปได้และมีส่วนช่วยพัฒนาสังคม/ชุมชนได้ตามกำลังความสามารถของตน

ในประเทศไทยหน่วยงานที่ให้บริการด้านสังคมสงเคราะห์มี 2 ส่วนคือภาครัฐและภาคเอกชน สำหรับภาครัฐ หน่วยงานที่มีหน้าที่และความรับผิดชอบเกี่ยวกับสวัสดิภาพและความผาสุกของประชาชนโดยตรงได้แก่ กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ สังกัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ส่วนหน่วยงานที่เข้ามามีส่วนร่วมกับการสังคมสงเคราะห์ในระดับท้องถิ่นได้แก่ กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น สังกัดกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นหน่วยงานที่กำกับดูแลองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล เมืองพัทยา เป็นต้น

3.1 การสังคมสงเคราะห์ที่ดำเนินงานโดยกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ

งานสังคมสงเคราะห์ภาครัฐภายใต้ความรับผิดชอบของกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ในปัจจุบันมีความเป็นมาถอยกลับไปถึง พ.ศ

2476 เมื่อมีการตั้งแผนกจัดหางาน ของกระทรวงเศรษฐการ ต่อมาในปี พ.ศ. 2483 กองอาชีพ สงเคราะห์ กองประชาสงเคราะห์ สังกัดกระทรวงมหาดไทย เป็นผู้รับผิดชอบ หลังจากนั้นมีการ จัดตั้งกรมแรงงาน กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม และ ฯลฯ จะเห็นว่าหน่วยงานที่ รับผิดชอบการสังคมสงเคราะห์ภาครัฐปรับเปลี่ยนไปตามระบบการบริหารของรัฐในแต่ละยุคแต่ละ สมัย จนกระทั่งเมื่อมีการปฏิรูประบบบริหารภาครัฐในปี พ.ศ. 2542 มีการจัดตั้งกรมพัฒนาสังคม และสวัสดิการขึ้นเพื่อรับผิดชอบภารกิจของ กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการ สังคม และกรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท กระทรวงมหาดไทยเฉพาะในส่วนงานส่งเสริมอาชีพและ รายได้ โดยมีภารกิจตามกฎหมายกระทรวงแบ่งส่วนราชการกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวง การพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ พ.ศ. 2545

ภารกิจของกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการมีดังต่อไปนี้

กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการมีภารกิจเกี่ยวกับการให้บริการสวัสดิการสังคม การ สังคมสงเคราะห์แก่ผู้ด้อยโอกาส ผู้ยากไร้ คนไร้ที่พึ่ง ผู้ประสบปัญหาทางสังคม และ การประสานงานส่งต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชน และท้องถิ่นจัดสวัสดิการสังคม เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายที่มีปัญหาทางสังคมสามารถ ดำรงชีวิตและพึ่งตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

(<http://www.m-society.go.th>)

งานส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสังคมสงเคราะห์ที่กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการได้แก่การ ช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาของประชาชนในรูปแบบของ สถานสงเคราะห์ สถานแรกรับ สถาน คู่ครอง และศูนย์ต่างๆ สำหรับเด็กและเยาวชน สตรี ผู้สูงอายุ คนพิการ คนไร้ที่พึ่ง ผู้ติดเชื่อเฮดส์ และชาวไทยภูเขา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. สถานสงเคราะห์เด็ก 20 แห่ง
2. สถานแรกรับเด็ก 2 แห่ง
3. สถานสงเคราะห์คนชรา 20 แห่ง
4. ศูนย์บริการทางสังคมผู้สูงอายุ/ศูนย์บริการผู้สูงอายุ 3 แห่ง
5. สถานสงเคราะห์คนพิการ 9 แห่ง
6. ศูนย์ฟื้นฟูอาชีพคนพิการ 9 แห่ง
7. สถานสงเคราะห์คนไร้ที่พึ่ง 9 แห่ง
8. สถานแรกรับคนไร้ที่พึ่ง 2 แห่ง
9. สถานแรกรับ/คู่ครองและพัฒนาอาชีพ 4 แห่ง

10. ศูนย์สงเคราะห์และฝึกอาชีพสตรี 7 แห่ง

11. บ้านพักเด็กและครอบครัว 24 แห่ง

นอกจากนี้ยังมีงานด้านการให้บริการในชุมชนสำหรับกลุ่มเป้าหมายด้วย เช่น การฝึกอาชีพตามความต้องการของท้องถิ่น ส่งเสริมทักษะการรวมกลุ่มประกอบอาชีพ สงเคราะห์เงินทุนสำหรับประกอบอาชีพ ส่งเสริมทักษะอาชีพพระยะสันแก่เด็กและเยาวชนในวัยเรียน การจัดค่ายพัฒนาเด็กและเยาวชน ฯลฯ

ในภาพรวมดูเหมือนว่างานสังคมสงเคราะห์ที่กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการดำเนินอยู่มีจำนวนมากและให้บริการเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนเกือบทุกด้านสำหรับกลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่ม แต่ถ้าเทียบกับจำนวนคนในประเทศที่ยังเดือดร้อนและต้องการความช่วยเหลือแล้ว งานที่กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการยังมีปริมาณไม่เพียงพอ และสถานที่ของสถานสงเคราะห์เหล่านั้นแม้ว่าจะมีอยู่ทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด แต่ส่วนใหญ่อยู่ในเมืองใหญ่ เช่น เชียงใหม่ สงขลา ขอนแก่น นครสวรรค์ ชลบุรี เป็นต้น การสังคมสงเคราะห์มิได้กระจายไปอย่างทั่วถึงทั้งประเทศ การเข้าถึงบริการเหล่านี้ของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่รूरกันดารมีข้อจำกัดมาก ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงมีนโยบายให้หน่วยงานส่วนท้องถิ่นซึ่งได้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสังคมสงเคราะห์ให้แก่ประชาชนโดยนำความคิดเรื่องการใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-Based Approach) ในการบริหารจัดการมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคน ครอบครัว และชุมชน

3.2 การสังคมสงเคราะห์ที่ดำเนินงานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ตามพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 “องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หมายความว่า องค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล กรุงเทพมหานคร เมืองพัทยา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่นที่มีกฎหมายจัดตั้ง” (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 116/ตอนที่ 114 ก/หน้า 48/17 พฤศจิกายน 2542) โดยอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย

ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ การสังคมสงเคราะห์ประชาชนปรากฏอยู่ในมาตรา 16 และมาตรา 17 ดังนี้

มาตรา 16 ให้ “เทศบาล เมืองพัทยา และองค์การบริหารส่วนตำบล มีอำนาจหน้าที่ในการจัดระบบการบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเอง ดังนี้

(9) การจัดการศึกษา

(10) การส่งเสริมสงเคราะห์ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็ก สตรี
คนชรา และผู้ด้อยโอกาส

(11) การบำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และ
วัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น

(14) การส่งเสริมกีฬา

ฯลฯ”

มาตรา 17 “ภายใต้บังคับมาตรา 16 ให้องค์การบริหารส่วนจังหวัด มี
อำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนใน
ท้องถิ่นของตนเอง ดังนี้

(6) การจัดการศึกษา

(18) การส่งเสริมการกีฬา จารีตประเพณี และวัฒนธรรมอันดีงาม
ของท้องถิ่น

(27) การส่งเสริมสงเคราะห์ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็ก สตรี
คนชรา และผู้ด้อยโอกาส

ฯลฯ”

เมื่อพิจารณาในด้านกฎหมาย งานส่งเสริมสงเคราะห์ภาครัฐในด้านต่าง ๆ ภายใต้ความ
รับผิดชอบขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นน่าจะมีการกระจายสู่กลุ่มเป้าหมายที่มีภูมิฐานะหรือที่
พักอาศัยในท้องถิ่นที่ห่างไกลจากชุมชนใหญ่ได้ทั่วถึงมากขึ้น เพราะการให้การส่งเสริมจะเริ่มที่
ชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน และความต้องการของชุมชนเป็นหลัก

เพื่อให้การทำงานด้านส่งเสริมสงเคราะห์ประชาชนได้มาตรฐานทั่วประเทศ กรมส่งเสริมการ
ปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทยได้กำหนดมาตรฐาน ตัวชี้วัด การบริการสาธารณะทุกด้าน
เพื่อให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำไปใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในการจัดบริการสาธารณะตาม
ภารกิจหน้าที่และภารกิจที่ได้รับการถ่ายโอนจากรัฐ เพื่อให้ประชาชนได้รับบริการที่มีคุณภาพได้
มาตรฐาน เช่นมาตรฐานการพัฒนาเด็กและเยาวชน มาตรฐานการส่งเสริมผู้สูงอายุ เป็นต้น

ในการทำงานด้านส่งเสริมสงเคราะห์เพื่อให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติดังกล่าว เทศบาล
หรือองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) สามารถจัดกิจกรรมหรือโครงการทั้งระยะสั้นและระยะยาว
สำหรับสงเคราะห์คนในชุมชนได้มากมายหลายประเภท งานที่เทศบาลหรืออบต.ดำเนินการมีทั้ง
โครงการที่ริเริ่มเอง เช่น ชมรมผู้สูงอายุ ชมรมศิลปินวัฒนธรรม การตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหรือเด็ก
ก่อนวัยเรียน บางโครงการเป็นงานที่สัมพันธ์กับหน่วยงานอื่น เช่น โครงการจัดหน่วยแพทย์

เคลื่อนที่ตรวจสอบสุขภาพประชาชน เป็นการทำงานที่ร่วมมือกับโรงพยาบาลหรือหน่วยงานมั้ยในท้องถิ่นให้ออกให้บริการตรวจสอบสุขภาพแก่ประชาชนโดยผลัดเปลี่ยนไปตามชุมชนในเขตความรับผิดชอบตลอดปี นอกจากนั้นเนื่องจากอบต.มีงบประมาณสำหรับอุดหนุนหน่วยงานอื่น (ตามมาตรา 85 ว่าด้วยรายจ่ายของอบต.) ถ้าโรงเรียนในเขตท้องที่มีโครงการสำหรับนักเรียนก็สามารถขอความช่วยเหลือด้านงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานท้องถิ่นเหล่านี้ได้ เช่น งบประมาณสนับสนุนการพานักเรียนไปแข่งขันการประกวดมารยาท หรือทัศนศึกษา เป็นต้น

ถ้าพิจารณาการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเหล่านี้เป็นการทำงานที่ใช้ชุมชนเป็นพื้นฐาน ในแง่หลักการจึงเป็นสิ่งที่จะเป็นประโยชน์อย่างมากสำหรับชุมชน แต่ในทางปฏิบัติอาจกล่าวได้ว่าความสำเร็จของงานสังคมสงเคราะห์น่าจะขึ้นกับหน่วยงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแต่ละแห่งว่ามีวิสัยทัศน์กว้างไกลเพียงไร มีความสามารถในการบริหารจัดการเกี่ยวกับงบประมาณที่ได้มาอย่างไร มีการจัดโครงการหรือกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์อะไรบ้าง และเข้าใจหรือทราบความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริงหรือไม่ สำหรับด้านประชาชนเองมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัวและชุมชนมากน้อยเพียงไร และถ้าเกิดปัญหาที่มีความเดือดร้อนจะดำเนินการอย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ทำอย่างไรประชาชนในชุมชนจึงจะเกิดความรู้ตระหนักในการมีส่วนร่วมในชุมชนของตน เพราะในหลักการของการสังคมสงเคราะห์ชุมชน ประชาชนมิใช่ “ผู้รอการให้” หรือขอรับการสงเคราะห์จากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ประชาชนต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการปฏิบัติงานเหล่านั้นด้วยเท่าที่จะทำได้ตามศักยภาพของตน คำถามคือ ทำอย่างไรจึงจะเรียกว่า “การมีส่วนร่วมของประชาชน”

4. บทบาทของชุมชน/สังคม และองค์กรเอกชนด้านงานสังคมสงเคราะห์

คนทั่วไปมักเข้าใจว่างานสังคมสงเคราะห์เป็นหน้าที่ของภาครัฐเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงงานสังคมสงเคราะห์มีความสัมพันธ์กับสังคมและชุมชนอย่างใกล้ชิด ในวิสัยทัศน์ของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์กล่าวไว้ชัดเจนว่า กระทรวงฯ “เป็นองค์กรและกลไกระดับชาติที่เอื้ออำนวยและประสานเชื่อมโยงกับภาคีทุกภาคส่วน เพื่อให้ประชาชนมีความมั่นคงในการดำรงชีวิต มีบริการสวัสดิการและคุ้มครองอย่างทั่วถึง . . .” (<http://www.m-society.go.th>) ดังนั้น กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จึงมีกลยุทธ์ในการสนับสนุน ส่งเสริมบูรณาการให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคีเครือข่ายมีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมการ

บริการสังคม จะเห็นว่าในปัจจุบัน องค์กรภาคประชาชนก็เริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดบริการเพื่อคนในชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งจะทำให้ประชาชนได้รับบริการทางสังคมได้ตรงกับความต้องการมากขึ้น

4.1 บทบาทของชุมชน/สังคม

ในปัจจุบันการใช้ชุมชนเป็นฐานในการปฏิบัติงานช่วยเหลือประชาชนในชุมชนได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก หน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนได้นำความคิดนี้มาประยุกต์ในงานต่าง ๆ เช่น งานสาธารณสุขมูลฐาน การจัดตั้งศูนย์สังเคราะห์ราษฎรประจำหมู่บ้าน การจัดการฝึกอบรมฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน ของมูลนิธิธิดานุเคราะห์และฟื้นฟูคนพิการ สภาสังคมสังเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นต้น

องค์ประกอบสำคัญของการใช้ชุมชนเป็นฐานในการปฏิบัติงานโดยทั่วไปประกอบด้วย

1. การสร้างองค์กรประชาชน (local people's organization) โดยการรวมกลุ่มประชาชนในชุมชนแบบเป็นทางการหรือแบบไม่เป็นทางการก็ได้
2. การสร้างเครือข่ายในการติดต่อสื่อสารกันระหว่างบุคคลและกลุ่มบุคคลที่อยู่ในชุมชนนั้น (social network)
3. จัดการฝึกอบรมให้องค์กรประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจและความสามารถในการทำงานเฉพาะด้าน (specific training)
4. การแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน (set up committee) โดยให้ประชาชนในชุมชนเป็นผู้พิจารณาคัดเลือกตามระบอบประชาธิปไตยและกำหนดบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบ
5. กำหนดกรอบกิจกรรมหรือลักษณะของงานที่จะทำ (specific activities)
6. การติดต่อประสานงานและร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (coordination and cooperation)
7. การติดต่อประเมินผล (monitoring and evaluating) เพื่อขจัดปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน

(ทัศนีย์ ลักษณ์วิชนชัย 2542: 119-120)

ในการบริหารงานและการบริการสาธารณสุขขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ใช้ชุมชนเป็นฐานในการปฏิบัติงาน การมีส่วนร่วมของประชาชนถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด การมีส่วนร่วมของประชาชนมีหลายระดับและหลายรูปแบบ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในระดับการให้อำนาจ เช่น การลง

ประชามติ การมีส่วนร่วมในระดับการสร้างความร่วมมือ เช่น การจัดทำแผนพัฒนาชุมชน การมีส่วนร่วมในระดับการเข้าไปมีบทบาท เช่น การตั้งศูนย์รับเรื่องร้องทุกข์ที่ให้ตัวแทนชุมชนเป็นผู้รับเรื่องและติดตามการแก้ไขปัญหา การมีส่วนร่วมในระดับการหาหรือสามารถทำได้โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ ให้ข้อมูล แสดงความคิดเห็นและความรู้สึกเพื่อประกอบการตัดสินใจ เป็นต้น

การใช้ชุมชนเป็นฐานในการปฏิบัติงานเป็นการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ทำให้ภาคประชาชนสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมกับหน่วยงานอื่นของท้องถิ่นในการวางแผน การตัดสินใจ การแก้ปัญหา การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในด้านต่าง ๆ สำหรับในประเทศไทยภาคประชาชนที่เป็นรูปธรรมมากที่สุดคือสภาองค์กรชุมชน

สภาองค์กรชุมชนเกิดจากการพัฒนาของภาคประชาชน โดยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐและภาคเอกชนทำให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ จนกลายเป็นพื้นที่รูปธรรมในลักษณะของเวทีปรึกษาหารือร่วมกันของกลุ่มคนในหมู่บ้านและตำบลต่าง ๆ ทำให้เกิดผลดีสำหรับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น ในที่สุดได้มีความร่วมมือกันร่างพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชนขึ้น สำหรับรองรับให้การทำงานแบบมีเวทีปรึกษาหารือกันอย่างต่อเนื่องได้รับการยอมรับร่วมกันของทุกฝ่าย จนเป็นกฎหมายที่มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551

พระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน นิยามคำว่า “ชุมชน” ดังนี้

ชุมชน หมายความว่า กลุ่มประชาชนที่รวมตัวกันโดยมีผลประโยชน์และวัตถุประสงค์ร่วมกันเพื่อช่วยเหลือหรือสนับสนุนกัน หรือทำกิจกรรมอันชอบด้วยกฎหมายและศีลธรรมร่วมกัน หรือดำเนินการอื่นอันเป็นประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องและมีระบบบริหารจัดการและการแสดงเจตนาแทนกลุ่มได้

“ชุมชน” ในความหมายตามพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชนสอดคล้องกับ “ชุมชน” ในความหมายที่ 2 ของนักสังคมสงเคราะห์โดยตรงที่เน้นผลประโยชน์ของประชาชนที่เข้ามารวมกัน ทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งต่อเนื่องกันในระยะเวลาหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามในการรวมกันของประชาชนมักรวมตัวกันในท้องที่ของตนเป็นหลักก่อนแล้วจึงขยายขอบเขตออกไปภายนอก ดังนั้น “ชุมชน” ตามคำนิยามในพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชนจึงมีนัยครอบคลุมชุมชนตามพื้นที่ในความหมายที่ 1 ด้วย

สิ่งที่ตามมาหลังจากที่พระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชนประกาศใช้ คือ ประชาชนในชุมชนมีความสนใจในการจัดตั้ง**สภาองค์กรชุมชนตำบล**ขึ้นในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ สภา

องค์กรชุมชนตำบลได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานของภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นอย่างดี ในช่วงแรกของการจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนตำบล ชุมชนเหล่านี้มีการรวมตัวที่เข้มแข็ง และมีการพัฒนาในด้านต่าง ๆ อยู่ก่อนแล้ว เช่นการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี การจัดการป่าชุมชน การจัดสวัสดิการชุมชน การจัดกองทุนของชุมชน เป็นต้น สภาองค์กรชุมชนตำบลส่วนใหญ่ทำงานร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น เทศบาล และ อบต. ทั้งในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและความร่วมมือเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาในด้านต่าง ๆ ซึ่งสิ่งนี้คือการสร้างเป้าหมายร่วมกันของการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ตัวอย่างเช่น สภาองค์กรชุมชนตำบลที่มีส่วนช่วยในการจัดทำแผนของอบต. คลองทับจันทร์ อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ให้ครอบคลุมขึ้น เนื่องจากอบต.เปิดรับแผนพัฒนาจากกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มาจากสภาองค์กรชุมชนอยู่แล้ว และยังได้จัดตั้งศูนย์ประสานงานระดับอำเภออรัญประเทศขึ้นเพื่อประสานการทำงานของสภาองค์กรชุมชนตำบลต่าง ๆ ในอำเภอด้วย

จึงเห็นได้ว่าการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งจำเป็นต้องมีการประสานงานกันกับภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และการสร้างเครือข่ายชุมชน นอกจากนั้นยังต้องมีความร่วมมือกับภาคเอกชน พยายามให้ภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชนให้มากที่สุด เนื่องจากการทำงานของเอกชนบางประเภทยังขึ้นกับชุมชนตามพื้นที่ด้วย เช่นการทำฟาร์มไก่ของ บริษัทเอกชน จำเป็นต้องมีพื้นที่การทำงานในชุมชน การประกอบการอุตสาหกรรมขนาดต่าง ๆ ย่อมมีผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้นมากบ้างน้อยบ้าง การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนในชุมชนน่าจะทำให้การแก้ปัญหาระหว่างภาคเอกชนและประชาชนในท้องถิ่นมีประสิทธิภาพมากขึ้น และสามารถลดปัญหาความขัดแย้งลงได้ในระดับหนึ่ง

ในภาพรวมการใช้ชุมชนเป็นฐานในการปฏิบัติงานสวัสดิการสังคมน่าจะเป็นแนวความคิดที่เหมาะสมกับสภาพสังคมไทย ทั้งนี้เนื่องมาจากสังคมไทยมีพื้นฐานมาจากสังคมแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระบบเครือญาติและความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ได้แก่สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา แม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันเหล่านี้อาจไม่หนักแน่นเหมือนสมัยก่อนก็ตาม

4.2 บทบาทขององค์กรเอกชน

ปัจจุบันภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทในการสังคมสงเคราะห์ประเภทต่าง ๆ มากขึ้น ขณะนี้ประเทศไทยมีสมาคมและมูลนิธิต่าง ๆ ที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ประมาณ 10,000 แห่ง หน่วยงานเหล่านี้ล้วนแต่มีวัตถุประสงค์ในการให้การสงเคราะห์และพัฒนาประชาชน หน่วยงาน

เอกชนหน่วยงานแรกของประเทศที่ทำงานสังคมสงเคราะห์คือ สมาคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ สมาคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยมีองค์การสมาชิกทั่วประเทศ ได้แก่ มูลนิธิ สมาคม สโมสร ศูนย์ชุมชน ฯลฯ มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. ส่งเสริมและประสานการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ทั้งของรัฐบาลและเอกชน
2. ส่งเสริมการจัดองค์การและจัดให้มีบริการสังคมสงเคราะห์
3. ส่งเสริมและดำเนินการสำรวจและวิจัยปัญหาสังคม
4. เผยแพร่ความรู้ด้านสังคมสงเคราะห์
5. จัดหาทุนเพื่ออุดหนุนองค์การสมาชิก
6. เป็นตัวแทนองค์การสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยในการติดต่อและให้ความร่วมมือกับ

องค์การสงเคราะห์ระหว่างประเทศหรือต่างประเทศ

การดำเนินงานของภาคเอกชนในการให้การช่วยเหลือประชาชนส่วนใหญ่อยู่ในรูปของกลุ่มอาสาสมัครที่ทำงานโดยไม่หวังผลกำไรหรือที่เรียกว่า**องค์การประชาสังคม** (Civil Society Organization)² เนื่องจากการทำงานของภาคประชาสังคมเป็นการทำงานโดยไม่หวังผลกำไร เป็นการทำงานด้วยอุดมการณ์ จึงมิได้มุ่งหาประโยชน์ใ้ตน แต่ทำเพื่อประโยชน์ของประชาชนและส่วนรวม การทำงานขององค์การประชาสังคมครอบคลุมหลายด้าน ขึ้นอยู่กับกำลังความสามารถของหน่วยงาน การสนับสนุนทางการเงิน และสมาชิกที่เป็นอาสาสมัคร การรวมกลุ่มกันทำงานของอาสาสมัครมักเป็นองค์กรการกุศล องค์กรพัฒนาสังคมที่ไม่เกี่ยวข้องกับภาครัฐ กลุ่มชุมชน กลุ่มสตรี กลุ่มศาสนา สมาคมวิชาชีพ กลุ่มการค้า กลุ่มขบวนการทางสังคม สมาคมธุรกิจ และกลุ่มพิทักษ์ผลประโยชน์ เป็นต้น (London School of Economics Centre for Civil Society's Definition ใน <http://www.wikipedia.com>)

งานสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยส่วนใหญ่นี้ดำเนินงานโดยภาคอาสาสมัครเป็นการดำเนินการขององค์กรการกุศลทั่วไปทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ มูลนิธิต่าง ๆ ที่ทำงานระดับชาติและระหว่างชาติ องค์กรทางศาสนาต่าง ๆ การทำงานของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาก็จัดอยู่ในประเภทอาสาสมัครภาคประชาชนเช่นกัน ตัวอย่างขององค์กรและมูลนิธิที่ทำงานด้านสงเคราะห์ประชาชน เช่น

² ปัจจุบันนิยมใช้คำว่า องค์กรประชาสังคม หรือ CSO (Civil Society Organization) แทนคำว่า NGO (Non-Profit Organization) เนื่องจาก NGO บางองค์กรไม่ได้มีวัตถุประสงค์และการดำเนินงานเพื่อประโยชน์ของประชาชนอย่างแท้จริง อาจเป็นเครื่องมือทางการเมือง หรือมีการดำเนินงานไม่โปร่งใส

มูลนิธิเด็ก (Foundation for Children) ซึ่งมีศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมูลนิธิ มีพื้นที่การทำงานครอบคลุมหลายจังหวัดในประเทศ และมีโครงการสงเคราะห์เด็กหลายรูปแบบ เช่น โครงการอาหารกลางวันเด็กในชนบท โครงการอาหารเพลเพื่อสามเณรในชนบท โครงการบ้านทานตะวัน สนับสนุนนมผงสำหรับเด็กในครอบครัวที่ยากจนตั้งแต่แรกเกิด-3 ขวบ โรงเรียนหมู่บ้านเด็กให้การสงเคราะห์เด็กคล้ายกับงานที่วัดทำคือ ด้านที่พักและการศึกษา (<http://www.ffc.or.th>)

มูลนิธิสงเคราะห์เด็กยากจน ซี.ซี.เอฟ. ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ถือกำเนิดจากองค์กร ซี.ซี.เอฟ.สากล (Care for Children Foundation) มีท่านผู้หญิงสุมาลี จาติกวณิช ดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการ สำนักงานใหญ่อยู่ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา ให้ความช่วยเหลือเด็กไทยผ่านสำนักงานในฮ่องกง มีพื้นที่ดำเนินงานอยู่ใน 43 จังหวัดทั่วทุกภาคของประเทศ แต่การทำงานมีลักษณะเป็นการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพของเด็ก เช่น สร้างและปรับปรุงห้องสมุด ศูนย์เด็กเล็ก มอบเครื่องคอมพิวเตอร์และสื่อการสอนให้โรงเรียน กิจกรรมพัฒนาครอบครัวด้านทักษะอาชีพ เป็นต้น (<http://www.ccf.or.th>)

สำหรับองค์กรทางศาสนาอื่นที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยมีหลายองค์กร ตัวอย่างเช่น มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย (World Vision Foundation of Thailand) เป็นองค์กรของศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ ซึ่งเป็น 1 ในกว่า 100 ประเทศที่เป็นองค์กรร่วมพันธกิจกับองค์กรศุภนิมิตสากล มีเครือข่ายการทำงานช่วยเหลือเด็กและผู้ยากไร้ทั่วโลก มูลนิธิศุภนิมิตเน้นเด็กเป็นศูนย์กลาง โดยมีชุมชนเป็นฐานการพัฒนา และดำเนินพันธกิจโดยมีองค์พระเยซูคริสต์เจ้าเป็นศูนย์กลางชีวิต ดำเนินงานใน 47 จังหวัดในประเทศไทย (ข้อมูล ณ วันที่ 21 มกราคม 2553) และให้ความช่วยเหลือโครงการของรัฐด้วย เช่น โครงการสถานสงเคราะห์เด็กกำพร้าของรัฐบาล โครงการช่วยเหลือฟื้นฟูสถานภาพหญิงที่เคยเป็นโสเภณี โครงการบริการบ้านพักฉุกเฉิน โครงการให้ความรู้เรื่องโรคเอดส์และยาเสพติด เป็นต้น (<http://www.worldvision.or.th>)

มูลนิธิสงเคราะห์เด็ก พัทธยา (Christian Home Foundation) เป็นองค์กรของศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกที่ให้การสงเคราะห์เด็กตั้งแต่แรกเกิด เด็กส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มาจากครอบครัวยากจน บิดามารดาแยกทางกัน มูลนิธิสนับสนุนการศึกษาของเด็กตามความสามารถจนถึงระดับมหาวิทยาลัย ในระดับเด็กเล็กก่อนวัยเรียนมูลนิธิมีครูพี่เลี้ยงดูแลตามหลักสูตรระดับอนุบาล หลังจากนั้นส่งเด็กเข้าโรงเรียนทั้งภาครัฐและเอกชน และยังมีโครงการสำหรับการขอรับอุปการะเด็กเป็นบุตรบุญธรรมระหว่างประเทศด้วย มูลนิธิมีสิ่งอำนวยความสะดวกพร้อม ทั้งในด้านสถานที่ เช่น ห้องเด็กอ่อน และบุคลากรซึ่งเป็นพยาบาลวิชาชีพที่ทำงานประจำเต็มเวลา มี

กุมารแพทย์ที่ปรึกษาซึ่งป็นอาสาสมัครมาช่วยตรวจและดูแลสุขภาพเด็กเป็นประจำทุกสัปดาห์ (<http://www.thepattayaorphanage.org>)

องค์กรเอกชนเหล่านี้มีการปฏิบัติงานที่เป็นระบบในระดับมหภาค ได้รับการสนับสนุนทั้งด้านเงินทุน มีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารอย่างทั่วถึง มีอาสาสมัครเข้ามาช่วยในการดำเนินการ จึงทำให้องค์กรได้รับความไว้วางใจจากสาธารณชน สำหรับองค์กรทางศาสนาเหล่านี้ก็ต้องมีความระมัดระวังในด้านนโยบายและการวางแผน (Strategic Consideration) และการปฏิบัติงาน โดยเฉพาะด้านหลักเกณฑ์และกฎระเบียบของรัฐ และไม่ขัดแย้งกับขนบธรรมเนียมประเพณีไทย

5. สรุป

การสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยแม้มีระบุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แต่ในด้านการปฏิบัติงานยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ปัญหาการจัดสวัสดิการสังคมสงเคราะห์จากภาครัฐยังน้อยเกินไป โดยดูจากจำนวนการจัดสวัสดิการสังคมสงเคราะห์ในแต่ละประเภท

ส่วนปัญหาของการจัดการสังคมสงเคราะห์ในระดับท้องถิ่น แม้มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดสวัสดิการสงเคราะห์ประชาชน แต่ในภาพรวมทั้งประเทศยังไม่ค่อยบรรลุผลเชิงรูปธรรมมากนัก ยกเว้นสวัสดิการที่ดำเนินการตามที่กฎหมายกำหนดได้แก่การจ่ายเบี้ยผู้สูงอายุ เบี้ยผู้พิการ และเบี้ยสงเคราะห์ผู้ป่วยเอดส์

จะเห็นว่าในการทำงานของภาครัฐด้านการสังคมสงเคราะห์ยังขาดความเป็นเอกภาพ เนื่องจากขณะนั้นนโยบายแห่งรัฐกำลังอยู่ในกระบวนการเปลี่ยนผ่านความรับผิดชอบด้านการสังคมสงเคราะห์จากราชการส่วนกลางไปสู่ราชการส่วนท้องถิ่น จึงทำให้เกิดความซ้ำซ้อนในการดำเนินงานระหว่างราชการส่วนกลางกับราชการส่วนท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม ในระหว่างขั้นตอนการเปลี่ยนผ่านความรับผิดชอบ ราชการส่วนกลางก็มุ่งสร้างความเป็นมาตรฐานเดียวกันในด้านการสังคมสงเคราะห์ให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ดังนั้น ข้อกำหนด ตัวชี้วัด มาตรฐาน ของรัฐว่าด้วยสถานสงเคราะห์ ฯลฯ อาจกลายเป็นอุปสรรคสำหรับองค์กรเล็ก ที่ไม่มีบุคลากรเพียงพอ เช่น วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ดำเนินงานด้านสังคมสงเคราะห์ แม้ว่าการออกกฎระเบียบและข้อบังคับเหล่านี้จะเกิดจากเจตนาที่ดีก็ตาม แต่น่าจะมีข้อยกเว้นสำหรับองค์กรเล็กเหล่านี้ซึ่งก็มีเจตนาดีในการช่วยเหลือสังคมไม่น้อยไปกว่าผู้ร่างกฎหมาย

บทที่ 3

หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับงานสังคมสงเคราะห์

ถ้าพิจารณาคำสอนของพระพุทธเจ้าในภาพกว้างที่สุด สามารถกล่าวได้ว่าเป็นคำสอนที่มุ่งให้สัตว์โลกทั้งหลายพ้นทุกข์ ถือว่าเป็นการแสดงออกซึ่งการสงเคราะห์/อนุเคราะห์อันสูงสุดของพระองค์ ส่วนคำสอนที่ว่าด้วยการสงเคราะห์หรืออนุเคราะห์สังคมเป็นกรณีเฉพาะปรากฏอยู่ตามทีต่าง ๆ ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีทั้งเรื่องที่ทรงแสดงแก่ภิกษุสงฆ์ นักบวช และคฤหัสถ์ในที่ต่างกรรมต่างวาระ อย่างไรก็ตามกรอบความคิดหลักที่สามารถประยุกต์ได้กับงานสังคมสงเคราะห์ในปัจจุบันน่าจะเริ่มจากคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่าด้วยการอนุเคราะห์ชาวโลก การทำเพื่อประโยชน์สุขและการเอื้อเพื่อเกื้อกูลแก่มหาชน คำสอนที่มีใจความตรงกันในเรื่องนี้ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายที่ ตัวอย่างเช่น เมื่อครั้งที่ตรัสแต่พระอรหันต์ที่ออกไปประกาศพระศาสนาใจความว่า

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์
(พระวินัยปิฎก มหาวรรค 4/32/40)

แม้แต่เมื่อพระอานนทกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าให้ทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ตลอดไปตามที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่คนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเช่นเดียวกัน

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดดำรงพระชนมชีพอยู่ตลอดกับ ขอพระสุคตโปรดดำรงพระชนมชีพอยู่ตลอดกับ เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย

(พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค 10/178/112)

เพื่อความเหมาะสมในการจัดกลุ่มหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยงานสังคมสงเคราะห์หรือสามารถอนุโลมเข้าใจในประเภทงานสังคมสงเคราะห์ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่สัตว์โลกทั้งหลายดังที่ยกมาข้างต้น ในบทนี้จึงเริ่มจากความหมายของคำว่าสังคมสงเคราะห์ใน

พรรณณะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) หลังจากนั้นจะเสนอกลุ่มหลักธรรมที่เข้าได้กับความหมายการสังคมนาของพระธรรมปิฎกเพื่อใช้เป็นกรอบความคิดในการอธิบายคำสอนของพระพุทธศาสนาในงานสังคมนา ทั้งที่เป็นคำสอนสำหรับนักบวชและสำหรับคฤหัสถ์

พระธรรมปิฎก (พระเทพเวที ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้เสนอความหมายของสังคมนาไว้ในบทความเรื่อง “คืนสู่ความหมายแท้ของสังคมนา” ในนิตยสาร*การประศาสน์* การให้ความหมาย “สังคมนา” ของพระธรรมปิฎกสอดคล้องกับหลักการของสังคมนาสากล (โปรดดูบทที่ 2) และครอบคลุมหลักธรรมต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา ดังใจความต่อไปนี้

ตามศัพท์ (สังคมนา) แปลง่าย ๆ ว่า การสังคมนาสังคมนา แต่ถ้าจะแปลให้ลึกกว่านั้นก็มีความหมายทางธรรม สังคมนา คำบาลีเป็น สงคมนา (สังคมนา) แปลว่า ประมวล รวบรวม จับมา รวมเข้าด้วยกัน ยึดเหนี่ยวใจให้รวมกันเป็นหนึ่ง ผูกใจกันไว้ สังคมนา ที่แปลว่ายึดเข้าไว้ด้วยกันนั้น หมายถึงยึดในแก่นามธรรมและยึดในแก่นรูปธรรม ทางนามธรรม คือ ยึดเหนี่ยวผูกจิตใจให้รวมกันเป็นหนึ่ง ทางรูปธรรม คือ ให้คนมารวมกัน ประสานเข้าด้วยกัน ดังนั้น ความมุ่งหมายของสังคมนา จึงไม่ใช่เป็นเพียงเอาอะไรไปให้เขา ไม่ใช่เอาบริการไปให้ เอาทรัพย์สินเงินทองไปให้ แต่หมายถึงทำให้สังคมนาใจกัน ฉะนั้นยึดเหนี่ยวกันไว้ให้ได้ ถ้ามองในแง่นี้ หน้าที่ของเรา จึงไม่ใช่เป็นเพียงเอาอะไรไปหยิบยื่นให้ . . .

สังคมนา เป็นภาษาบาลี แต่เมื่อจะเอาเข้ามาในภาษาไทย เราเอารูปสันสกฤตซึ่งมีตัว “ร” เข้ามา . . . แล้วไทยก็แผลงเป็นสังคมนาบ้าง สังคมนาบ้าง ความจริงนั้น ทั้งสองคำนี้ เป็นคำเดียวกัน แต่เราใช้สังคมนาในความหมายหนึ่ง และสังคมนาในอีกความหมายหนึ่ง ถ้าเราจะใช้ “สังคมนา” ให้ถูกต้องตามความหมายทางธรรม จะต้องก้าวไปให้ถึงขั้นนี้ คือ ทำให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน . . .

คำว่า สังคมนา หรือ สังคมนา นี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ด้วยกันเป็นชุดเดียวกับคำอื่นอีกสามคำ เรียงลำดับเป็น สังคมนา อธิวาท สามัคคี และเอกภาพ คือ ความยึดเหนี่ยวประสานกันไว้ ความไม่ทะเลาะวิวาท ความพร้อมเพรียง และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน . . . เวลาแปลเป็นภาษาอังกฤษ ถ้าแปลอย่างเบื้องต้นก็ว่า help หรือ assistance แต่ถ้าจะแปลให้ลึกลงไปในสาระ ก็แปลกันตั้งแต่ sympathy จนถึง solidarity จนถึง social integration

(พระเทพเวที 2532: 69-73)

เมื่อพิจารณาความหมายของ “สังคัมสงเคราะห์” ข้างต้นจะพบว่าครอบคลุมหลักธรรมที่สอดคล้องกับการทำงานสังคัมสงเคราะห์ด้านต่าง ๆ ซึ่งมีใช่เป็นเพียงการให้หรือการบริการด้านวัตถุสิ่งของโดยตรงเท่านั้น แต่ยังมีหลักธรรมที่ผูกประสานคนเข้าไว้ด้วยกันทั้งด้านจิตและกาย หลักธรรมที่ทำให้คนในสังคัมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ไม่ทะเลาะเบาะแว้งกัน มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เหล่านี้เป็นคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ทั้งพระภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์ในโอกาสต่าง ๆ กัน ในการอธิบายคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับงานสังคัมสงเคราะห์ในบทนี้ ผู้วิจัยขอเสนอหลักธรรมสำคัญ 2 หมวด หมวดแรกเป็นหลักเมตตาธรรมที่ว่าด้วยคุณภาพของจิตซึ่งได้แก่หลักพรหมวิหาร 4 และหมวดที่สองเป็นหลักธรรมที่ว่าด้วยการสงเคราะห์ในเชิงปฏิบัติ ซึ่งจะมีหลักธรรมย่อย ๆ เป็นส่วนประกอบ ในหลักธรรมแต่ละหมวด จะได้เสนอความสำคัญของหลักธรรมที่ว่าด้วยการสังคัมสงเคราะห์หรือเกี่ยวเนื่องกับการสังคัมสงเคราะห์ โดยจะยกตัวอย่างสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ประกอบ

หนึ่ง เนื่องจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนามีเป็นจำนวนมากและมีเนื้อความคาบเกี่ยวกัน การจัดหมวดหมู่หลักธรรมย่อมขึ้นกับเจตนาของผู้นำหลักธรรมเหล่านั้นไปใช้ตามกาลและเทศะ ตัวอย่างเช่น พรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) จัดไว้ร่วมกับองค์มรรค 3 ข้อ คือ พรหมวิหาร 4 อยู่ในฝ่ายสัมมาสังกัปปะ และสังคหวัตถุ 4 อยู่ในฝ่ายสัมมาวาจาและสัมมาภิมันตะ (พระธรรมปิฎก 2546: 756) เป็นต้น การแบ่งหลักธรรมออกเพียง 2 หมวดใหญ่ในงานวิจัยนี้เป็นเพียงข้อเสนอหนึ่งของผู้วิจัยสำหรับใช้เป็นกรอบแนวคิดกว้าง ๆ ในการพิจารณาคำสอนเรื่องงานสังคัมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา มิได้หมายความว่าคำสอนเรื่องงานสังคัมสงเคราะห์ของพระพุทธศาสนามีอยู่ในหลักธรรมเพียง 2 หมวดนี้เท่านั้น

1. หลักเมตตาธรรม : พรหมวิหาร 4

พรหมวิหารโดยความหมายตามตัวอักษรเดิม หมายถึง “ธรรมของท่านผู้เป็นใหญ่” กล่าวคือ คำว่า “พรหม” ในพรหมวิหาร แปลว่า “ท่านผู้เป็นใหญ่” พรหม หรือท่านผู้เป็นใหญ่ ในที่นี้หมายถึงผู้ประเสริฐ คือผู้มีจิตใจกว้างขวางยิ่งใหญ่ หรือ ยิ่งใหญ่ด้วยคุณธรรมความดีงาม พรหมวิหาร 4 ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา มีใจความดังนี้ (พระธรรมปิฎก 2538 (ก) : 148-149)

1. เมตตา หมายถึงความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า

2. **กรรณา** หมายถึงความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้อง บำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

3. **มุทิตา** หมายถึงความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่น เบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

4. **อุเบกขา** หมายถึงความวางใจเป็นกลาง ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรม พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำ อันควรได้รับผลดีหรือชั่วสมควรแก่เหตุ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉย สงบใจมองดูในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนเองได้แล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลสมกับความรับผิดชอบของตน

พรหมวิหาร 4 เรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า อัปปมัญญา 4 เนื่องจากเป็นธรรมที่แผ่ออกไปอย่างสม่ำเสมอโดยทั่วไป และปฏิบัติต่อมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายโดยชอบไม่มีขอบเขต ดังนั้นจึงเป็นคำสอนสำหรับภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์ได้พร้อมกัน

1.1 คำสอนสำหรับบรรพชิต

คำสอนสำหรับภิกษุสงฆ์ให้ดำรงไว้ซึ่งพรหมวิหาร 4 ปราภฏในสังคีตสูตร มีใจความดังนี้

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. มีเมตตาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ...

ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า

ในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ^๕ ไม่มีขอบเขต

ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

๒. มีกรุณาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ...

ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า

ในที่ทุกสถาน ด้วยมุทิตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต

ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

๓. มีมูทิตาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ...

ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า

ในที่ทุกสถาน ด้วยกรรณาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต

ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

๔. มีอุเบกขาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ...
 ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า
 ในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต
 ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

(พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิหารค 11/308/280)

ในมหาโควินทสูตร มีคำสอนเกี่ยวกับการเจริญพรหมวิหาร 4 ของมหาโควินทพราหมณ์
 ที่ได้ออกบวชในพระพุทธศาสนา แสดงไว้ในลักษณะเดียวกันกับใจความข้างต้น ดังนี้

มหาโควินทพราหมณ์มีเมตตาคจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ...
 ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน
 ด้วยเมตตาคจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

มีกรุณาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน
 ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยกรุณาจิต
 อันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

มีมุทิตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน
 ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยมุทิตาจิต
 อันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน
 ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิต
 อันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

มหาโควินทพราหมณ์แสดงหนทางแห่งความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพระพรหมใน
 พรหมโลกแก่เหล่าสาวก

(พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค 10/327/256)

เนื่องจากพรหมวิหาร 4 เป็นธรรมที่แผ่ออกไปโดยไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต การ
 เจริญพรหมวิหาร 4 จึงหมายรวมถึงการแผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งหลาย ไม่เฉพาะแต่ในเหล่ามนุษย์
 เท่านั้น แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน ภูติ และสัมภเวสี ก็ย่อมได้รับอานิสงค์ของการเจริญพรหมวิหาร 4 ด้วย
 ในเมตตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระภิกษุผู้อยู่ในป่าให้แผ่เมตตาคจิตไปยังสัตว์ทั้งหลาย เพื่อ
 ความสุขของหมู่สัตว์เหล่านั้น ดังนี้

(พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่พระภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ป่า ดังนี้)

[๓] อนึ่ง ไม่ควรประพฤติกความเสียหายใด ๆ

- ที่จะเป็นเหตุให้วิญญูชนเหล่าอื่นตำหนิเอาได้
(ควรแผ่เมตตาไปในสรรพสัตว์อย่างนี้ว่า)
- ขอสัตว์ทั้งปวงจงมีความสุข
มีความเกษม มีตนเป็นสุขเถิด
- [๔] คือ เหล่าสัตว์ที่ยังเป็นผู้หวาดสะดุ้ง [ค้นหาและความกลัวภัย]
หรือเป็นผู้มั่นคง [บรรลุลอหัตผล]
ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด
เหล่าสัตว์ที่มีขนาดกายยาว ขนาดกายใหญ่ ขนาดกายปานกลาง
ขนาดกายเตี้ย ขนาดกายผอม หรือขนาดกายอ้วน
ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด
- [๕] เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดี
เหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลก็ดี ภูติหรือสัมภเวสีก็ดี
ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตนเป็นสุขเถิด
- [๖] ไม่ควรข่มเหง ไม่ควรดูหมิ่นกันและกันในทุกโอกาส
ไม่ควรปรารภนาทุกข์แก่กันและกัน
เพราะความโกรธและความแค้น
- [๗] ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณไปยังสรรพสัตว์
ดูจุมารดาเฝ้าถนอมบุตรคนเดียวด้วยชีวิต ฉะนั้น
- [๘] อนึ่ง ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณ
กว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรูไปยังสัตว์โลกทั่วทั้งหมด
ทั้งชั้นบน [อรูปภพ] ชั้นล่าง [กามภพ] และชั้นกลาง [รูปภพ]
- [๙] ผู้แผ่เมตตาจะยืน เดิน นั่ง หรือนอน
ควรตั้งสติ [เมตตาตามานัสสติ] นี้ไว้ตลอดเวลาที่ยังไม่ว่าง
นักปราชญ์เรียกการอยู่ด้วยเมตตาว่า พรหมวิหาร
(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ 25/1-9/21-22)

1.2 คำสอนสำหรับคฤหัสถ์

คฤหัสถ์พึงบำเพ็ญพรหมวิหาร 4 ได้เช่นเดียวกับภิกษุสงฆ์ ดังตัวอย่างที่ปรากฏในคิหิสูตร
ความว่า

บัณฑิตเห็นภัยในนรกแล้ว ฟังแว่นบาปเสีย
 สมทานอริยธรรม [ศีล 5] แล้ว ฟังแว่นบาปเสีย
 ก็ในเมื่อมีความพยายามอยู่
 ไม่ฟังเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย . . .
 ฟังเจริญจิตอันปราศจากพยาบาท [พรหมวิหาร 4] เพื่อแก้อกุศลแก่เทวโลก
 (พระสูตรตันตปิฎก อังคตตรนิกาย ปิฎกนิบาต 22/179/302)

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าเรื่องพระเจ้ามหาสุทิสสนะในฐานะคฤหัสถ์ได้เจริญพรหมวิหาร 4 ซึ่งส่งผลให้พระองค์ไปเกิดในพรหมโลกหลังจากสวรรคต ตั้งใจความต่อไปนี้

อานนท์ ต่อจากนั้นไม่นาน พระเจ้ามหาสุทิสสนะก็ได้สวรรคต ท้าวเธอทรงมีความรู้สึก
 ขณะใกล้จะสวรรคตเหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดี ผู้บริโภคโภชนาที่ชบสใจและก็ยอม
 เมาในรสอาหารฉะนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนะ เมื่อสวรรคตแล้วได้ไปเกิดในสุคติพรหมโลก

อานนท์ พระเจ้ามหาสุทิสสนะ ทรงเล่นอย่างเด็กอยู่ ๔๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรง
 ตำแหน่งอุปราช ๔๔,๐๐๐ ปี ทรงครองราชย์อยู่ ๔๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงเพศคฤหัสถ์
 ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในธรรมปราสาท ๔๔,๐๐๐ ปี เพราะทรงเจริญพรหมวิหาร ๔
 ประการ หลังจากสวรรคตแล้วจึงไปเกิดในพรหมโลก

(พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค 10/269/202)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายว่าพรหมวิหาร 4 เป็นคุณธรรมประจำใจ เป็น
 คุณภาพจิตหรืออยู่ในระดับความคิด มิใช่คุณธรรมที่แสดงออกมาภายนอกในระดับการกระทำ ถ้า
 จะใช้พรหมวิหาร เช่น เมตตา ก็กับการแสดงออกภายนอก ก็ต้องเอาเมตตาอันไปประกอบการ
 กระทำ เช่น พูดว่า “กายกรรมประกอบด้วยเมตตา วจีกรรมประกอบด้วยเมตตา เป็นต้น แต่ลำพัง
 เมตตายังไม่เป็นการกระทำขึ้นปฏิบัติการทางสังคมโดยตัวของมันเอง ทาน ปิยวาจา อตถจริยา
 เป็นต้น ในสังคหวัตถุ ซึ่งอยู่ในฝ่ายศีล จึงจะเป็นปฏิบัติการทางสังคม” (พระธรรมปิฎก 2546: 756)

เนื่องจากพรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมกลาง ๆ เป็นธรรมสำหรับผู้มีจิตใจกว้างขวางยิ่งใหญ่
 หรือทรงไว้ซึ่งคุณธรรมความดี จึงเป็นคำสอนทั้งสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ ทุกคนสามารถ
 บำเพ็ญพรหมวิหาร 4 ได้ ในฐานะผู้ใหญ่ก็ควรเป็นผู้นำและเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติให้ได้ก่อน
 ส่วนผู้น้อยฟังเห็นประโยชน์และปฏิบัติตาม เมื่อพรหมวิหารมีในผู้ใด ย่อมทำให้บุคคลนั้นประพฤติ
 ปฏิบัติช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น ด้วยความเมตตากรุณา ในขณะที่เดียวกันย่อมมีหลักธรรมอีกสองข้อคือ
 มุทิตาและอุเบกขาทำกับด้วย นั่นหมายความว่า การบำเพ็ญพรหมวิหารจำเป็นต้องทำให้ครบทั้ง 4

ข้อ เพราะบางครั้งการมีเมตตากรุณา แต่ขาดอุเบกขาอาจกลายเป็นความทุกข์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นได้

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าพรหมวิหาร 4 เป็นคุณธรรมหรือคุณสมบัติทางจิตขั้นพื้นฐานที่สุดในการทำงานสังคมสงเคราะห์ นั่นหมายถึง การเห็นอกเห็นใจ มีความปรารถนาดี ต้องการช่วยเหลือให้บุคคลพ้นจากความทุกข์ และสร้างประโยชน์สุขให้แก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ตามศักยภาพ วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาเมื่อทำงานสังคมสงเคราะห์ด้วยหลักเมตตาธรรม ดำรงอยู่ในพรหมวิหาร 4 ย่อมไม่ทำงานเกินกำลังความสามารถของตน

2. หลักธรรมว่าด้วยการสงเคราะห์

นอกจากการมีพรหมวิหาร 4 เป็นพื้นฐานของจิตที่คิดจะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นแล้ว ในชั้นของ “การปฏิบัติการทางสังคม” คือการลงมือกระทำกิจกรรมที่เป็นการสงเคราะห์สังคม คำสอนที่ว่าด้วยการสงเคราะห์ หรืออนุโลมเข้าได้กับการสงเคราะห์ปรากฏอยู่ในธรรมหมวดต่าง ๆ เช่น สังคหวัตถุ ฆราวาสธรรม ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ ฯลฯ หลักธรรมเหล่านี้ครอบคลุมคำสอนที่เกี่ยวกับ ทาน จาคะ การบริจาค การเอื้อเฟื้อ การช่วยเหลือ การเสียสละ การอนุเคราะห์ ใ้วด้วยกัน ธรรมในหมวดต่าง ๆ ดังกล่าวบางหมวดเป็นคำสอนที่มีเป้าหมายสำหรับผู้ครองเรือนโดยเฉพาะ แต่ก็มีคำสอนสำหรับบรรพชิตรวมอยู่ด้วย

พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับทาน จาคะ การบริจาค การเอื้อเฟื้อ การสงเคราะห์และอนุเคราะห์ใ้วในทานวรรค ดังต่อไปนี้

[๑๔๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๒ อย่างนี้

ทาน ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. อามิสทาน¹ (การให้สิ่งของ) ๒. รัम्मทาน² (การให้ธรรม)

ทาน ๒ อย่างนี้แล บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ รัम्मทานเป็นเลิศ

[๑๔๔] จาคะ (การสละ) ๒ อย่างนี้

จาคะ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. อามิสจาคะ (การสละอามิส) ๒. รัम्मจาคะ (การสละธรรม)

¹ อามิสทาน หมายถึงการให้สิ่งของคือปัจจัย 4 (จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช)

² รัम्मทาน หมายถึงการแนะนำข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุอมตธรรม (พระนิพพาน)

จาคะ ๒ อย่างนี้แล บรรดาจาคะ ๒ อย่างนี้ รัम्मจาคะเป็นเลิศ

[๑๔๕] การบริจาค ๒ อย่างนี้

การบริจาค ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. การบริจาคอามิส ๒. การบริจาคธรรม

การบริจาค ๒ อย่างนี้แล บรรดาการบริจาค ๒ อย่างนี้ การบริจาคธรรม
เป็นเลิศ

[๑๔๗] การสงเคราะห์ ๒ อย่างนี้

การสงเคราะห์ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. การสงเคราะห์ด้วยอามิส ๒. การสงเคราะห์ด้วยธรรม

การสงเคราะห์ ๒ อย่างนี้แล บรรดาการสงเคราะห์ ๒ อย่างนี้ การ
สงเคราะห์ด้วยธรรมเป็นเลิศ

[๑๕๐] การอนุเคราะห์ ๒ อย่างนี้

การอนุเคราะห์ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. การอนุเคราะห์ด้วยอามิส ๒. การอนุเคราะห์ด้วยธรรม

การอนุเคราะห์ ๒ อย่างนี้แล บรรดาการอนุเคราะห์ ๒ อย่างนี้ การ
อนุเคราะห์ด้วยธรรมเป็นเลิศ

[๑๕๑] ความเอื้อเฟื้อ ๒ อย่างนี้

ความเอื้อเฟื้อ ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. ความเอื้อเฟื้อด้วยอามิส ๒. ความเอื้อเฟื้อด้วยธรรม

ความเอื้อเฟื้อ ๒ อย่างนี้แล บรรดาความเอื้อเฟื้อ ๒ อย่างนี้ ความเอื้อเฟื้อ
ด้วยธรรมเป็นเลิศ

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต 20/142, 144-145, 149-151/120-122)

เมื่อพิจารณาหลักธรรมที่ว่าด้วยการสงเคราะห์ตามใจความข้างต้น จะพบว่ามีความหมายหมวด
ธรรมที่กล่าวถึงการสงเคราะห์/อนุเคราะห์ ไว้ในสถานการณ์ต่าง ๆ คำสอนเหล่านี้บ้างก็เป็นคำ
สอนที่จัดว่าเป็นการสงเคราะห์สังคม บ้างก็เป็นคำสอนที่มีเนื้อหาเรื่องของสังคมสงเคราะห์โดยตรง แต่
ก็สามารถอนุโลมเข้ากันได้ ในการพิจารณาคำสอนที่ว่าด้วยการสงเคราะห์ในหัวข้อนี้เป็นการ
พิจารณาในความหมายกว้าง ดังนั้นจึงรวมคำสอนเรื่องทาน จาคะ ความเอื้อเฟื้อ การช่วยเหลือ การ
บริจาค ฯลฯ ไว้ด้วยกัน ถึงแม้ว่าความหมายโดยพยัญชนะอาจแตกต่างกันไปบ้าง แต่โดยใจความ
แล้ว สามารถพิจารณารวมกันได้ พระธรรมปิฎกอธิบายว่า การสงเคราะห์/อนุเคราะห์หมายถึงการ

ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อ เกื้อกูล ส่วนทาน หมายถึง การให้ การแบ่งปันสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น
จาคะ หมายถึงการสละ การให้ปัน การเสียสละ (พระธรรมปิฎก 2538 ข : 296, 93, 42) ดังนั้น ถ้า
พิจารณาตามนัยกว้าง คำสอนในหลายหมวดธรรมจึงครอบคลุมการกระทำจากตนเองออกไปสู่ผู้อื่น
ซึ่งก็คือการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมหรือการสงเคราะห์สังคมนั่นเอง

2.1 คำสอนสำหรับคฤหัสถ์ : บุคคลทั่วไป

ในพระพุทธศาสนา มีหลักธรรมหลายหมวดที่จัดว่าเป็นหลักธรรมสำหรับสงเคราะห์ผู้ที่อยู่
ร่วมกันในฐานะผู้ครองเรือน ในสังคาลสูตร³ คำสอนสำคัญสำหรับบุคคลทั่วไปที่เกี่ยวกับการ
สงเคราะห์สังคม ได้แก่ สังคหวัตถุ 4 และการสงเคราะห์บุคคลในคำสอนเรื่องทศ 6

2.1.1 คำสอนเรื่องสังคหวัตถุ 4

สังคหวัตถุ 4 หมายถึงหลักการสงเคราะห์หรือหลักธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของบุคคล
และประสานหมู่ชนเข้าไว้ด้วยกัน สังคหวัตถุ 4 ประกอบด้วย ทาน ปิยวาจา (เปยยวัชชะ) อดทนอดกลั้น
และสมานัตตตา สังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรมเชิงปฏิบัติที่ประยุกต์ได้กับงานสังคมสงเคราะห์ซึ่งทำ
ควบคู่กับคุณธรรมในใจคือหลักพรหมวิหาร 4

ในหัวข้อนี้ สังคหวัตถุ 4 ใช้ในนัยกว้าง ครอบคลุมหลักธรรมสำหรับคฤหัสถ์ว่าด้วยการ
สงเคราะห์ ซึ่งรวมธรรมในหมวดอื่นที่ว่าด้วย การให้ การสละ การอนุเคราะห์ การเอื้อเฟื้อ การเห็นอก
เห็นใจกัน การช่วยเหลือซึ่งกัน ฯลฯ ดังนั้นจะเห็นว่าหลักธรรมย่อยใน ฆราวาสธรรม ทศพิทธาธรรม
จักรกวัตติวัตร ราชสังคหวัตถุ โภคทรัพย์ ฯลฯ มีรายละเอียดที่อนุโลมเข้ากับสังคหวัตถุ 4 หรือเป็นคำ
สอนที่ปรากฏอยู่แล้วในสังคหวัตถุ 4 หมวดธรรมเหล่านี้มีทั้งส่วนที่เป็นคำสอนสำหรับผู้ครองเรือนที่
เป็นบุคคลทั่วไปและสำหรับผู้ปกครองโดยเฉพาะ แต่เมื่อพิจารณาจากใจความสำคัญที่เกี่ยวกับการ
การสงเคราะห์สังคม จะพบว่ามีความซ้ำกันอยู่บ้างหรือเอื้อต่อกันบ้าง ดังนั้นจึงจะกล่าวถึงคำสอน
สำหรับคฤหัสถ์ในภาพรวม และยกหลักธรรมที่เพิ่มขึ้นมาในส่วนของผู้ปกครองโดยเฉพาะประกอบ

คำสอนเรื่องสังคหวัตถุ 4 เป็นคำสอนสั้น ๆ ปรากฏหลายที่ในพระไตรปิฎก เช่นในลักษณะสูตร
พระพุทธเจ้าทรงกล่าวว่าในภพที่พระองค์เกิดเป็นมนุษย์ก็สงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ 4
(พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิหารค 11/210/170)

³ พระอรชกถาจารย์กล่าวว่าคำสอนในสังคาลสูตรเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ให้เป็น คิหิวินัย คือ
วินัยของคฤหัสถ์ หรือศีลสำหรับประชาชนทั่วไป (พระธรรมปิฎก 2546: 775)

ในสังคาลกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแก่สังคาลกมาณพว่า ธรรม 4 ประการนี้เป็นธรรมที่ช่วย
ยึดเหนี่ยวจิตใจคนในสังคมเข้าไว้ด้วยกัน เป็นธรรมที่ช่วยอุ้มชูโลก ความว่า

ทาน (การให้) เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)
อรรถจริยา (การประพฤติประโยชน์) ในโลกนี้
และสมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)
ในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร
สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก
เหมือนลิ่มสลักเพลาคุมรถที่แล่นไปไว้ได้ฉะนั้น

(พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิหารค 11/274/218)

ในสังคหสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้แก่ภิกษุสงฆ์ มีใจความตรงกันดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ ประการนี้
สังคหวัตถุ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ทาน (การให้)
๒. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)
๓. อรรถจริยา (การประพฤติประโยชน์)
๔. สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)

ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล
ทาน เปยยวัชชะ อรรถจริยาในโลกนี้
และสมานัตตตาในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร
สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก
เหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปไว้ได้ฉะนั้น

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต 21/32/50-51)

1. ทาน

คำสอนเรื่องแรกของสังคหวัตถุ 4 คือ “ทาน” ในหัวข้อนี้ใช้ “ทาน” ในความหมายกว้าง คือ
รวมการให้ การแบ่งปันสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ช่วยเหลือในด้านปัจจัยเครื่องยังชีพ
การเผื่อแผ่กันด้วยไมตรี มีนัยเกี่ยวกับการเสียสละ การบริจาค การช่วยเหลือ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การ
ลดและละความตระหนี่ ฯลฯ คำสอนเกี่ยวกับเรื่องทั้งหมดนี้ปรากฏในหมวดธรรมต่าง ๆ เช่น

ทศพิธราชธรรม จักกวัตติวัตต ราชสังคหัตถุ ฆราวาสธรรม ที่เป็นคำสอนสำหรับผู้ครองเรือนเป็นส่วนใหญ่และเป็นพื้นฐานในระดับปฏิบัติงานด้านสังคมสงเคราะห์ จึงจะกล่าวโดยละเอียดในที่นี้

ในพระไตรปิฎก กล่าวถึงองค์ประกอบของการบำเพ็ญทาน ได้แก่ ผู้บำเพ็ญทาน ผู้รับทาน ของที่ให้เป็นทาน (ประเภทของทาน) และอานิสงค์ของการให้ทาน ดังนี้

ผู้บำเพ็ญทาน คุณสมบัติของผู้บำเพ็ญทานหรือผู้ให้การสงเคราะห์เริ่มจากจิตที่มีเมตตา กรุณา มีศรัทธา มีความเต็มใจ ให้อภัยใจเบิกบาน ไม่นึกเสียตายสิ่งที่ได้ให้ไปแล้ว การให้ทานต้อง ให้อด้วยความเคารพ และรู้ความประสงค์ของผู้ขอ ในลักขณสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์เมื่อตรวจดู มหาชนที่ควรสงเคราะห์ ย่อมรู้จักชนที่เท่าเทียมกัน รู้จักตนเอง รู้จักฐานะของบุคคล รู้จักความแตกต่างของบุคคล หยั่งทราบว่าคุณคนนี้ควรกับสิ่งนี้ บุคคลนี้ควรกับสิ่งนี้ แล้วทำให้เหมาะกับความแตกต่างในฐานะนั้น ๆ . . .

(พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิหารค 11/223/180-181)

ในพระไตรปิฎก กล่าวถึงกิริยาของการให้ที่เหมาะสมที่เรียกว่าเป็นการให้ของสัตบุรุษไว้ในหลายหมวด บางหมวดกล่าวไว้ 5 ประการ (พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปภณาสก 14/92/109 และพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต 22/147-148/244-245) ดังนี้

1. ให้ทานโดยเคารพ
2. ให้ทานด้วยมือของตน
3. ให้ทานด้วยความอ่อนน้อม
4. ให้ทานอย่างบริสุทธิ์ (บางแห่งให้ของที่ไม่มีเป็นเดน)
5. ให้โดยเข้าใจถึงผลที่จะตามมา

สำหรับเหตุหรือแรงจูงใจในการให้ทานมีกล่าวไว้ในหมวดต่างกัน เช่น ในทานวัตตสูตรและในสังคีตสูตร แต่ละหมวดกล่าวถึงเหตุแห่งการให้ทานว่ามี 8 ประการตรงกัน ส่วนใจความมีตรงกันบ้าง ต่างกันบ้าง เช่น ให้ทานเพราะกลัว ให้เพราะคิดว่า”เขาจักได้ให้แก่เรา” ให้เพราะคิดว่า “การให้ทานเป็นการดี” ให้เพราะคิดว่า “เราหุงหากินเองได้ ชนเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้ จะไม่ให้ทานแก่ชนเหล่านี้ผู้หุงหากินเองไม่ได้ ไม่ควร” ให้เพราะคิดว่า “พ่อและปู่เคยให้ทานเคยทำงาน เราไม่ควรให้วงศ์ตระกูลเก่าแก่เสื่อมหายไป” ให้เพราะคิดว่า “เราให้ทานนี้แล้วหลังจากตายแล้ว จักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์” ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุงแต่งจิต

เป็นต้น (พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิหารค 11/336/345 และพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต 23/33/288-289)

ถึงแม้เหตุหรือแรงจูงใจในการให้ทานในแต่ละหมวดมีความต่างกันในระยะละเอียด แต่ถ้าพิจารณาในภาพรวม จะเห็นว่าแรงจูงใจในการให้ทานมี 2 ด้าน ด้านหนึ่งเป็นด้านที่เกิดจากแรงจูงใจภายในของตนเอง เช่น ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิต หรือให้เพราะความหลง หรือเพราะหวังผลตอบแทน ส่วนแรงจูงใจอีกด้านหนึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น เช่นการให้ทานแก่ผู้ที่ไม่สามารถหุงหาอาหารเองได้ (หมายถึงถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์) หรือการให้ทานเพราะเป็นสิ่งที่ดีเหล่านี้ เป็นต้น คำสอนเหล่านี้ประยุกต์กับการทำงานสังคมสงเคราะห์ได้

นอกจากนั้น การให้ทานต้องเป็นการให้ที่เหมาะสมกับกาลเทศะ ในกาลทานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่าการให้ที่เหมาะสมมี 5 ประการ ได้แก่ ให้ทานแก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน ให้ทานแก่ผู้เตรียมจะไป ให้ทานแก่ผู้เป็นไข้ ให้ทานในสมัยมีภิกษาหาได้ยาก ให้ข้าวอย่างดี และผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล (พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต 22/36/57) ในการประยุกต์กับงานสังคมสงเคราะห์ การรู้ความประสงค์ของผู้ที่สมควรได้รับการช่วยเหลือจะทำให้การสงเคราะห์นั้นตรงกับความต้องการของทั้งผู้ให้และผู้รับ เมื่อเป็นเช่นนั้น การสงเคราะห์นั้นจะเกิดผลเต็มที่ต่อทั้งสองฝ่าย

ผู้รับทานหรือผู้ที่ได้รับการสงเคราะห์มีมากมายหลายประเภท ในรัตนสูตรกล่าวถึงบุคคล 108 จำพวก ซึ่งเป็นผู้สมควรแก่การถวายทาน และการถวายทานแก่บุคคลเหล่านี้มีผลมาก บุคคล 108 จำพวกนั้นกล่าวโดยย่อคือบุคคล 8 ประเภท ได้แก่ พระโสดาบัน บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล พระสกทาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล พระอนาคามี บุคคลปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล พระอรหันต์ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหันต์ผล (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ 25/9/10-11 และพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต 23/59/353)

อย่างไรก็ตาม การสงเคราะห์บุคคลตามที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกมิได้จำกัดเฉพาะภิกษุสงฆ์ระดับสูงเท่านั้น แต่กล่าวถึงบุคคลกลุ่มอื่น ๆ อีกที่สมควรแก่การสงเคราะห์ ได้แก่ คนยากจน วณิกและยาจก คนกำพร้า คนเดินทาง กษัตริย์ คหบดี สมณพราหมณ์ทั่วไป (พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค 15/104/112-113) นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการสงเคราะห์สัตว์ด้วย ตัวอย่างที่รู้จักดีคือ การสร้างโรงงานสงเคราะห์ทั้งบุคคลทั่วไปและสัตว์ของอนาถปิณฑิกเศรษฐี และของบุคคลอื่น ๆ (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก 33/30/732) ในพระไตรปิฎกเมื่อกล่าวถึงการให้ทานหรือการสงเคราะห์ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงเฉพาะกับสมณะหรือนักบวชเท่านั้น แต่เนื่องจากเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในหมู่ชาวพุทธว่าพระสงฆ์เป็นเนื้อนาบุญของชาวบ้าน ดังนั้น

ในทางปฏิบัติ การให้ความสำคัญแก่การสงเคราะห์ภิกษุสงฆ์จึงมักมาก่อนการสงเคราะห์บุคคลทั่วไปและสัตว์

ประเภทของทาน ตามที่ได้ข้างไว้แล้วในตอนต้น ทานแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ อามิสทาน และธรรมทาน อามิสทานได้แก่การให้ที่เป็นวัตถุ สิ่งของ ปัจจัยต่าง ๆ และธรรมทาน คือการให้คำแนะนำ อบรม สั่งสอน การให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับธรรม ชาวพุทธโดยทั่วไปรับคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า การให้ธรรมทานย่อมประเสริฐกว่าการให้ทานอื่นใด (พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต 20/142,144-145, 149-151/120-122 และพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต 22/36/58) เนื่องจากทำให้ผู้รับมีปัญญารู้เท่าทันความเป็นจริงของโลกและชีวิต สามารถนำไปใช้ได้ตลอดไปทั้งปัจจุบันและอนาคต

นอกจากธรรมทานแล้ว สิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของภิกษุสงฆ์และผู้ครองเรือนทั่วไป ได้แก่ปัจจัย 4 (สำหรับภิกษุสงฆ์ ได้แก่ จีวร บาตร เสนาสนะ และเภสัช) และปัจจัยอื่น ๆ ในพระไตรปิฎก กล่าวถึงอามิสทานประเภทต่าง ๆ ทั้งส่วนที่เป็นปัจจัย 4 และสิ่งอื่นที่เอื้อต่อการดำรงชีวิต เช่น การสร้าง บ่อน้ำดื่ม สระน้ำ และสะพานในที่เดินลำบาก สอนสาธยาย เป็นต้น (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุ 26/280-282/213 และพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก 28/532/265)

อนึ่ง ทานทั้งหลายที่ให้ไม่ได้จำกัดด้วยจำนวนว่าจะมากหรือน้อย แต่ขึ้นอยู่กับเจตนาและสถานการณ์ ตัวอย่างเช่น หญิงกำพร้าอาศัยผู้อื่นอยู่ได้ถวายข้าวตังแก่พระมหากัสสปเถระแม้เป็นของเพียงเล็กน้อย แต่ผลที่ได้รับมีมาก ใจความว่า

[๑๘๗] เมื่ออาตมาภากำลังเที่ยวบิณฑบาต หยุดยีนนิ่งอยู่

หญิงกำพร้าชดสนคนหนึ่ง ซึ่งอาศัยชายคาเรือนของผู้อื่นอยู่

[๑๘๘] นางเลื่อมใส ได้ถวายข้าวตังแก่อาตมาภพด้วยมือทั้งสองของตน

นางละร่างมนุษย์ จุตีพ้นจากมนุษย์โลกนี้แล้ว

[๑๘๙] นางเป็นเทพธิดาที่ออจากาตาทายิกา มีความสุขบันเทิงอยู่ในสวรรค์

ซึ่งเป็นที่อยู่ของทวยเทพผู้มีฤทธิ์มากชื่อนิมมานรดี

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ 26/187-189/33)

อนึ่งทานที่ให้ไปแล้ว ผู้ให้ต้องไม่ติดใจในสิ่งนั้นและต้องไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อน หมายความว่า การทำทานหรือการสงเคราะห์ควรทำตามศักยภาพของตน เช่น ปุ่กกุสบัณชิตและเสนกบัณชิตทูลตอบพระเจ้ามัทวะในเสนกชาดกว่า การให้ที่ไม่ติดใจในภายหลังเป็นการกระทำ

ที่ยาก แต่การให้ที่ไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อนเป็นการกระทำที่ยากยิ่งกว่า (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาติก 27/42, 44/262)

อานิสงค์ของการให้ทาน พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องอานิสงค์ของการให้ทาน 5 ประการไว้ในทานาสังสัจจสูตร ดังนี้ ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก สัตบุรุษผู้สงบบยอมคบหาผู้ให้ทาน กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไป ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากกรรมของกุศล ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต 22/35/56) พระพุทธเจ้าตรัสว่าผลของการให้ทานเหล่านี้เป็นสิ่งที่พึงเห็นเอง (พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต 22/35/54) ผู้บำเพ็ญทานไม่ใช่มีเพียงศรัทธาเท่านั้น แต่ต้องกล้าที่จะบริจาคด้วย ผู้ให้ได้สละสิ่งของภายนอกเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ช่วยให้ผู้รับพ้นจากความทุกข์ และยังได้ประโยชน์ในส่วนตัว ดังนั้นทานจึงเป็นเหมือนขุมทรัพย์อันประเสริฐที่ไม่มีใครสามารถเอาไปจากผู้บำเพ็ญทานได้ (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ 25/6-10/18)

2. เปยยวัชชะ

เปยยวัชชะ หรือปิยวาจาหมายถึงวาจาเป็นที่รัก เป็นหลักสังคหวัตถุที่ว่าด้วยการใช้ถ้อยคำสุภาพไพเราะ อ่อนหวาน ดูดีมีน้ำใจ ถ้อยคำที่กล่าวด้วยจิตเมตตาปรารถนาดี ทำให้เกิดไมตรีและความรักใคร่กันติดกัน ตลอดถึงคำแสดงให้เห็นประโยชน์ประกอบด้วยเหตุและผลให้คล้อยตาม (พระธรรมปิฎก 2538 ก :167) ในพระอภิธรรมปิฎก สรุปความมีวาจาอ่อนหวาน ดังนี้

ความมีวาจาอ่อนหวาน เป็นไฉน

วาจาใดเป็นปม เป็นกาก เผ็ดร้อนต่อผู้อื่น เกี้ยวผู้อื่นไว้ ยั่วให้โกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ ละวาจาเช่นนั้นเสีย วาจาใด ไร้โทษ สบายหู ไพเราะจับใจ เป็นวาจาของชาวเมือง เป็นที่เจริญใจของชนหมู่มาก กล่าววาจาเช่นนั้น ความเป็นผู้มีวาจาอ่อนหวาน ความเป็นผู้มีวาจาสละสลวย ความเป็นผู้มีวาจาไม่หยาบคาย ในลักษณะดังกล่าวมานั้น นี้เรียกว่าความมีวาจาอ่อนหวาน

(พระอภิธรรมปิฎก อัมมสังคณี 34/1352/337)

ในอสังสสูตร กล่าวถึงการมีวาจางามก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเองและต่อผู้อื่นไว้ในธรรม 6 ประการ

ธรรม ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. ใคร่ครวญได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย
๒. ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้
๓. พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้
๔. รู้ธรรมรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม
๕. มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำไพเราะ ประกอบด้วยวาจาชาวเมือง
ที่สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้รู้ความหมายได้
๖. ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ
เข้าใจให้อาจหาญแก้วกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริง

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการนี้แล เป็นผู้มีความสามารถ
สำหรับตนเอง และมีความสามารถสำหรับผู้อื่น

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต 23/62/357-358)

3. อัตถจริยา

อัตถจริยาหมายถึง การประพฤติประโยชน์ต่อกันด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา การชวนชววย ช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ ตามกำลังความสามารถและโอกาส รวมทั้งการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ (พระธรรมปิฎก 2538 ก :168)

พระพุทธศาสนากล่าวถึง “ประโยชน์” หรือ “อัตถะ” ใน 2 ลักษณะ กล่าวคือ ลักษณะแรกเป็นคำสอนเรื่องประโยชน์ 3 ที่เกี่ยวกับระดับของจุดหมายของชีวิต ลักษณะหลังกล่าวถึงประโยชน์ 3 ในแง่ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน (พระราชมรรณีย์ 2530: 28-32)

ประการแรก ประโยชน์ 3 ที่เกี่ยวกับระดับของจุดหมายของชีวิต ได้แก่

1. ทัฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ หมายถึง ประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์ในภพนี้
2. สัมปรายิกัตถประโยชน์ หมายถึง ประโยชน์เบื้องหน้า หรือประโยชน์ในภพหน้า
3. ปรมัตถประโยชน์ หมายถึง ประโยชน์สูงสุด หรือประโยชน์อย่างยิ่ง ได้แก่พระนิพพาน

ทัฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน เป็นประโยชน์ที่มองเห็นได้ เป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตทั่วไปของผู้ครองเรือนในสังคัม ที่ประกอบด้วย ปัจจัย 4 มีฐานะ มีลาภ มีทรัพย์ มียศ น้ำใจไมตรี ประโยชน์เหล่านี้พระพุทธศาสนามีได้ปฏิเสธ แต่ถือว่าเป็นจุดหมายระดับต้นของการดำเนินชีวิตของมนุษย์

สัมปรายิกัตถประโยชน์ หมายถึง ประโยชน์เบื้องหน้า เป็นประโยชน์ที่เลยออกไปหรือต่อออกไป เป็นประโยชน์ในอนาคตที่เป็นเรื่องทั่วไปสำหรับผู้ครองเรือน ตัวอย่างเช่น หลังจากพระพุทธเจ้าได้ตรัสแนะนำแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า การรู้จักประมาณในการเสวยพระกระยาหาร

จะทำให้แก่ช้ำและอายุยืน พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงกล่าวกับสุทัสนะมาณพว่า “พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงอนุเคราะห์ เราด้วยประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าอย่างแท้จริง” (พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค 15/124/145-146)

ประโยชน์เบื้องต้นซึ่งเป็นระดับสูงขึ้นไป หมายถึงสิ่งที่เป็นหลักประกันชีวิตในภพหน้า ซึ่งในที่นี้หมายถึงประโยชน์ด้านจิตใจ ความเจริญของงามของชีวิตด้วยคุณธรรมต่าง ๆ เช่น การมีศีล การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีปัญญาและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ซึ่งจะเป็นเครื่องรับประกันชีวิตในภพหน้าหรือในภพหน้า สิ่งนี้เป็นจุดหมายที่ไกลออกไปแม้จะละโลกนี้ไปแล้ว ประโยชน์เช่นนี้เป็นจุดหมายของชีวิตในระดับที่สูงขึ้นมา

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงหลักธรรมที่เกี่ยวเนื่องประโยชน์ปัจจุบัน 4 ประการ และที่เกี่ยวเนื่องประโยชน์สุขเบื้องต้นอีก 4 ประการ เรียกว่าสัมปทา 8 (ความถึงพร้อม 8 ประการ) ซึ่งประกอบด้วย 1. อุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น) 2. อารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา) 3. กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) 4. สมชีวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม) 5. สัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) 6. สีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) 7. จาคสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยจาคะ) 8. ปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา) ผู้ครองเรือนที่ปฏิบัติตามหลักสัมปทา 8 จะทำให้เกิดประโยชน์สุขในภพนี้และภพหน้า ในปฐมสัมปทาสูตร สรุปลงใจความไว้ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย สัมปทา ๘ ประการนี้แล

คนขยันหมั่นเพียรในการทำงาน

ไม่ประมาท รู้วิธีการเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ

รักษาทรัพย์ที่หามาได้ เป็นผู้มีศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล

รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่

ชำระทางแห่งประโยชน์ที่มีในภพหน้าอยู่เป็นนิตย์

ที่พระพุทธเจ้าผู้มีพระนามว่าสัจจะตรัสธรรม ๘ ประการดังกล่าวมานี้

เพื่อผู้ครองเรือน ผู้มีศรัทธา

อันเป็นเหตุนำสุขมาให้ในโลกทั้ง ๒ คือ

ประโยชน์เกี่ยวเนื่องในภพนี้ และสุขในภพหน้า

จาคะ บุญนี้ย่อมเจริญยิ่งขึ้นแก่ฤกษ์ดีทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต 23/75/388-389)

ปรมัตถประโยชน์ คือประโยชน์อย่างยิ่งหรือประโยชน์สูงสุด บางทีในพระไตรปิฎกเรียกว่าประโยชน์ยิ่งใหญ่ (พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค 16/83/167) ทุกคำมีความหมาย

เดียวกัน คือพระนิพพาน ได้แก่การดับกิเลสและกองทุกข์ได้ (พระเทพเวที 2530: 27) ประโยชน์อย่างยิ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต ในกิงสี่ลสูตร มีใจความที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายแก่พระสารีบุตรเรื่องการประพฤติเพื่อบรรลุประโยชน์สูงสุด โดยทรงให้ตัวอย่างการปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมในทางโลกเมื่อสมาคมกับผู้อื่น พร้อมกับฝึกตนให้ถึงพร้อมในทางธรรม เมื่อกระทำทั้งสองด้านในที่สุดจะเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองคือการเข้าถึงพระนิพพาน

[๓๒๘] (ท่านพระสารีบุตรทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้)

นรชนมีปกติอย่างไร มีความประพฤติอย่างไร

เพิ่มพูนการทำอะไรบ้าง

จึงชื่อว่า พึงดำรงตนอยู่อย่างถูกต้อง และบรรลุประโยชน์สูงสุดได้

[๓๒๙] (พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้)

นรชนควรเป็นผู้ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ไม่ริษยา

และควรรู้จักกาลที่จะเข้าไปหาครูทั้งหลาย

รู้จักขณะที่จะฟังธรรมมีกาท่านกล่าว

และตั้งใจฟังสุภาสิตอื่น ๆ จากท่านโดยเคารพ

[๓๓๐] ควรลดมานะ นบนอบอ่อนน้อม

เข้าไปยังสำนักของครูตามเวลาเหมาะสม

ตั้งใจระลึกถึงอรรถ ธรรม สังขมะ [ศีล] พรหมจรรย์

พร้อมทั้งยึดถือปฏิบัติตามนั้น

[๓๓๑] ควรเป็นผู้พอใจธรรม ยินดีในธรรม

ดำรงอยู่ในธรรม รู้จักพิจารณาธรรม

ไม่ควรกล่าววาทาที่ประทุษร้ายธรรม

ควรให้เวลาสิ้นไปกับสุภาสิตที่แท้⁴ . . .

[๓๓๓] ส่วนนรชนผู้ยินดีในธรรม [สมถวิปัสสนา] ที่พระอริยะประกาศแล้ว

เป็นผู้ประเสริฐกว่าคนนอกนี้

ด้วยกาย วาจา และใจ

ดำรงมั่นอยู่ในสันติ โสรัจจะ และสมาธิ⁵

⁴ สุภาสิตที่แท้ หมายถึงสุภาสิตที่ประกอบด้วยสมณะและวิปัสสนา (ขุททกนิกาย สุตตนิบาต อรรถกถา 2/330/149)

⁵ สันติ หมายถึง นิพพาน โสรัจจะ หมายถึง มัคคปัญญาอันมีนิพพานเป็นอารมณ์ สมาธิ หมายถึงมัคคสมาธิ (ขุททกนิกาย สุตตนิบาต อรรถกถา 2/333/151)

จึงได้บรรลุถึงธรรมอันเป็นสาระแห่งสุตะและปัญญา

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต 25/327-330, 333/575-576)

ประการที่สอง ประโยชน์ 3 ในแง่ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ได้แก่

1. อัตตัตถะ หมายถึง ประโยชน์ตน
2. ปรัตถะ หมายถึง ประโยชน์ผู้อื่น
3. อุกยัตถะ หมายถึง ประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น เป็นประโยชน์ร่วมกัน

คำสอนเกี่ยวกับประโยชน์ 3 ในแง่นี้ปรากฏอยู่ในหมวดธรรมต่าง ๆ เช่น เรื่องทาน การให้ทานที่ไม่ทำให้ตนเองเดือดร้อน คือการไม่เบียดเบียนตนเอง เป็นการทำประโยชน์ตนสำหรับผู้ครองเรือนทั่วไป แต่ประโยชน์ตนในระดับสูงสุดหมายถึงนิพพานอันเป็นประโยชน์ยอดเยี่ยมในความหมายแรก ตัวอย่างเช่น ในอังคฺลิมาลสูตร เมื่อองค์ลิมาล ”ปลีกตัวออกไปอยู่ตามลำพัง ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์” (พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสก 13/351/428) เป็นต้น ส่วนการทำประโยชน์แก่ผู้อื่นในระดับผู้ครองเรือน คือการกระทำที่เป็นประโยชน์ต่อบุคคลหรือสังคม เช่น การอุทิศตนทำสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ แต่เมื่อใช้ในความหมายกว้างสำหรับภิกษุสงฆ์ มักขยายความออกไปเป็นเพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน แต่เน้นประโยชน์ในทางธรรมมากกว่าทางโลก (พระวินัยปิฎก มหาวรรค 4/32/40)

4. สมานัตตตา

สมานัตตตา คือ ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควรในที่นั้น ๆ (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก 28/178/83) พระธรรมปิฎก อธิบายว่า สมานัตตตาคือ “ความมีตนเสมอ ทำตัวเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรับรู้ร่วมกันแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี” (พระธรรมปิฎก 2538 ก : 168) จะเห็นว่าการปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมระหว่างบุคคลตามคู่ของความสัมพันธ์ในทศ 6 เป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นการยึดเหนี่ยวผูกใจคนเข้าด้วยกันตามหลักสมานัตตตา (โปรดดูหัวข้อ การสงเคราะห์ในคำสอนเรื่องทศ 6 บทเดียวกันนี้)

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าหลักสังคหวัตถุ 4 เป็นหลักการสงเคราะห์ที่สามารถนำไปปรับใช้กับบุคคลในสังคมได้ตามกาลเทศะ รู้ว่าควรจะสงเคราะห์ใคร เมื่อใด และอย่างไร ทำให้สามารถ

สงเคราะห์ผู้คนได้เป็นจำนวนมาก สังคหวัตถุเป็นหลักธรรมที่ปฏิบัติได้เสมอ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ในทุกียหัตถกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวี⁶ มีใจความดังนี้

“หัตถกะ บริษัทของท่านนี้มากนัก ท่านสงเคราะห์บริษัทจำนวนมากนี้อย่างไร”

หัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์สงเคราะห์บริษัทจำนวนมากนี้ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้แล้วคือ ข้าพระองค์รู้ว่า ‘ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยทาน’ ก็สงเคราะห์ด้วยทาน รู้ว่า ‘ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยคำพูดอันไพเราะ’ ก็สงเคราะห์ด้วยคำพูดอันไพเราะ รู้ว่า ‘ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยการทำประโยชน์ให้’ ก็สงเคราะห์ด้วยการทำประโยชน์ให้ รู้ว่า ‘ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยการวางตัวสม่ำเสมอ’ ก็สงเคราะห์ด้วยการวางตัวสม่ำเสมอ . . .

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ดีละ ดีละ หัตถกะ วิธีนี้ของท่านเป็นอุบายที่จะสงเคราะห์บริษัทจำนวนมากได้ จริงอยู่ ใครก็ตามที่สงเคราะห์บริษัทจำนวนมากได้ ในอดีตกาล ก็ล้วนแต่สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล ใครก็ตามที่จักสงเคราะห์บริษัทจำนวนมากในอนาคตกาล ก็ล้วนแต่สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล ใครก็ตามที่กำลังสงเคราะห์บริษัทจำนวนมากในปัจจุบัน ก็ล้วนแต่สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล”

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต 23/24/267)

2.1.2 การสงเคราะห์ในคำสอนเรื่องทิส 6

คำสอนเรื่องทิส 6 กล่าวถึงหลักการสงเคราะห์/อนุเคราะห์บุคคลตามหน้าที่และบทบาทของผู้ที่มีความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคมรวมทั้งหมด 6 คู่ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสิงคาลกสูตรดังนี้

มารดาบิดาเป็นทิสเบื้องหน้า

อาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา

บุตรภรรยาเป็นทิสเบื้องหลัง

มิตรสหายเป็นทิสเบื้องซ้าย

ทาสกรรมกรเป็นทิสเบื้องล่าง

⁶ พระพุทธเจ้าตรัสว่า หัตถกอุบาสกแห่งเมืองอาฬวีได้ชื่อว่าเป็นเลิศกว่าอุบาสกสาวกใดในเรื่องการสงเคราะห์บุคคลด้วยสังคหวัตถุ (พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต 20/252/31)

สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน

คฤหัสถ์ในตระกูลผู้มีความสามารถ⁷ พึงให้ทิศเหล่านี้

(พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิหารค 11/273/217)

จะเห็นว่าบุคคลในแต่ละทิศคือบุคคลที่เราต้องเข้าไปเกี่ยวข้องสมาคมด้วย เปรียบดังทิศที่อยู่รอบตัวเรา พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายว่าคู่ของบุคคลในแต่ละทิศย่อมมีการสงเคราะห์/อนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน ดังใจความต่อไปนี้ (พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิหารค 11/267-273/212-216)

ทิศเบื้องหน้าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุตรกับบิดามารดา บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาโดยหน้าที่ 5 ประการ ดังนี้คือ มารดาบิดาเลี้ยงบุตรมา บุตรต้องเลี้ยงท่านเป็นการตอบแทน ช่วยทำการงานของบิดามารดา ดำรงรักษาวงศ์ตระกูล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท และเมื่อบิดามารดาล่วงลับไป บุตรทำบุญอุทิศให้ ส่วนมารดาบิดาย่อมอนุเคราะห์บุตรธิดา 5 ประการ ได้แก่ ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปวิทยา หากผู้ครองที่สมควรให้และมอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันควร

ทิศเบื้องขวาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครูอาจารย์ ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์โดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้คือ ศิษย์ลูกต้อนรับอาจารย์ เข้าไปคอยรับใช้ ใฝ่ใจศึกษาเล่าเรียน ดูแลปรนนิบัติ และศึกษาศิลปวิทยาด้วยความเคารพ ส่วนอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ 5 ประการ ได้แก่ แนะนำให้เป็นคนดี ให้เรียนดี คือสอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ และสร้างเครื่องคุ้มภัย ให้รู้จักรักษาตนให้ดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี

ทิศเบื้องหลังเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับบุตรภรรยา สามีพึงบำรุงภรรยาซึ่งเป็นการกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลังโดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้คือ ให้เกียรติยกย่องภรรยา ไม่ดูหมิ่น ไม่ประพฤติตนอกใจ มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านให้ และหาเครื่องประดับให้ตามโอกาสอันควร ส่วนภรรยา ย่อมอนุเคราะห์สามี 5 ประการ ได้แก่ ดูแลจัดการงาน สงเคราะห์ญาติมิตรด้วยดี ไม่เม่นอกใจ สามี รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้ และขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

ทิศเบื้องซ้ายเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมิตรสหาย มิตรสหายที่ดีหรือกัลยาณมิตรย่อมเป็นผู้ที่ช่วยให้บุคคลข้ามพ้นอุปสรรค และเป็นกำลังสนับสนุนให้บรรลุความสำเร็จ บุคคลพึงบำรุงมิตรสหายโดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้ การเผื่อแผ่แบ่งปัน กล่าววาจาเป็นที่รัก ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ วางตนสม่ำเสมอ ไม่พุดจาหลอกหลวง มิตรสหายย่อมอนุเคราะห์ตอบ 5 ประการ ได้แก่

⁷ ผู้มีความสามารถ ในที่นี้หมายถึงผู้มีความสามารถที่จะครองเรือน คือเลี้ยงดูบุตรภรรยาให้เป็นสุขได้

เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์ของเพื่อน เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงได้ ไม่ละทิ้งเพื่อนในยามทุกข์ยาก และนับถือตลอดวงศ์ญาติของเพื่อน

ทิศเบื้องล่างเป็นความสัมพันธ์ระหว่างนายกับคนรับใช้หรือคนงาน (ทาสกรรมกร) เนื่องจากคนรับใช้หรือคนงานคือฐานกำลังในการทำงาน เป็นผู้ช่วยทำกรงานต่าง ๆ ให้ นายพึงบำรุงคนรับใช้และคนงานโดยหน้าที่ 5 ประการดังนี้ จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ให้อาหารและค่าจ้าง ดูแลรักษายามเจ็บป่วย ได้ของแปลกมาก็แบ่งปันให้ และ ให้หยุดงานตามโอกาส ส่วนคนรับใช้และคนงานย่อมอนุเคราะห์นาย 5 ประการได้แก่ เริ่มทำงานก่อนนาย เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย ถือเอาแต่ของที่นายให้ ทำงานให้ดีขึ้น และนำคุณของนายไปเผยแพร่สรรเสริญ

ทิศเบื้องบนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสมณพราหมณ์ ภิกษุสงฆ์กับคฤหัสถ์ เนื่องจากพระสงฆ์คือผู้ที่สูงด้วยคุณธรรม คฤหัสถ์พึงบำรุงพระสงฆ์ 5 ประการดังนี้คือ จะทำอะไร ก็ทำด้วยเมตตา จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา ต้อนรับด้วยความเต็มใจ และถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ ส่วนพระสงฆ์ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ 6 ประการได้แก่ ห้ามปรามจากความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง และบอกทางสวรรค์ให้ คือ “บอกทางชีวิตที่มีความสุขความเจริญให้” (พระธรรมปิฎก 2538 ก : 230)

คำสอนเรื่องทิศ 6 แสดงให้เห็นว่าแต่ละคนมีหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อกันคู่ของความสัมพันธ์เหล่านั้นอย่างไรบ้าง และในขณะที่เดียวกันคู่ของความสัมพันธ์นั้นก็ต้องสงเคราะห์ ช่วยเหลือบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันตามบทบาทของตน การสงเคราะห์บุคคลในคำสอนเรื่องทิศ 6 มีทั้งที่เป็นไปตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในภาพรวม และการสงเคราะห์ตามหน้าที่และบทบาทเฉพาะของแต่ละคู่ของความสัมพันธ์นั้น ตัวอย่างเช่น ในโสถนันทชาดก อธิบายเรื่องบุตรพึงปรนนิบัติมารดาบิดาด้วยหลักสังคหวัตถุ 4 ดังใจความต่อไปนี้

[๑๗๘] สังคหวัตถุทั้งหลาย คือ

๑. ทาน (การให้)
 ๒. ปิยวาจา (การเจรจาถ้อยคำที่น่ารัก)
 ๓. อุตถจริยา (การประพฤติประโยชน์)
 ๔. สมานัตตตา (ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควรในที่นั้น ๆ)
- ทั้ง ๔ ประการนี้ยังมีในโลกนี้
เหมือนเพลารถยังมีแถมที่กำลังแล่นไป

[๑๗๙] หากว่าสังคหวัตถุเหล่านี้ไม่พึงมีไซ้

มารดาไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชาเพราะเหตุแห่งบุตรเลย
หรือบิดาไม่พึงได้การนับถือหรือบูชาเพราะเหตุแห่งบุตรเลย

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก 28/178-179/83-84)

การปรนนิบัติมารดาบิดาด้วยหลักสังคหวัตถุในที่นี้หมายความว่า ประการแรกการบำรุงมารดาบิดาด้วยทาน คือการให้สิ่งของแก่มารดาบิดา ประการที่สอง เปยยวัชชะ คือบุตรพึงเจรจาต่อมารดาบิดาด้วยถ้อยคำสุภาพ อ่อนหวาน ประการที่สาม อุตถจริยา คือการประพฤติประโยชน์ด้วยการทำหน้าที่ของมารดาบิดาที่เกิดขึ้นให้สำเร็จ และประการสุดท้าย สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควร คือบุตรพึงให้ความเคารพต่อบิดามารดา (ขุททกนิกาย ชาดก อรรถกถา 8/178/179) จึงเห็นได้ว่าหลักสังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรมที่สามารถนำไปปรับใช้กับบุคคลในสังคมได้ตามสถานการณ์ต่าง ๆ

2.2 คำสอนสำหรับคฤหัสถ์ : ผู้ปกครอง

ตามที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่าการสงเคราะห์บุคคลในคำสอนเรื่องทศ 6 เป็นการสงเคราะห์ระหว่างบุคคลตามหน้าที่และบทบาทของแต่ละคู่ แม้มิได้กล่าวไว้โดยตรงเกี่ยวกับการสงเคราะห์ช่วยเหลือกันระหว่างผู้ปกครองรัฐกับประชาชน แต่การสงเคราะห์ระหว่างบุคคลนี้ขยายขอบเขตของความสัมพันธ์ไปสู่มหาชนได้ ถ้าพิจารณาว่าความสัมพันธ์ทางการปกครอง “เป็นความสัมพันธ์อย่างพ่อปกครองลูกหรือพ่อแม่เลี้ยงลูก” (ปรีชา ช่างขวัญยืน 2542:127) ผู้ปกครองในฐานะหัวหน้าครอบครัวใหญ่ย่อมมีบทบาทและหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของคนในครอบครัวเสมือนหนึ่งความสัมพันธ์ระหว่างมารดาบิดาและบุตรในคำสอนเรื่องทศ 6 ดังนั้นผู้ปกครองในฐานะผู้ครองเรือนซึ่งเป็นผู้นำของประชาชน นอกจากการปฏิบัติตามคำสอนสำหรับผู้ครองเรือนทั่วไปแล้ว พระพุทธศาสนายังสอนหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองเพิ่มขึ้นอีกใน จักกวัตติวัตร ทศพิทธาชาธรรม และราชสังคหวัตถุ

2.2.1 จักกวัตติวัตร

ในจักกวัตติสูตร กล่าวถึงจักกวัตติวัตร (จักรวรรดิวัตร) หรือหลักปฏิบัติของผู้ปกครองไว้ดังนี้

ลูกเอ๋ย. . . จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายใน กำลังพล พวกกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ พราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์จำพวกเนื้อและนกโดยธรรม การกระทำสิ่งที่ไม่ดีแบบแผน อย่าได้เป็นไปในแว่นแคว้นของลูก อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแว่นแคว้นของลูก ไม่มีทรัพย์ ลูกพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดในแว่นแคว้นของลูก เว้นขาดจากความมัวเมา และความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรจจะ (ความเสียม) ฝึกตน สงบตน ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว ลูกพึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นตามกาลอันควรแล้วไต่ถามสอบถามว่า ‘ท่านขอรับ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเกี่ยวข้อง อะไรไม่ควรเกี่ยวข้อง อะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาล หรือว่าอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาล’ ครั้นลูกได้ฟังจากสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นกุศล พึงยึดถือประพฤติสิ่งนั้นให้มั่น ลูกเอ๋ย จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐนั้น เป็นอย่างนี้แล

(พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิหารค 11/84/62-63)

ข้อความในจักรกวัตติสูตรแสดงให้เห็นว่าพระราชา (ผู้ปกครอง) ต้องคำนึงถึงความสุขของคนทั้งหลายและหมู่สัตว์ เริ่มตั้งแต่ให้การสงเคราะห์แก่บุคคลใกล้ตัวที่สุด คือพระมเหสี พระราชบุตร ข้าราชการบริวารทั้งหลาย กษัตริย์ทั้งปวงที่ตามเสด็จ พราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท สมณพราหมณ์ เหล่าสัตว์ สงเคราะห์ด้วยการห้ามมิให้ประชาชนทำความชั่ว พระราชทานทรัพย์ให้คนจน และเข้าไปหาสมณะและพราหมณ์เพื่อสนทนาธรรม⁸ อย่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าวัตรปฏิบัติเกือบทั้งหมดสำหรับผู้ปกครองในจักรกวัตติสูตรจัดรวมไว้ในคำสอนเรื่องทานในทศพิธราชธรรมเพียงข้อเดียว (ปรีชา ช้างขวัญยืน 2542: 26)

2.2.2 ทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม หมายถึงธรรมของพระราชาหรือคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมืองจำนวน 10 ประการ ผู้ปกครองในฐานะผู้ครองเรือน พึงประพฤติตนตามหลักทศพิธราชธรรมทุกประการ ในมหาสังฆชาดก กล่าวไว้ดังนี้

⁸ โปรดดูการแบ่งวัตรปฏิบัติของผู้ปกครองใน *ไตรภูมิโลกวินิจฉยภคา* อ้างถึงใน ปรีชา ช้างขวัญยืน. *ธรรมรัฐ-ธรรมราชา*. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

(พระราชชาตรีตอบว่า)

[๑๗๕] เราพิจารณาเห็นอนาคตอันยาวนานก็หาไม่

พญาหงส์ เราดำรงอยู่ในธรรม ๑๐ ประการ

จึงไม่สะดุ้งกลัวปรโลก

[๑๗๖] คีต ๑. ทาน

๒. ศีล

๓. การบริจาค

๔. ความซื่อตรง

๕. ความอ่อนโยน

๖. ความเพียร

๗. ความไม่โกรธ

๘. ความไม่เบียดเบียน

๙. ความอดทน

๑๐. ความไม่คลาดธรรม [ความไม่ขัดเคือง]

(พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก 28/175-176/112)

ในหลักธรรม 10 ประการนี้ วัตรปฏิบัติที่เกี่ยวกับการสงเคราะห์ประชาชนโดยตรงได้แก่ ทาน และการบริจาค (จาคะ) ซึ่งทั้งสองข้อปรากฏอยู่ในฆราวาสธรรม 4 หรือธรรมสำหรับผู้ครองเรือนทั่วไป (พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค 15/246/354) เนื่องจากได้กล่าวเรื่องทานไว้ในตอนต้นแล้ว ในที่นี้จึงขอขยายความเรื่องจาคะหรือการบริจาคให้ชัดเจนขึ้นเนื่องจากจาคะเป็นคำสอนสำหรับคฤหัสถ์ที่เกี่ยวกับการสงเคราะห์สังคมโดยตรง พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายว่า จาคะหมายถึง “ความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตนได้ใจกว้าง พร้อมทั้งจะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตนหรือเอาแต่ใจตัว” (พระธรรมปิฎก 2538 ก : 135)

หลักธรรมที่ว่าด้วยการบริจาคเป็นคำสอนให้ฆราวาสละความตระหนี่ ละของของตน รู้จักการเสียสละ กล้าบริจาค โดยคิดถึงประโยชน์ของผู้อื่น ในพระไตรปิฎกมีคำสอนสำหรับผู้ครองเรือนที่สัมพันธ์กับการบริจาค นั่นคือคำสอนเรื่อง การหาทรัพย์และการใช้ทรัพย์ พระพุทธเจ้ามิได้ทรงสอนให้ละทิ้งการแสวงหาทรัพย์อย่างสิ้นเชิง เพราะยังทรงคำนึงถึงการดำเนินชีวิตของผู้ครองเรือน แต่ทรงสอนให้ผู้ครองเรือนประกอบอาชีพที่ถูกต้องเหมาะสม มีหลักในการหาทรัพย์ รู้จักใช้ทรัพย์ แบ่งปันทรัพย์ และบริจาคทรัพย์ ผู้ครองเรือนต้องรู้ตระหนักด้วยว่า “การมีทรัพย์มิใช่เป็นจุดหมายในตัว แต่เป็นเพียงอุปกรณ์สำหรับสนับสนุนการทำสิ่งที่ดีงามเพื่อชีวิตและผู้อื่นแล้ว พึงทราบขอบเขตแห่งคุณค่าของทรัพย์สมบัติ และการที่จะต้องแสวงหาสิ่งอื่นที่มีคุณค่าสูงยิ่งขึ้นต่อไปด้วย” (พระธรรมปิฎก 2546: 789) ดังคำสอนในอาทियสูตรเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสแก่นาถบิณฑิกเศรษฐีเรื่องประโยชน์ที่พึงถือเอาจากโภคทรัพย์ 5 ประการ ใจความว่า

ประโยชน์ ๕ ประการนี้ อะไรบ้าง คือ

๑. อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ย่อมบำรุงตนเอง บำรุงมารดาบิดา บำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุขโดยชอบด้วย โภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วย น้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม นี่เป็น ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ประการที่ ๑

๒. อริยสาวกย่อมบำรุงตนเองบำรุงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุข บริหารให้ เป็นสุขโดยชอบด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บ รวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดย ธรรม นี่เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ประการที่ ๒

๓. อริยสาวกย่อมป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร คนที่ ไม่ชอบกัน หรือจากทายาท ทำตนให้ปลอดภัย นี่เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอา จากโภคทรัพย์ประการที่ ๓

๔. อริยสาวกย่อมทำพลี^๙ ๕ อย่าง คือ (๑) ญาติพลี (๒) อติถิพลี (๓) ปุพพเปตพลี (๔) ราชพลี (๕) เทวดาพลี นี่เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจาก โภคทรัพย์ประการที่ ๔

๕. อริยสาวกย่อมตั้งทักษิณาทที่มีผลสูงขึ้นไป เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดีมีสุข เป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ในสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและ ความประมาท ดำรงมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรจจะ (ความ เสียม) ฝึกอบรมตน ทำตนให้สงบ ทำตนให้ดับเย็นสนิท ด้วยโภคทรัพย์ที่ หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อ ต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี่เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจาก โภคทรัพย์ประการที่ ๕

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต 22/41/64-65)

ผู้ปกครองที่ปฏิบัติตามหลักทศพิธราชธรรมย่อมผูกใจประชาชนในแผ่นดินนั้น ใน พระไตรปิฎกมีตัวอย่างของพระราชาที่สละทรัพย์สมบัติ บำเพ็ญทานแก่ชนทุกหมู่เหล่า ทั้งทานและ จาคะจึงเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญของผู้ปกครองในการบำบัดทุกข์ บำรุงสุข จัดหาสิ่งจำเป็นสำหรับ

^๙ พลี (พระดี) หมายถึงการสงเคราะห์ การบวงสรวง น้อมใจ หรือส่วย มี 5 อย่างคือ 1. ญาติพลี คือการสงเคราะห์ ญาติ 2. อติถิพลี คือ ต้อนรับแขก 3. ปุพพเปตพลี คือ ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย 4. ราชพลี คือถวายเงินของหลวง มีเสียภาษีอากร เป็นต้น 5. เทวดาพลี คือทำบุญอุทิศให้เทวดา (อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต อรรถกถา 2/6/1/353)

การดำรงชีวิตของราษฎรที่อยู่ใต้ปกครองของตน ในฐานะผู้ปกครองรัฐ การสละทรัพย์สินของ บำรุงเลี้ยงดู ช่วยเหลือประชาชน เสี่ยงสละความสุขส่วนตน หรือแม้แต่ชีวิตของตน เพื่อประโยชน์สุข ของปวงชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองย่อมเป็นหน้าที่โดยตรงของผู้ปกครอง

2.2.3 ราชสังคหวัตถุ

ราชสังคหวัตถุ หรือสังคหวัตถุของผู้ครองแผ่นดิน หมายถึงธรรมเนียมเห็นวจิตใจของ ประชาชนในสังคมเข้าไว้ด้วยกัน ราชสังคหวัตถุเป็นราชธรรมอีกหมวดหนึ่งสำหรับพระมหากษัตริย์ (ผู้ปกครอง) ที่ว่าด้วยหลักการสงเคราะห์ประชาชน ในรัฐสมัยใหม่อาจเทียบได้กับการที่รัฐจัด สวัสดิการสังคมด้านต่าง ๆ ที่จำเป็นให้ประชาชน

ในเมตตาสูตตรกล่าวถึงราชสังคหวัตถุ ดังนี้

พระราชผู้ทรงธรรมเช่นกับฤาษี

ทรงชนะใจหมู่สัตว์ทั่วแผ่นดินด้วยราชธรรม

ทรงบูชายัญ คือ สัสสมณะ บุริสมณะ

สัมมาปาสะ วาชเปยยะ และนิรัคคพะ . . .

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อภิธรรมกถา 23/1/194-195)

ราชธรรมในที่นี้คือราชสังคหวัตถุซึ่งเป็นคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ปรับปรุงจากคำสอน เรื่องการบูชายัญ 5 ในศาสนาพราหมณ์ ราชสังคหวัตถุประกอบด้วยหลักปฏิบัติ 4 ประการที่เป็น ส่วนของเหตุ ได้แก่ สัสสมณะ บุริสมณะ สัมมาปาสะ และวาชเปยยะ สำหรับนิรัคคพะเป็นผลที่เกิดขึ้น ตามมาจากการปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ รวมทั้งหมดเป็น 5 ประการ พระพุทธศาสนาอธิบาย ความหมายของราชสังคหวัตถุ (อังคุตตรนิกาย อภิธรรมกถา อรรถกถา 3/1/213 และชุททกนิกาย อิติวุตตกะ อรรถกถา 27/106-108) ดังนี้

1. สัสสมณะ หมายถึง ความฉลาดในการสงเคราะห์พสกนิกรด้วยการบำรุงด้วยพืชพันธุ์ ัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร
2. บุริสมณะ หมายถึง ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ
3. สัมมาปาสะ หมายถึง ความมีอัธยาศัยราวกับบ่วงคล้องใจประชาชนด้วยการส่งเสริม อาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมเงินไปลงทุนเพื่อสร้างตัวโดยยกเว้นภาษีให้ เป็นต้น
4. วาชเปยยะ หมายถึงการมีปียวาจาต่อบุคคลทั่วไป กล่าวคือ รู้จักพูดด้วยถ้อยคำที่ ไพเราะ อ่อนหวาน สุภาพนุ่มนวล มีเหตุมีผล ทำให้ผู้ถูกมัดใจคนได้

5. นิรคคัพพะ หมายถึง บ้านเมืองสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระวางภัย

ตัวอย่างเรื่องยัญของพระเจ้ามหาวิจิตรราชากรในกฎทนต์สูตรแสดงให้เห็นการปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ประชาชนด้วยการจัดสวัสดิการด้านต่าง ๆ ตามหลักราชสังคหวัตถุ ใจความว่า

[ปุโรหิตกราบทูลว่า]

๑. ขอให้พระองค์พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในเกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์ในบ้านเมืองของพระองค์

๒. ขอให้พระองค์พระราชทานต้นทุนให้แก่พลเมืองผู้ขะมักเขม้นในพาณิชยกรรมในบ้านเมืองของพระองค์

๓. ขอให้พระองค์พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ขยันขันแข็งในบ้านเมืองของพระองค์

พลเมืองเหล่านั้นจักชวนชวายเป็นหน้าที่ราชการ ไม่พากันเบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ และจักมีกองทัพอย่างยิ่งใหญ๋ บ้านเมืองก็จะอยู่อย่างร่มเย็น ไม่มีเสี้ยนหนาม ไม่มีการเบียดเบียน ประชาชนจะชื่นชมยินดีต่อกัน มีความสุขกับครอบครัว อยู่อย่างไม่ต้องปิดประตูบ้าน

... พระองค์โปรดรับสั่งให้เชิญเจ้าผู้ครองเมืองที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบททั่วพระราชอาณาเขตของพระองค์ โปรดรับสั่งให้เชิญอำมาตย์ราชบริพารที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบททั่วพระราชอาณาเขตของพระองค์ โปรดรับสั่งให้เชิญพราหมณ์มหาศาลที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบททั่วพระราชอาณาเขตของพระองค์ และโปรดรับสั่งให้เชิญคหบดีผู้มั่งคั่งที่อยู่ในนิคมและอยู่ในชนบททั่วพระราชอาณาเขตของพระองค์มาปรึกษาว่าท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราปรารถนาจะบูชามหายัญ ขอพวกท่านผู้เจริญจงร่วมมือกับเราเพื่ออำนวยประโยชน์สุขแก่เราตลอดกาลนาน

(พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค 9/338-339/131-132)

จึงเห็นได้ว่าเมื่อพระราชาหรือผู้ปกครองในฐานะผู้นำของประชาชนประพฤติตามหลักธรรม ด้วยการจัดการสงเคราะห์ราษฎรตามความจำเป็น ดูแลทุกข์สุขของข้าราชการ บำรุงพืชผลด้านการเกษตรและปศุสัตว์ในประเทศให้อุดมสมบูรณ์ ส่งเสริมด้านธุรกิจและการค้าพาณิชย์ มีความร่วมมือกับคนทุกหมู่เหล่าที่เกี่ยวข้องเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ผลที่ตามมาก็คือความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง

2.3 คำสอนสำหรับบรรพชิต

คำสอนที่เกี่ยวกับการสงเคราะห์สังคมในฝ่ายภิกษุสงฆ์สามารถพิจารณาได้จากคำสอนเรื่องพละ 4 และ คำสอนเรื่องทศ 6 ดังนี้

2.3.1 คำสอนเรื่องพละ 4

คำสอนเรื่องพละ 4 ปรากฏในพลสูตร มีเนื้อความเดียวกับสังคหวัตถุ 4 ที่มุ่งสอนผู้ครองเรือนเป็นหลัก พลสูตรกล่าวถึงพละ 4 ประการ ได้แก่ ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา) วิริยพละ (กำลังคือความเพียร) อนวัชชะพละ (กำลังคือกรรมที่ไม่มีโทษ) และสังคหพละ (กำลังคือการสงเคราะห์) พลสูตรเป็นคำสอนสำหรับภิกษุสงฆ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเนื้อความในหัวข้อสังคหพละกล่าวถึงการสงเคราะห์สาธารณชนในส่วนที่ภิกษุสงฆ์สามารถทำได้ด้วยการชักชวนให้คนปฏิบัติในสิ่งที่ถูกที่ควร เช่น การให้ทานสำหรับภิกษุสงฆ์ คือให้ธรรม ได้แก่การแสดงธรรม อบรมสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน จาคะคือการชักชวนคนตระหนี่ให้เห็นประโยชน์ของการบริจาค อุตถจริยาคือประพฤติประโยชน์ ด้วยการชักชวนคนให้รักษาศีล เป็นต้น การสงเคราะห์ทางธรรมของภิกษุสงฆ์ทั้ง 4 ข้อถือว่าเป็นเลิศกว่าการสงเคราะห์อื่นใด

สังคหพละ เป็นอย่างไร

คือ สังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ ประการนี้ ได้แก่ (๑) ทาน (การให้) (๒) เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) (๓) อุตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) (๔) สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ) ภิกษุทั้งหลาย การให้ธรรมเลิศกว่าการให้ทั้งหลาย การแสดงธรรมบ่อย ๆ แก่บุคคลผู้ต้องการจะฟัง เจริญเสถียรสงบเลิศกว่าวาจาเป็นที่รักทั้งหลาย การชักชวนคนที่ไม่มีศรัทธาให้ตั้งมั่น ดำรงมั่นในสัทธา สัมปทา ชักชวนคนที่ไม่มีศีลให้ตั้งมั่น ดำรงมั่นในศีลสัมปทา ชักชวนคนที่มีความตระหนี่ให้ตั้งมั่น ดำรงมั่นในจาคสัมปทา ชักชวนคนที่มีปัญญาทราวมให้ตั้งมั่น ดำรงมั่นในปัญญาสัมปทา เลิศกว่าการประพฤติประโยชน์ทั้งหลาย การที่พระโสดาบันมีตนเสมอกับพระโสดาบัน พระสกทาคามีมีตนเสมอกับพระสกทาคามี พระอนาคามีมีตนเสมอกับพระอนาคามี พระอรหันต์มีตนเสมอกับพระอรหันต์ เลิศกว่าการมีตนเสมอกันทั้งหลาย นี้เรียกว่า สังคหพละ

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต 23/5/440-441)

2.3.2 คำสอนเรื่องทศ 6

คำสอนเรื่องทศ 6 มุ่งสอนผู้ครองเรือนที่มีความสัมพันธ์กันให้ปฏิบัติตนช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นสำคัญ แต่ในทศเบื้องต้นที่เป็นคู่ความสัมพันธ์ระหว่างคฤหัสถ์กับนักบวช เมื่อคฤหัสถ์บำรุงพระสงฆ์ 5 ประการแล้ว พระสงฆ์ย่อมอนุเคราะห์บุคคลทั่วไป 6 ประการ ส่วนนี้ถือว่าเป็นคำสอนสำหรับบรรพชิตที่พึงปฏิบัติต่อคฤหัสถ์โดยตรง ถ้าพิจารณาจากเนื้อความ การอนุเคราะห์ในทุกข้อเข้าข่ายการสงเคราะห์ทางธรรมมากกว่าวัตถุสิ่งของ ยกเว้นข้อ 3 การอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงามใจความบอกเพียงจิตใจของผู้ให้การสงเคราะห์ แต่ไม่ได้บอกชัดเจนเรื่องสิ่งที่ต้องการสงเคราะห์จึงอาจเป็นการสงเคราะห์ได้ทั้งทางธรรมและทางโลก

อย่างไรก็ตามมีตัวอย่างในพระไตรปิฎกที่แสดงให้เห็นว่านักบวชสามารถช่วยเหลือคฤหัสถ์ทางโลกได้ เช่น ใน ตีรวิภูวัจจชาดก และ โสณนันทชาดก ใจความในชาดกทั้งสองกล่าวไว้ตรงกันว่าแม้เป็นนักบวช เมื่อพบคนมีทุกข์หรือตกอยู่ในอันตรายต้องให้การช่วยเหลือ

ในโสณนันทชาดกมีใจความกล่าวถึงพระเจ้ามโนชะที่ได้รับการช่วยเหลือจากนันทบัณฑิตดาบสในกิจการต่าง ๆ ทำให้แคว้นของพระองค์เจริญรุ่งเรือง ความโดยย่อมีดังนี้

(พระเจ้ามโนชะได้สดับดังนั้น จึงตรัสว่า)

- [๙๔] พระคุณเจ้าได้ทำการชวนชวายช่วยเหลือมิใช่น้อยเห็นปานนี้
เมื่อฝนตก พระคุณเจ้าก็ได้ทำให้ฝนหยุด
- [๙๕] จากนั้นเมื่อลมแรง แดดกล้า พระคุณเจ้าก็ได้ทำเงาอันร่มเย็น
ต่อมาพระคุณเจ้าก็ได้ทำการป้องกันลูกศรในท่ามกลางศัตรู
- [๙๖] ต่อมาพระคุณเจ้าก็ได้ทำแคว้นให้เจริญรุ่งเรืองแผ่ไพศาล
และได้นำประชาชนผู้อยู่ในแคว้นเหล่านั้นให้อยู่ในอำนาจของโยม
ต่อมาก็ได้ทำให้กษัตริย์ ๑๐๑ พระองค์ให้เป็นผู้ติดตามโยม
- [๙๗] โยมมีความพอใจต่อพระคุณเจ้าผู้เจริญ
พระคุณเจ้าประสงคฺ์สิ่งปลื้มใจอันใด . . .
ขอพระคุณเจ้าออกปากขอมาเถิด
โยมขอถวายแด่พระคุณเจ้าผู้เจริญ

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก 28/94-97/71)

ในตีรวิภูวัจจชาดก กล่าวไว้ว่าเมื่อตีรวิภูวัจจดาบสโพธิสัตว์พบว่าพระราชอาพระองค์หนึ่งตกอยู่ในอันตรายหลังจากแพ้ในการรบ จึงได้เข้าไปช่วยเหลือ พระราชาพระองค์นั้นทรงสรรเสริญคุณงามความดีของตีรวิภูวัจจดาบสโพธิสัตว์ให้อุปราชพึง ใจความว่า

- [๒๖] เมื่อพ่อแพ้ในการรบ
ตกอยู่ในอันตรายแต่ผู้เดียว
ดาบสนั่นได้ทำการอนุเคราะห์ ยื่นมือช่วยเหลือ
พ่อผู้ตกยากอยู่ในป่าใหญ่อันตราย
เพราะการช่วยเหลือนั้น
พ่อผู้กำลังเผชิญทุกข์ก็ขึ้นจากบ่อน้ำได้
- [๒๗] พ่อผู้ดำรงอยู่ในมนุษยโลกนี้
กำลังตกอยู่ในวิสัยของพญามัจจุราช มาถึงสถานที่นี้ได้
เพราะการช่วยเหลืออันแสนยากของดาบสนั่น
ลูกเอ๋ย ตีรวิภูวณดาบสเป็นผู้สมควรแก่ลาภ [ปัจฉัย 4]
พวกเจ้าจงถวายปัจฉัยที่ควรบริโภค
จงบูชาด้วยปัจฉัยที่ควรบูชาแก่ท่านเถิด

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก 27/26-27/125-126)

ตัวอย่างในชาดกทั้งสองแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างนักบวชและคฤหัสถ์ตรงตามคำสอนในทิส 6 ว่าด้วยทิสเบื่องบน คฤหัสถ์อุปถัมภ์บำรุงนักบวชเมื่อนักบวชอนุเคราะห์คฤหัสถ์ให้พ้นจากความทุกข์ และช่วยเหลือให้แคว้นของพระราชามีความเจริญรุ่งเรือง การสงเคราะห์คฤหัสถ์ของนักบวชจึงไม่ได้จำกัดเฉพาะด้านอบรม สัจสอน แนะนำด้านธรรมเท่านั้น แต่เป็นการสงเคราะห์ในเรื่องอื่น ๆ ที่จำเป็นด้วย

อย่างไรก็ตามการที่นักบวชสงเคราะห์บุคคลทั่วไปต้องกระทำด้วยความระมัดระวัง และอยู่ในกรอบของนักบวช ในพระพุทธศาสนากรอบดังกล่าวหมายถึงพระวินัย ดังนั้นในกรณีของภิกษุสงฆ์ให้การสงเคราะห์คฤหัสถ์ตามคำสอนในทิส 6 ที่ว่าด้วยทิสเบื่องบน จึงต้องมีความระมัดระวังรักษาตนให้อยู่ในกรอบของพระวินัย ขณะที่ปฏิบัติภารกิจการสงเคราะห์

ในพระวินัยปิฎก กล่าวถึงพระภิกษุสงฆ์ปรารภนาจะไปพยาบาลมารดาที่เจ็บไข้ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้กระทำได้ ไม่ถือว่าเป็นการผิดพระวินัย แต่มีบัญญัติไว้ว่าภิกษุระจำเป็นนั้นทำเสร็จได้ภายใน 7 วัน และต้องกลับวัดหลังจากนั้น

สมัยนั้น มารดาของภิกษุรูปหนึ่งเป็นไข้ มารดานั้นส่งทูตไปในสำนักภิกษุผู้เป็นบุตรว่า
“ดิฉันเป็นไข้ ขอบุตรของดิฉันจงมา ดิฉันประสงค์ให้มา”

ลำดับนั้น ภิกษุนั้นคิดว่า “พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ว่า เมื่อบุคคล ๗ จำพวก ส่งทูตมาไปด้วยสัตตาทรรณียะได้ แต่เมื่อไม่ส่งทูตมา จะไปไม่ได้ สำหรับ

สหธรรมิกทั้ง ๕ แม้ไม่ส่งทูตมา ก็ไปด้วยสัตตาหกรณียะได้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเมื่อสหธรรมิกทั้ง ๕ นั้น ส่งทูตมา อนึ่งมารดาของเรานี้เป็นไข้ แต่มารดานั้นไม่ได้เป็นอุบาสิกา เราจะพึงปฏิบัติอย่างไรหนอ”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม้เมื่อบุคคล ๗ จำพวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี มารดาและบิดา จะไม่ส่งทูตมา เราอนุญาตให้ไปด้วยสัตตาหกรณียะได้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเมื่อบุคคล ๗ จำพวกนั้นส่งทูตมา

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคล ๗ จำพวกเหล่านี้ แม้มิได้ส่งทูตมา เราอนุญาตให้ไปด้วยสัตตาหกรณียะได้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเมื่อบุคคล ๗ จำพวกนั้น ส่งทูตมาแต่เพียงกลับใน ๗ วัน

ภิกษุทั้งหลาย ก็ในกรณีนี้ มารดาของภิกษุเป็นไข้ ถ้ามารดานั้นจะพึงส่งทูตไปในสำนักของภิกษุผู้เป็นบุตรว่า “ดิฉันเป็นไข้ ขอบุตรของดิฉันจงมา ดิฉันประสงค์ให้มา” ภิกษุทั้งหลาย แม้มารดานั้นจะไม่ส่งทูตมา ก็ไปด้วยสัตตาหกรณียะได้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึง เมื่อมารดานั้นส่งทูตมา พึ่งไปด้วยตั้งใจว่า “เราจักแสวงหา คิลานภัต คิลานุปัฏฐากภัต หรือคิลานเภสัช จักถามอาการ หรือจักพยาบาล” แต่เพียงกลับใน ๗ วัน

(พระวินัยปิฎก มหาวรรค 4/198/310)

พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ว่า ถ้าภิกษุสงฆ์นั้นไปด้วย “สัตตาหกรณียะ” คือธุระที่ทำให้ภิกษุออกจากวัดไปค้างคืนที่อื่นได้ แม้ไม่มีบุคคลมาแจ้งให้ทราบ ก็สามารถออกไปทำกิจเหล่านั้นได้ แต่ต้องกลับวัดภายใน 7 วัน เช่นการไปพยาบาลมารดาบิดา ญาติ ภิกษุณี สามเณรี อุบาสิกา อุบาสิกา ฯลฯ ไปเพื่อกิจของสงฆ์ เช่นสร้างวิหารหรือซอมวิหารที่ชำรุด ไปกิจนิมนต์ เป็นต้น กรณีเหล่านี้ไม่ถือว่าเป็นการผิดพระวินัย (พระวินัยปิฎก มหาวรรค 4/187-202/205-224)

จากหลักธรรมทั้งสองเรื่อง อาจเข้าใจว่าเป็นคำสอนที่ขัดแย้งกัน เนื่องจากในสังคหพละเน้นกิจกรรมฝ่ายธรรมว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมากที่สุด ซึ่งทำให้มักเข้าใจว่าเป็นการสอนให้พระภิกษุสงฆ์ละเว้นจากการสังเคราะห์ทางโลก แต่เมื่อพิจารณาหลักธรรมอื่นประกอบ จะพบว่าทั้งนักบวชและคฤหัสถ์สามารถทำกิจกรรมได้ทั้งฝ่ายธรรมและฝ่ายโลก เพียงแต่ต่างกรรมต่างวาระกันเท่านั้น

3. สรุป

คำสอนของพระพุทธศาสนาเรื่องงานสังคัมสงเคราะห์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีทั้งที่กล่าวไว้โดยตรงและโดยอ้อม และปรากฏในหมวดธรรมที่ต่างกันบ้าง คาบเกี่ยวกันบ้าง ส่วนที่เป็นคำสอนโดยตรงที่กล่าวถึงการสงเคราะห์มักเป็นคำสอนสำหรับคฤหัสถ์ที่เน้นการสงเคราะห์ทางวัตถุ แต่คฤหัสถ์ก็สามารถสงเคราะห์ด้านธรรมทานได้ถ้ามีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมมากพอ เพราะในที่สุดแล้วแม้พระพุทธศาสนาจะสอนจุดหมายของชีวิตสำหรับผู้ครองเรือนในทางโลก แต่ก็ยังสอนให้บุคคลพิจารณาถึงเป็นประโยชน์สูงสุดซึ่งเป็นจุดหมายที่สูงกว่าจุดหมายทางโลก ส่วนการสงเคราะห์ด้านธรรมทานจะเป็นคำสอนสำหรับพระภิกษุสงฆ์มากกว่า แต่ไม่ได้หมายความว่าภิกษุสงฆ์จะไม่สามารถทำงานสังคัมสงเคราะห์ในส่วนที่เป็นการช่วยเหลือด้านวัตถุสิ่งของได้ ถ้าหากได้ใช้วิจยญาณเลือกดำเนินการสงเคราะห์สังคัมให้เหมาะสมกับหน้าที่และสถานภาพของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจ โดยมีความเข้าใจให้ถูกต้องระหว่างคุณธรรมที่เป็นพื้นฐานอยู่ในจิตใจหรือในระดับความคิดกับคุณธรรมที่แสดงออกภายนอกหรือจริยธรรมในชั้นปฏิบัติ ดังที่พระธรรมปิฎกกล่าวไว้ใน *พุทธธรรม* ใจความว่า

ความเข้าใจในหลักการนี้ จะช่วยให้ชาวพุทธเองใช้หรือปฏิบัติหลักธรรมต่าง ๆ ได้ถูก
ขึ้นถูกอันมันเหมาะชัดเจนยิ่งขึ้นและจะรู้จุดผิดพลาดแห่งคำกล่าวหาของคน
ภายนอกที่เคยพูดว่า ชาวพุทธได้รับการสั่งสอนให้ทำดี บำเพ็ญประโยชน์ เพียงด้วย
การนั่งนอนแผ่เมตตาอยู่เฉย ๆ ในห้อง (หรือในมุ้ง)

. . . การบำเพ็ญความดีภายนอก หรือการแสดงออกที่ดงามทางสังคัม จะต้องมีความ
คุณธรรมที่ลึกซึ้งภายในจิตใจเป็นรากฐาน จึงจะเป็นไปโดยจริงใจ บริสุทธิ์ เป็นของแท้
และมันคงยิ่งขึ้น งานสังคัมสงเคราะห์ไม่ว่าในรูปแบบของท่าน หรืออัครจริยา เป็นต้น
ก็ตาม จะเป็นไปโดยบริสุทธิ์ใจ ก็ต่อเมื่อมีเมตตากรุณาเป็นพื้นฐานอยู่ในใจ

(พระธรรมปิฎก 2546: 756)

บทที่ 4

งานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา

ในบทนี้เป็นการอธิบายให้ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและกิจกรรมของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิจำนวน 6 สถาบัน โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วน ในส่วนแรก เป็นประวัติความเป็นมาโดยย่อของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์ที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ ส่วนที่สองเน้นกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์ที่แต่ละสถาบันทำเป็นงานหลัก โดยกล่าวถึงประเภทของงานด้านสังคมสงเคราะห์ แรงจูงใจและเหตุผล รวมทั้งปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน และการแก้ปัญหาของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาเหล่านั้น ข้อมูลความเป็นมาและกิจกรรมต่าง ๆ ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่ได้มาจากเอกสารของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา และการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ได้ใช้เอกสารระดับทุติยภูมิประกอบในบางประเด็นด้วย

1. ประวัติความเป็นมาโดยย่อของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์ที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์

ในการเสนอประวัติความเป็นมาของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้พิจารณาจากกิจกรรมของสถาบันเหล่านั้นทุกด้านและเห็นว่าสามารถแบ่งออกเป็นด้านใหญ่ ๆ ได้ 3 ด้าน ได้แก่ ด้านศาสนศึกษาและเผยแผ่ธรรม ด้านการศึกษาสงเคราะห์ และด้านสาธารณสงเคราะห์

ด้านศาสนศึกษาและเผยแผ่ธรรมหมายถึงการส่งเสริมการศึกษาปริยัติธรรมของพระภิกษุสงฆ์และสามเณร รวมทั้งโครงการปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรมในรูปแบบต่าง ๆ เช่นการตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี การอบรมศีลธรรมสำหรับนักเรียนและประชาชนทั่วไป การจัดตั้งโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นต้น

ด้านการศึกษาสงเคราะห์ในที่นี้หมายถึงการที่พระสงฆ์และวัดสงเคราะห์ประชาชนทั่วไปให้ได้รับการศึกษาด้วยการจัดตั้งหรืออุปถัมภ์โรงเรียนสายสามัญในบริเวณวัด รับภาระด้านบุคลากรและอุปกรณ์ที่จำเป็นโดยที่รัฐช่วยเหลือด้านงบประมาณหรือเป็นการจัดการด้วยกำลังของ

วัดเองในลักษณะของโรงเรียนเอกชน ในงานวิจัยนี้ได้จัดโรงเรียนปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา และการจัดการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษาของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาไว้ในประเภท การศึกษาสงเคราะห์

ด้านสาธารณสงเคราะห์ หมายถึงกิจกรรมหรือการทำงานที่พระสงฆ์ และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาช่วยเหลือชาวบ้านในชุมชนที่วัดตั้งอยู่หรือช่วยเหลือบุคคลทั่วไป เช่น อนุเคราะห์ให้ตั้งสำนักงานพระพุทธศาสนา สถานือนามัย ห้องสมุด ฯลฯ ให้ที่พักพิงชั่วคราวแก่ประชาชน ผู้ประสบภัยต่าง ๆ อุปถัมภ์คนพิการ คนชรา เด็กกำพร้า เด็กอนาถา รับผู้เจ็บป่วยและสตรีที่ถูกทอดทิ้งเข้ามาดูแลภายในบริเวณวัด โครงการอาสาสมัคร การชักนำประชาชนช่วยกันสร้างสาธารณสมบัติ เช่น ถนน สะพาน อาคารโรงเรียน ประปา ไฟฟ้า เป็นต้น

1.1 วัดกลาง อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

วัดกลางมีชื่อเดิมว่า “วัดโพธิ์กรูทองนพคุณ” แต่ชาวบ้านนิยมเรียกกันจนติดปากว่า “วัดกลาง” วัดกลางเป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำท่าจีน ด้านทิศตะวันออก มีวัดลาดหอยตั้งอยู่ด้านเหนือ และวัดบางยี่หนตั้งอยู่ด้านใต้ของวัด วัดกลางเคยเป็นวัดที่มีความเจริญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ทว่าทรุดโทรมลงจนกลายเป็นวัดร้าง จนกระทั่งประมาณ พ.ศ. 2400 กว่า มีพระสงฆ์เข้ามาปลุกญาติจำพรรษาเป็นบางปี และในปี พ.ศ. 2440 ประชาชนผู้มีจิตศรัทธาได้ช่วยกันปลูกสร้างเสนาสนะสงฆ์ ถวายพระ และนิมนต์พระมาจำพรรษา ในปี 2449 พระอาจารย์ศ (ไม่ทราบฉายา) ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดพร้อมด้วยกำนันและชาวบ้านได้ร่วมใจกันทำหนังสือกราบบังคมทูลขอพระราชทานที่ดินเป็นเขตวิสุงคามสีมา ต่อมาได้พัฒนาและขยายสังฆาวาสและอื่น ๆ ตามความจำเป็น จนกระทั่งปี พ.ศ. 2504 พระอธิการบุญมา โชติโก เจ้าอาวาสในสมัยนั้นถึงแก่มรณภาพ พระภิกษุประสาธ สุปณฺฑิต (ปัจจุบันคือ พระวิมลภาวนานุสิฐ วิ.) ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้

พระวิมลภาวนานุสิฐ วิ. ได้มีส่วนช่วยพัฒนาวัดกลางด้านศาสนศึกษาและเผยแผ่พระธรรม คำสอนมาตั้งแต่เมื่อครั้งยังมิได้เป็นเจ้าอาวาสวัด เช่น เป็นครูสอนนักเรียนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 เป็นครูสอนพระอภิธรรมทั้งที่วัดกลางและวัดในกรุงเทพมหานคร ในเวลาต่อมายังเป็นวิทยากรอบรมข้าราชการ ครู ทหาร ตำรวจ ทั้งภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นอาจารย์ใหญ่และผู้อำนวยการโรงเรียนพระปริยัติธรรมประจำวัดกลาง ตั้งกองทุนมูลนิธิสงเคราะห์การศึกษาธรรม สำหรับพระภิกษุสามเณรแม่ชีไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2502 นอกจากนี้ยังได้มีการสร้างและปรับปรุงถาวรวัตถุภายในวัดเพื่อใช้สำหรับการศึกษาและเผยแผ่พระธรรม เช่น การสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม พิพิธภัณฑสถานไม้แกะสลัก ศาลาเอนกประสงค์ และพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุเฉลิมพระเกียรติ

สร้างสวนป่าปฏิบัติธรรม เนื้อที่ประมาณ 60 ไร่ สำหรับเป็นที่ปฏิบัติกรรมฐานแก่พระภิกษุ สามเณร และแม่ชี ประชาชนผู้สนใจทั่วไป และในปี พ.ศ.2552 นี้ได้บริจาคที่ดินเพื่อสร้างสำนักงาน พระพุทธศาสนาประจำจังหวัดสุพรรณบุรี โดยได้จัดหาที่ดินประมาณ 32 ไร่เศษให้ใช้ประโยชน์

ส่วนงานด้านการศึกษาสงเคราะห์สำหรับประชาชนทั่วไปพระวิมลภาวนานุสิฐ วิ. ได้ริเริ่มกระทำมานานแล้ว ตัวอย่างเช่น เปิดโรงเรียนสอนเด็กก่อนเกณฑ์ จัดตั้งกองทุนมูลนิธิสงเคราะห์เด็กนักเรียนที่เรียนดีแต่ยากจน โดยมีการแจกทุนประเภทประถมศึกษ มัธยมศึกษา และ อาชีวศึกษา และ จัดตั้งกองทุนสงเคราะห์ส่งเสริมเด็กภาคฤดูร้อนเดือนเมษายนของทุก ๆ ปี เป็นเวลาหนึ่งเดือน ทั้งสองโครงการเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน จัดตั้งกองทุนส่งเสริมสงเคราะห์พระภิกษุสงฆ์ สามเณร แม่ชีที่เรียนดีและไปศึกษาต่อในระดับชั้นสูงในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ เช่นประเทศอินเดีย

งานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ที่สำคัญได้แก่ ดำเนินการหาทุนและอุทิศที่ดินสำหรับสร้างโรงพยาบาลบางปลาหมอ (วัดกลาง) จำนวน 17 ไร่เศษ โรงพยาบาลบางปลาหมอเริ่มต้นเป็นโรงพยาบาลขนาด 10 เตียง ต่อมามีการขยายเป็นโรงพยาบาลขนาด 30 เตียง และ 60 เตียงตามลำดับ เปิดให้บริการรักษาพยาบาลแก่ผู้เจ็บป่วยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมาปัจจุบันได้ยกให้ทางราชการไปแล้ว นอกจากนั้นพระวิมลภาวนานุสิฐ วิ. ยังได้สร้างตึกสงฆ์อาพาธและจัดหาอุปกรณ์จำเป็นในโรงพยาบาลอีกหลายรายการ

ควบคู่ไปกับการสร้างโรงพยาบาล พระวิมลภาวนานุสิฐ วิ. ได้ตั้งทุนนิธิสำหรับพระสงฆ์ สามเณร และผู้ยากไร้ไว้ใช้จ่ายดูแลยามเจ็บป่วย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 โดยครั้งแรกได้บริจาคเงินส่วนตัวประมาณ 50,000 บาทเศษ และชักชวนผู้มีจิตศรัทธาให้ร่วมกันบริจาคสมทบอยู่เสมอมา เนื่องจากท่านได้มีโอกาสเห็นผู้ที่มารักษาที่โรงพยาบาลบางคนขาดสนยาจน ไม่มีเงินรักษา ยอมทนทรมานเจ็บป่วยก็มี ในฐานะที่เป็นผู้อุปถัมภ์โรงพยาบาล ท่านจึงแจ้งไว้กับโรงพยาบาลให้เจ้าหน้าที่ของโรงพยาบาลนำใบเสร็จค่ายา ค่ารักษา และค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ของผู้ที่ยากไร้มาขอเบิกได้จากทางวัด ซึ่งก็มีผู้มาขอรับความช่วยเหลืออยู่เสมอมา (ประวัติพระสุพรรณเจดีย์ศรีกาญจนาริเชก: 2539)

ยังมีงานสาธารณสุขสงเคราะห์ที่พระวิมลภาวนานุสิฐ วิ. ได้ทำไว้อีกได้แก่ การสร้างห้องสมุดประชาชนประจำวัดกลาง ถมดินทำถนนหน้าโรงเรียนวัดกลาง สร้างโรงเรียนชั้นประถมปลาย 1 หลัง (ได้มอบให้ทางราชการไปแล้ว) และสร้างบ้านพักคนชรา ในอำเภอบางปลาหม่อมมีผู้สูงอายุที่ไม่มีที่พักถึง 4,000 กว่าคน (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พระวิมลภาวนานุสิฐ วิ.)

อาจกล่าวได้ว่างานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ของพระวิมลภาวนานุสิฐ วิ. โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างโรงพยาบาลนั้นส่วนใหญ่ได้รับจากการบริจาคของประชาชนผู้มีจิตศรัทธาทังทั้งด้านกำลังทรัพย์ การจัดหาซื้อที่ดิน เติงและอุปกรณ์ทางการแพทย์ และบางส่วนได้จากงบประมาณของรัฐ ในขณะนั้น ในปี พ.ศ. 2542 พระวิมลภาวนานุสิฐ วิ. ได้รับโล่เกียรตินิยมในฐานะ “บุคคลตัวอย่าง” สาขาบุคคลตัวอย่างที่ให้การช่วยเหลือผู้สูงอายุจากภาคเอกชนจากสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

1.2 วัดพระบาทน้ำพุ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี

วัดพระบาทน้ำพุตั้งอยู่เชิงเขาน้ำพุในเขตตำบลเขาสามยอด อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศตั้งเป็นวัดตั้งแต่วันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2525 เนื่องจากที่ตั้งวัดเป็นที่ราบ เขินเขามีน้ำพุ และมีรอยพระพุทธรูปที่ภูเขานี้ด้วยจึงเป็นที่มาของชื่อวัด วัดพระบาทน้ำพุ มีอาณาเขตทิศเหนือติดต่อกับภูเขา ทิศใต้ติดต่อกับที่ไร่ของชาวบ้าน ทิศตะวันออกติดต่อกับภูเขา ทิศตะวันตกติดต่อกับที่ตั้งกรมทหาร พื้นที่ตั้งวัดพระบาทน้ำพุมีเขาล้อมรอบลักษณะเป็นครึ่งวงกลม ที่ถ้ำบนเขามีหลวงพ่อดำ ปางมารวิชัยสมัยอยุธยาและมีพระโพธิสัตว์ 9 องค์ บนยอดภูเขามีหลวงพ่อขาวสร้างโดยพระอุทัย โอนโม เมื่อ พ.ศ. 2523 และรอยพระพุทธรูปมีลักษณะลึกลงไปในหินซึ่งได้สร้างมณฑปครอบไว้

หลังจากบรรพชาแล้ว พระอุดมประชาทร (พระอาจารย์อลงกต ติกุขปญฺโญ) ได้ออกเดินธุดงค์ไปหลายจังหวัดเช่น จันทบุรี ปราจีนบุรี เพชรบูรณ์ ฯลฯ เป็นเวลา 3 ปี หลังจากนั้นได้มาจำพรรษาอยู่ ณ ถ้ำเขาเขิน ในเขตของวัดพระบาทน้ำพุอีก 7 ปี จึงได้ลงมาช่วยดูแลวัด เมื่อ พ.ศ. 2532 และนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 พระอธิการอลงกต ติกุขปญฺโญ (ปัจจุบันคือพระอุดมประชาทร) ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระบาทน้ำพุจนถึงปัจจุบัน (<http://www.phrabatnampu.org/network>)

งานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ที่ทำให้วัดพระบาทน้ำพุและพระอุดมประชาทรเป็นที่รู้จักแก่สาธารณสุขชนได้แก่ โครงการธรรมรักษณีเวศน์ (HOSPICE) ซึ่งเป็นโครงการต้นแบบบ้านพักผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้ายโดยวิถีทางพุทธในประเทศไทย ก่อนหน้าที่จะมาทำโครงการธรรมรักษณีเวศน์ พระอุดมประชาทรเคยสอนสมาธิที่วัดบูรณะสิริมาตยาราม อยู่ราว 2-3 ปี และได้พบกับนายแพทย์ ประเวศ วะสี และนายเจฟฟรีย์ เอ เซเกอร์ ชาวอเมริกัน ซึ่งเป็นผู้ร่างโครงการธรรมรักษณีเวศน์นี้ขึ้นมาโดยคาดหวังว่าวัดและพระในประเทศไทยจะทำโครงการนี้ได้ เนื่องจากเห็นว่าผู้ป่วยโรคเอดส์ระยะสุดท้ายถูกทอดทิ้งเป็นจำนวนมาก และไม่ได้รับการเอาใจใส่จากบุคลากรทางการแพทย์มากนัก ดังนั้นการมีบ้านพักผู้ป่วยระยะสุดท้ายสำหรับผู้ป่วยเอดส์โดยความร่วมมือของพระสงฆ์ แม่ชี

แพทย์ พยาบาลที่มีความเมตตาและมีมนุษยธรรมโดยใช้วัดเป็นสถานที่ให้การดูแลผู้ป่วยน่าจะเป็นทางออกอีกทางหนึ่งสำหรับผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้ายเหล่านี้ได้

โครงการธรรมรักษานิเวศน์เป็นโครงการที่พระอุดมประชาทรสถานต่อความคิดขององค์กรพุทธศาสนิกสัมพันธ์เพื่อสังคมของมูลนิธิเสถียรโกเศศ หลังจากได้พบปะสนทนากับนายแพทย์ประเวศ วะสี และนายเจฟฟรีย์ เอ. เซเกอร์ โครงการนี้ได้เริ่มเมื่อปี พ.ศ. 2535 ซึ่งเป็นปีที่สถานการณ์เอดส์ในประเทศไทยเริ่มเข้าสู่ภาวะวิกฤต จากการศึกษาข้อเท็จจริงและไปช่วยดูแลผู้ป่วยโรคเอดส์ที่ญาติทอดทิ้งไว้ที่โรงพยาบาลของรัฐ ได้เห็นผู้ป่วยบางคนดีขึ้น แต่บางคนก็ตายไปโดยขาดการดูแลจากเจ้าหน้าที่และญาติ การลงไปดูแลผู้ป่วยทำให้พระอุดมประชาทรเห็นความจริงสองประการ กล่าวคือ ประการแรก คือการได้ทำให้คนสิ้นลมหายใจอย่างสงบ ประการที่สองคือการทำให้คนที่ไม่น่าจะมีชีวิตขึ้นมาใหม่กลับมามีชีวิตอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้ท่านจึงตัดสินใจสานต่อโครงการนี้ตั้งแต่เดือน กันยายน 2535 เป็นต้นมา การดำเนินงานของโครงการธรรมรักษานิเวศน์แบ่งออกเป็น 8 ฝ่ายดังนี้

1. ฝ่ายธุรการทำงานเกี่ยวกับการติดต่อประสานงานกับฝ่ายต่างๆ ตลอดจนหน่วยงานภายนอก งานด้านเอกสาร หนังสือ ข้อมูลต่าง ๆ การเงิน การบัญชี การรับบริจาค การจัดซื้อ และงานธุรการทั่วไป
2. ฝ่ายกิจกรรมพิเศษ จัดการบรรยายให้ความรู้ทั้งในและนอกสถานที่ ทำกิจกรรมสาธารณประโยชน์ร่วมกับชุมชน
3. ฝ่ายการพยาบาล ให้การดูแลรักษาแก่ผู้ป่วยซึ่งมีทั้งผู้ป่วยในและผู้ป่วยนอกโดยให้การดูแลตลอด 24 ชม.
4. ฝ่ายพัฒนาสภาพแวดล้อม ดูแลความเรียบร้อยของโครงการ ในทุก ๆ ด้าน ความสะดวกเป็นระเบียบเรียบร้อยของอาคารสถานที่ ตลอดจนบ้านพัก บำรุงซ่อมแซมในส่วนต่าง ๆ ให้อยู่ในความเรียบร้อยประสานงานให้ความสะดวกแก่ทุกฝ่าย
5. ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ทำหน้าที่เผยแพร่ประชาสัมพันธ์การทำงานของโครงการฯ
6. ฝ่ายรับบริจาค ทำการเงิน การบัญชี ดูแลรับผิดชอบและจัดการเรื่องเงิน สิ่งของที่ได้รับบริจาค
7. ฝ่ายการศึกษามีหน้าที่จัดการให้การศึกษาทุกรูปแบบ ทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ การอภิปราย สื่อวิทยุ สื่อโทรทัศน์ แผ่นพับประชาสัมพันธ์ และสื่ออินเตอร์เน็ต
8. ฝ่ายวารสารธรรมรักษ์ ทำหน้าที่ผลิตวารสาร สื่อสิ่งพิมพ์ เผยแพร่ให้ความรู้ในลักษณะองค์รวม

ในปี พ.ศ. 2537 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีฯ ทรงมีพระเมตตาพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์จำนวน 300,000 บาท โดยมีพระประสงค์ให้โครงการธรรมรักษานิเวศน์ใช้ในการสงเคราะห์ผู้ป่วยโรคเอดส์ระยะสุดท้ายและพัฒนาดำเนินงานบ้านพักผู้ป่วยระยะสุดท้ายให้เป็นต้นแบบในประเทศไทย โครงการธรรมรักษานิเวศน์จึงดำเนินการนำพระราชทรัพย์ดังกล่าวจัดตั้งเป็นมูลนิธิภายใต้ชื่อ “มูลนิธิธรรมรักษ์” มีชื่อย่อว่า “ม.ธ.ร.” (DHAMMARAKSA FOUNDATION) เพื่อให้การสงเคราะห์แก่ผู้ป่วยโรคเอดส์ระยะสุดท้ายอย่างถาวรต่อไป มูลนิธิธรรมรักษ์มีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. การสงเคราะห์ผู้ป่วยและผู้ติดเชื้อเอดส์ที่รับการดูแลรักษาในโครงการธรรมรักษ์นิเวศน์บ้านพักผู้ป่วยระยะสุดท้ายโดยวิถีทางพุทธในประเทศไทย
2. พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการดำเนินการของโครงการธรรมรักษ์นิเวศน์บ้านพักผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้ายโดยวิถีทางพุทธในประเทศไทย
3. ส่งเสริมการดำเนินงานและป้องกันโรคเอดส์ของหน่วยงานและองค์กรเอกชนต่าง ๆ
4. สนับสนุนการศึกษาวิจัยด้านโรคเอดส์
5. ส่งเสริมดำเนินการเพื่อการศึกษาของเด็กที่ได้รับผลกระทบจากโรคเอดส์และเด็กด้อยโอกาส
6. สงเคราะห์และดำเนินการเพื่อผู้ป่วยโรคร้ายแรง ผู้พิการ ทูพพลภาพ คนชรา อนาถา พระพุทธศาสนา พระสงฆ์-สามเณรอาพาธ ผู้ประสบภัยพิบัติและผู้ประสบสาธารณภัย ผู้ด้อยโอกาสทางสังคม รวมถึงสัตว์ป่า
7. ไม่ดำเนินการเกี่ยวข้องกับการเมืองแต่ประการใด

(<http://www.phrabatnampu.org/network>)

เนื่องจากมีผู้เข้ามารับการรักษาที่วัดพระบาทน้ำพุเพิ่มมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2540 พระอุดมประชาทรจึงได้จัดตั้งโครงการธรรมรักษ์นิเวศน์ 2 ที่อำเภอหนองม่วง จังหวัดลพบุรี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดบ้านพักและให้การดูแลผู้ป่วยขั้นพื้นฐานทั้งทางกายและจิตใจ พัฒนารูปแบบการดูแลตนเองและพึ่งตนเองของผู้ป่วยและครอบครัว เป็นสถานที่ฝึกอบรมและให้การศึกษาเรื่องโรคเอดส์รวมทั้งการประชาสัมพันธ์ และเพื่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันเสียสละและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

นอกจากโครงการที่ดำเนินงานโดยวัดพระบาทน้ำพุและมูลนิธิธรรมรักษ์โดยตรงแล้ว ยังมี “โครงการเมตตาธรรม คำจุนโลก” ซึ่งเป็นโครงการต่อเนื่องโดยมีคณะสงฆ์จังหวัดลพบุรีเป็นผู้รับผิดชอบ ใช้สถานที่ตั้งที่วัดพระบาทน้ำพุ โครงการเมตตาธรรม คำจุนโลก เป็นโครงการที่ส่งเสริมบทบาทของพระสงฆ์ในการแก้ไขปัญหาวิกฤตของสังคมในขณะนี้ คือการแก้ปัญหาโรคเอดส์

โครงการฯ เร่งส่งเสริมให้ประชาชนได้เรียนรู้และสาเหตุและโทษของโรคเอดส์ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดมาจากพฤติกรรมที่ขาดความรู้ตระหนักทางศีลธรรม เช่น การเสพสิ่งมีนเมา การเที่ยวหญิงบริการ การใช้ยาเสพติด เป็นต้น พระสงฆ์น่าจะมียุทธวิธีโดยตรงในการให้การอบรมสั่งสอนประชาชนให้มีความรู้ตระหนักทางศีลธรรมเกี่ยวกับพฤติกรรมเสี่ยงเหล่านั้น

ส่วนงานด้านศึกษาสงเคราะห์ ของวัดพระบาทน้ำพุ มี 4 โครงการ ดังนี้

โครงการแรกคือ การก่อตั้งและอุปถัมภ์โรงเรียนราชประชานุเคราะห์ 33 ในปี พ.ศ. 2542 และโครงการที่สองคือ การก่อตั้งและอุปถัมภ์โรงเรียนอนุบาลธรรมรักษ์ในปี พ.ศ. 2544 ทั้งสองโครงการเป็นการจัดการศึกษาสำหรับเด็กติดเชื้อเอดส์ที่บิดามารดาเสียชีวิตไปแล้ว เด็กเหล่านี้ต้องกลายเป็นเด็กกำพร้าขาดผู้อุปการะ พระอุปัชฌาย์จึงรับไว้ในความอุปการะของวัดพระบาทน้ำพุ ทั้งสองโครงการจัดเป็นส่วนหนึ่งของโครงการธรรมรักษ์นิเวศน์ 2 เป็นการศึกษาสงเคราะห์แบบให้เปล่าเพื่อที่มุ่งให้เด็กกำพร้าเหล่านั้นได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนอย่างทัดเทียมเด็กทั่วไป และได้รับอบรมในด้านคุณธรรม จริยธรรม โดยส่งให้เข้ารับการศึกษาระดับปฐมวัย (ระดับอนุบาล 1-3) ที่โรงเรียนอนุบาลธรรมรักษ์ และระดับประถมศึกษาปีที่ 1- มัธยมศึกษาปีที่ 6 ที่โรงเรียนราชประชานุเคราะห์ 33

โครงการที่สามคือ การก่อตั้งและอุปถัมภ์โรงเรียนธรรมรักษ์บริบาลในปี พ.ศ. 2546 เพื่อผลิตบุคลากรทางด้านการพยาบาลในการดูแลเด็กและผู้ป่วยโรคเอดส์ และโครงการที่สี่คือการก่อตั้งและอุปถัมภ์โรงเรียนแพทย์แผนไทยธรรมรักษ์ในปี พ.ศ. 2547 เพื่อผลิตบุคลากรด้านแพทย์แผนไทย และด้านการดูแลเด็ก ผู้ป่วยโรคเอดส์ และพระสงฆ์

พระอุปัชฌาย์ได้รับโล่รางวัลด้านบริการสังคมหลายรางวัล เช่น ได้รับพระราชทานรางวัลมหิดลวราวุฒสรณ์ จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รางวัลน้ำใจงาม (ประจำปี 2547) จากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ รางวัลเสมาธรรมจักร จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี รางวัลบริการสังคมเพื่อคุณธรรม จากสำนักข่าวกรุงเทพมหานคร ฯลฯ สำหรับมูลนิธิธรรมรักษ์ได้รับการคัดเลือกเป็นมูลนิธิดีเด่นของหลายสถาบัน เช่น หน่วยงานดีเด่นของชาติ สาขาพัฒนาสังคม (ด้านสังคมสงเคราะห์) ของคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ ประจำปีพุทธศักราช 2546 ได้รับคัดเลือกเป็นมูลนิธิดีเด่นประจำปี 2545-2546 รางวัลที่ 1 ของสมาคมสันนิบาต มูลนิธิแห่งประเทศไทย เป็นต้น (ธรรมรักษ์, 2551)

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าการดำเนินงานของวัดพระบาทน้ำพุและมูลนิธิธรรมรักษ์เป็นการพยายามทำงานร่วมกับชุมชนในท้องถิ่น พยายามสร้างความเข้าใจกับประชาชนและคณะสงฆ์ของจังหวัด และส่งเสริมองค์กรต่าง ๆ ให้มีความรู้ความเข้าใจและให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาโรค

เอดส์มากขึ้น และที่สำคัญที่สุดคือการสร้างความมีเมตตาธรรมในการอยู่ร่วมกับผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยในสังคมอย่างปกติ

1.3 วัดโบสถ์วรดิตถ์ อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง

วัดโบสถ์วรดิตถ์ เป็นวัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาตั้งแต่ ปีพ.ศ. 2489 เป็นวัดเก่าที่ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มล้าคลองบางปลากรด ท้องที่อำเภอป่าโมก แต่เดิมมีวัดหนึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากวัดโบสถ์วรดิตถ์ในปัจจุบันมากนักชื่อว่า วัดโบสถ์ป่า (หรือวัดโบสถ์นอก) แต่วัดนี้อยู่ไกลทำน้ำไม่สะดวก ในเวลาต่อมาชาวบ้านจึงสร้างเสนาสนะขึ้นที่ตีนทำน้ำและเรียกว่า “วัดโบสถ์ตีนท่า” ด้วยเหตุนี้วัดโบสถ์ป่าจึงค่อย ๆ ทวีตโถมลงและกลายเป็นวัดร้างไปในที่สุด จนกระทั่งในปีพ.ศ. 2514 ได้มีการเปลี่ยนชื่อวัดโบสถ์ตีนท่าเป็นวัดโบสถ์วรดิตถ์ และทางราชการได้ประกาศรวมวัดโบสถ์ป่าเข้ากับวัดโบสถ์วรดิตถ์ในวันที่ 17 เมษายน พ.ศ. 2517 ส่วนพระครูวุฒิจริยมาทร (หลวงพ้ออาบ) ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดตั้งแต่ พ.ศ. 2529 จนถึงปัจจุบัน (<http://www.watangthong.org>) วัดโบสถ์วรดิตถ์มีการดำเนินงานทั้งด้านศาสนศึกษาและเผยแผ่ธรรม ด้านศึกษาสงเคราะห์ และด้านสาธารณสงเคราะห์ สรุปได้ดังนี้

วัดโบสถ์วรดิตถ์เริ่มงานด้านศาสนศึกษาและเผยแผ่ธรรมมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2492 ก่อนที่พระครูวุฒิจริยมาทรจะดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัด งานแรกด้านศาสนศึกษาของวัดโบสถ์วรดิตถ์คือการเปิดสำนักพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสำหรับพระสงฆ์และสามเณร ซึ่งในขณะเดียวกันก็มีเด็กที่ยากจนได้ตามพระและสามเณรมาเรียนด้วย หลังจากนั้นพระครูวุฒิจริยมาทรได้ดำเนินงานสานต่อด้านศาสนศึกษาและเผยแผ่ธรรมมาโดยตลอด ตัวอย่างเช่น ท่านเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมที่วัดโบสถ์วรดิตถ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2501 แสวงพระธรรมเทศนาในจังหวัดใกล้เคียงได้กัณฑ์เทศน์เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคเพื่อเลี้ยงพระภิกษุและสามเณรที่เรียนบาลีที่วัด เป็นพระวิทยากรอบรมข้าราชการตำรวจประจำสถานีตำรวจภูธร อำเภอป่าโมก อบรมพระภิกษุสามเณรและนักเรียนเป็นประจำ สร้างหอกระจายธรรมเปิดธรรมะให้แก่ชาวบ้านทั่วไป

งานด้านสาธารณสงเคราะห์ที่ถือว่าเป็นงานที่สำคัญที่สุดของวัดโบสถ์วรดิตถ์คือ การอุปการะเด็กกำพร้ายากจน เด็กด้อยโอกาส ทั้งชายและหญิงอายุตั้งแต่ 3 ขวบขึ้นไป โดยให้ที่อยู่อาศัยพร้อมอาหาร 3 มื้อ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องอุปโภคบริโภค เด็กเหล่านี้มาจากที่ที่ต่างกัน บ้างก็เป็นเด็กชาวเขาที่บิดามารดาเสียชีวิตจากการสู้รบและทหารพรานนำมาฝากไว้ เด็กกำพร้าเด็กจรจัดที่มีผู้พบเห็นนำมาให้วัดอุปการะ เด็กมีปัญญาครอบครวั กำพร้าบิดาหรือมารดา หรือบิดามารดาแยกทางกัน เด็กที่มาจากครอบครวัที่มีลูกมากหรือฐานะยากจน เป็นเด็กด้อยโอกาสไม่

มีโอกาสได้รับการศึกษา รวมแล้วจำนวนประมาณ 500-600 คน โดยแยกเป็นพักอาศัยในวัด ประมาณ 300 กว่าคน และบรรพชาเป็นสามเณรอีก 40 กว่ารูป (เอกสารของวัดโบสถ์วรดิตถ์, มปป.)

นอกจากดำเนินงานสงเคราะห์ของวัดโบสถ์วรดิตถ์โดยตรงแล้ว พระครูวุฒิศรมาทรมายังได้ร่วมกับชาวบ้านตำบลเอกราชและตำบลนรสิงห์สร้างโรงสีเล็กและช่างเก็บข้าวเปลือก รวมทั้งได้ร่วมกันตั้งร้านค้ากลุ่มเกษตรกรเพื่อช่วยให้ชาวบ้านได้ประหยัดค่าใช้จ่าย และส่งเสริมรายได้ให้แก่ประชาชนในท้องถิ่นอีกด้วย สร้างถาวรวัตถุที่จำเป็นสำหรับชาวบ้านในตำบลใกล้เคียง เช่นสร้างถังน้ำประปาพร้อมเดินท่อประปาแก่ชาวบ้านในตำบลเอกราชและตำบลนรสิงห์ ทำงานร่วมกับชาวบ้านหาทุนบักเส้าพาดสายไฟฟ้าจากถนนสายป่าโมก-ผักไห่ ไปจนถึงหน้าวัดปราสาท เป็นต้น

งานด้านศึกษาสงเคราะห์ที่พระครูวุฒิศรมาทรได้ดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2529 ด้วยการตั้งโรงเรียนวรดิตถ์วิทยาประสูทน์ (วัดโบสถ์วรดิตถ์อุปถัมภ์) และดำเนินงานมาจนถึงปัจจุบัน โรงเรียนวรดิตถ์วิทยาประสูทน์เป็นประเภทโรงเรียนเอกชนตั้งอยู่ในบริเวณวัด มีการจัดการศึกษาตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6 เป็นการให้เรียนโดยไม่เก็บค่าเล่าเรียนใด ๆ ทั้งสิ้น พร้อมทั้งให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม เครื่องอุปโภคบริโภค และอุปกรณ์การเรียนทั้งหมด นอกจากนั้นยังได้จัดสรรทุนการศึกษาสงเคราะห์มาตั้งแต่ พ.ศ. 2529 สำหรับเด็กกำพร้าที่พ่อแม่เสียชีวิต เด็กยากจนที่อาศัยอยู่ในวัดและที่เรียนอยู่ที่โรงเรียนวรดิตถ์วิทยาประสูทน์ด้วยเช่นกัน

นอกจากการสร้างโรงเรียนวรดิตถ์วิทยาประสูทน์เพื่อรองรับเด็กกำพร้า ยากจน และเด็กที่มีปัญหาครอบครัวให้ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนตามปกติแล้ว ในปี พ.ศ. 2535 พระครูวุฒิศรมาทรได้จัดตั้งมูลนิธิวัดโบสถ์วรดิตถ์ขึ้นเพื่อนำดอกผลไปใช้ในกิจการของวัด และสำหรับพระภิกษุสามเณรและเด็กกำพร้ายากจนที่วัดให้การอุปการะไว้ (ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา, 2544.)

อาจกล่าวได้ว่าการดำเนินงานของวัดโบสถ์วรดิตถ์และพระครูวุฒิศรมาทรมามีลักษณะคล้ายกับการดำเนินงานขององค์กรเอกชน ทั้งนี้เพราะในขั้นตอนการดำเนินงานนั้น ทางวัดได้พยายามช่วยตัวเองเป็นหลัก มิได้ขอความช่วยเหลือจากภาครัฐ รายได้ส่วนใหญ่ได้มาจากการบริจาคของบุคคลทั่วไป พระครูวุฒิศรมาทรมิได้สงเคราะห์เฉพาะวัดโบสถ์วรดิตถ์ซึ่งอยู่ในตำบลป่าโมกเท่านั้น แต่ยังแบ่งปันสร้างถาวรวัตถุที่จำเป็น และมอบทุนแก่คนยากจนในตำบลที่อยู่ใกล้เคียงกับวัดโบสถ์วรดิตถ์เสมอมา

1.4 วัดทุ่งเหียง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี

การดำเนินการสร้างวัดทุ่งเหียงเริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477 เป็นต้นมาด้วยความเมตตาของ พระครูพิณิจสมาจาร (หลวงพ่อโต) เจ้าอาวาสวัดนามะตูม ท่านได้มอบที่ดินของท่านประมาณ 10 ไร่ ซึ่งอยู่ในพื้นที่หมู่บ้านทุ่งเหียงนี้ให้แก่ชาวบ้านที่มาขอคำปรึกษาเรื่องการสร้างวัดในหมู่บ้าน หลังจากนั้นวัดได้พัฒนาขึ้นมาเป็นลำดับ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2493 พระเปี่ยม เมตติโกได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดและดำเนินการพัฒนาวัดจนได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในวันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2497 นับตั้งแต่นั้นมาวัดทุ่งเหียงมีจำนวนพระสงฆ์และสามเณรเพิ่มขึ้นมาก และได้ขยายงานออกไป ทั้งด้านการศึกษาและเผยแผ่พระธรรม อบรมสั่งสอนพระภิกษุและสามเณร รวมทั้งการพัฒนาวัดในด้านถาวรวัตถุต่าง ๆ เมื่องานบริหารของวัดทุ่งเหียงมีมากขึ้น จึงได้มีการแต่งตั้ง พระสมบุญ โสภโณ (ปัจจุบันคือ พระครูโสภณพัฒนภิรม) ซึ่งย้ายจากวัดหนองม่วงใหม่มาจำพรรษาที่วัดทุ่งเหียงตั้งแต่ พ.ศ. 2495 ขึ้นเป็นรองเจ้าอาวาสในวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2513 และได้รับการแต่งตั้งเป็นพระครูสมบุญ โสภโณในปีเดียวกัน ผลจากการเสียสละอุทิศตนเพื่องานพระศาสนา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ (ในขณะนั้น) ได้ให้การรับรองวัดทุ่งเหียงเป็น “วัดพัฒนาตัวอย่าง” ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2513 เป็นต้นมา ต่อมาเมื่อพระครูเมตตาธรรมอาวี เจ้าอาวาสวัดทุ่งเหียงในขณะนั้นถึงแก่มรณภาพลงในปี พ.ศ. 2521 พระครูสมบุญ โสภโณ จึงได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดทุ่งเหียงมาจนปัจจุบัน นอกจากการบริหารคณะสงฆ์วัดทุ่งเหียงแล้ว พระครูโสภณพัฒนภิรม ได้ดำเนินงานด้านศาสนศึกษาและเผยแผ่พระธรรมควบคู่ไปกับการงานด้านสาธารณสงเคราะห์และศึกษาสงเคราะห์ ดังนี้ (<http://www.pswth.com/3html>)

พระครูโสภณพัฒนภิรมได้เริ่มงานด้านศาสนศึกษาและเผยแผ่พระธรรมมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 ตั้งแต่สมัยยังดำรงตำแหน่งรองเจ้าอาวาสวัด เริ่มจากการสร้างสำนักปฏิบัติธรรมสำหรับ อบรมสมาธิ ณ บริเวณเขาเจ้า ในเขตตำบลธาตุทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี ถือได้ว่าสำนักปฏิบัติธรรมนี้เป็นสาขาแรกของวัดทุ่งเหียง

ในปี พ.ศ. 2531 เปิดการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี แต่การสอนแผนกบาลีไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรเนื่องจากขาดความนิยมจากชาวบ้านในท้องถิ่นที่มักนิยมส่งบุตรหลานไปเข้าเรียนโรงเรียนมัธยมศึกษาสายสามัญมากกว่า

ต่อมาในปี พ.ศ. 2532 พระครูโสภณพัฒนภิรมได้สร้างสำนักสงฆ์ที่บ้านปางอ้อย อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นเขตติดกับจังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นชาวไทยภูเขาเผ่าต่าง ๆ ท่านได้ส่งพระสงฆ์ขึ้นไปจำพรรษาครั้งแรก จำนวน 3 รูป นอกจากการอบรมหลักสูตรทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระสงฆ์เหล่านี้ยังต้องสอนภาษาไทยให้เยาวชนชาวไทยภูเขา

เหล่านั้นได้อ่านออกเขียนได้ แต่ด้วยความยากลำบากในการติดต่อคมนาคม และกำลังของพระสงฆ์มีน้อย หลังจากออกพรรษาคงเหลือพระสงฆ์เพียงรูปเดียว จึงไม่สามารถดำเนินงานต่อได้ พระครูโสภณพัฒนภิรมจึงนำภารกิจนี้มาสานต่อที่วัดทุ่งเหียง

งานด้านศาสนศึกษาและเผยแผ่ธรรมที่วัดทุ่งเหียงดำเนินงานเพื่อเอื้ออำนวยประโยชน์แก่ชุมชนในด้านคุณธรรมอีกประการหนึ่งคือ การจัดตั้งศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้นในปี พ.ศ. 2537 เพื่อสนองความต้องการของผู้ปกครองและเยาวชน ศูนย์พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์วัดทุ่งเหียงปัจจุบันมีนักเรียนมากกว่า 400 คน ครูพระภิกษุ 13 รูป และฆราวาส 1 คน

สำหรับงานด้านสาธารณสงเคราะห์ที่เด่นชัดที่สุดคือ โครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (เยาวชนชาวไทยภูเขาและเยาวชนทั่วไป) เป็นโครงการที่พระครูโสภณพัฒนภิรมสานต่อจากสำนักสงฆ์ที่บ้านปางอ้อย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมา โครงการนี้มีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเยาวชนชาวไทยภูเขาและเยาวชนทั่วไปที่เป็น “ทรัพยากรมนุษย์ของชาติ”

โครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ได้ดำเนินการจัดตั้งศูนย์สงเคราะห์เด็กยากจนชาวไทยภูเขาขึ้นในวัดทุ่งเหียง โดยรับเยาวชนชาวไทยภูเขาทั้งชายและหญิงที่ยากจนและด้อยโอกาสทางการศึกษามาอุปการะ ทั้งด้านสถานที่พักอาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม การรักษาพยาบาลและอุปกรณ์การศึกษา เยาวชนชาวไทยภูเขาเหล่านี้มาจากจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน ตาก กำแพงเพชร ฯลฯ ส่วนเยาวชนทั่วไปที่ผู้ปกครองมีฐานะยากจนก็สามารถมาเข้าร่วมโครงการได้ โดยให้บรรพชาเป็นสามเณร แล้วเข้าศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา วัดทุ่งเหียง ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา จำนวนเด็กชาวไทยภูเขาที่ได้ให้การอุปการะที่วัดทุ่งเหียงมีมากขึ้นทุกปี จนกระทั่งปี พ.ศ. 2538 พระครูโสภณพัฒนภิรมจึงได้สร้างสำนักสงฆ์ขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่บ้านปางตอง ตำบลแม่กูด อําเภอลงขัน จังหวัดแม่ฮ่องสอน เรียกว่าสำนักสงฆ์พุทธไทยวัลย์ ประกอบด้วยอาคารเรียน ที่พักสงฆ์ ศาลาและที่พักเยาวชนชั่วคราว เพื่อให้เยาวชนไทยภูเขาไม่ต้องลงไปเรียนที่วัดทุ่งเหียง เนื่องจากที่พักไม่เพียงพอ ทางโครงการฯ รับอุปการะเลี้ยงดูเยาวชนเหล่านั้นจำนวนประมาณ 300 คน และได้จัดหาครูพิเศษมาสอนให้ที่สำนักสงฆ์แห่งนี้ ปัจจุบันมีเยาวชนชาวไทยภูเขาที่อยู่ในความดูแลของวัดทุ่งเหียงเกือบ 400 คน สามเณรอีก 80 รูป ส่วนเยาวชนทั่วไปที่ผู้ปกครองมีฐานะยากจนเข้ามาร่วมโครงการบวชเป็นสามเณร จำนวน 170 คน

งานด้านการศึกษาสงเคราะห์ที่ พระครูโสภณพัฒนภิรมดำเนินงานคือการสร้างโรงเรียน เพื่อให้การศึกษาแก่เยาวชนชาวไทยภูเขาและเด็กยากจนอื่น ๆ ที่วัดรับมาอุปการะ และอุปถัมภ์ โรงเรียนวัดทุ่งเหียง ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวัด ในปี พ.ศ. 2535 พระครูโสภณพัฒนภิรมและคณะสงฆ์วัดทุ่งเหียงได้ตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาวัดทุ่งเหียงขึ้น เป็นการศึกษาพระปริยัติ

ธรรมแนวใหม่ ตามหลักสูตรโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ของกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ รับพระภิกษุและสามเณรเข้าศึกษาตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 และได้เปิดสอนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายในปีการศึกษา 2537 เป็นต้นมา วัตถุประสงค์หลักของการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เพื่อส่งเสริมการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์และสามเณรทั่วไปให้มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม นอกจากนั้นเพื่อส่งเสริมการศึกษาของเยาวชนชาวไทยภูเขาเผ่าต่าง ๆ ที่ยากจนและด้อยโอกาสทางการศึกษาที่อยู่ในความอุปการะของพระครูโสภณพัฒนภิรม และเยาวชนทั่วไปที่เรียนจบประถมศึกษาปีที่ 6 แต่ยากจนไม่สามารถเข้าศึกษาต่อในชั้นมัธยมศึกษาได้มีโอกาสเข้าศึกษาต่อโดยการบรรพชาเป็นสามเณร และเพื่อบริการสังคม บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อประเทศชาติและพระพุทธศาสนา ฯลฯ ทั้งนี้เป็นการจัดการศึกษาแบบให้เปล่า ไม่มีการเก็บค่าธรรมเนียมและค่าบำรุงใด ๆ ทั้งสิ้น และในปี พ.ศ. 2537 นี้เช่นกัน วัดทุ่งเหียงยังได้สร้างอาคารชั้นเดียวด้วยทุนของวัดเพื่อใช้เป็นศูนย์ดำเนินงานสำหรับเด็กก่อนเกณฑ์ที่แต่เดิมได้ใช้อาคารเรียนของโรงเรียนวัดทุ่งเหียงซึ่งเป็นโรงเรียนของรัฐที่วัดทุ่งเหียงให้การอุปถัมภ์อยู่

เมื่อพิจารณาการดำเนินงานด้านสังคมสงเคราะห์ของวัด ทั้งด้านการศึกษาสงเคราะห์และสาธารณสงเคราะห์จะเห็นว่าเป็นงานที่เกี่ยวข้องกัน การรับอุปการะเด็กชาวไทยภูเขาที่ไม่รู้ภาษาไทยและเด็กยากจนอื่น ๆ ทำให้มีการสร้างโรงเรียนและศูนย์สำหรับเด็กก่อนเกณฑ์ขึ้นมารองรับด้านการศึกษาของเด็กเหล่านั้น แม้ว่าจะเป็นโรงเรียนสำหรับเด็กชายที่บรรพชาเป็นสามเณร แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งเสริมการศึกษาในโรงเรียนสามัญศึกษาสำหรับเด็กหญิงด้วย โดยให้ศึกษาตามความสมัครใจจนจบชั้นสูงสุดเท่าที่เด็กจะเรียนได้ การดำเนินงานของวัดทุ่งเหียงคล้ายกับวัดโบสถ์วรดิตถ์ กล่าวคือมีการบริหารจัดการด้านการเงินด้วยกำลังความสามารถของวัดเองเหมือนองค์กรเอกชนทั่วไป ค่าใช้จ่ายในการศึกษาและการเลี้ยงดูเด็กทั้งหมดได้จากการบริจาคของผู้มีจิตศรัทธาเป็นหลัก ภาครัฐมิได้เข้ามาช่วยเหลือในส่วนนี้

1.5 วัดสวนแก้ว อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี

วัดสวนแก้วเดิมชื่อวัดแก้ว เป็นวัดร้างมา 80 ปี ภายหลังหลวงพ่อเทียน จิตตสุโก และพระภิกษุอีก 3-4 รูป ได้เข้ามาพำนัก แต่พื้นที่ของวัดเต็มไปด้วยเรือกวสว หลวงพ่อก็ไม่สามารถจะบูรณะได้เพราะขาดบุคลากรที่จะช่วยพัฒนา ต่อมาในปี พ.ศ. 2521 พระพยอมและเพื่อนพระภิกษุอีก 2 รูป ได้เดินทางจากวัดสวนโมกขพลาราม มากราบหลวงพ่อเทียน เพื่อขอทำโครงการบวชสามเณรภาคฤดูร้อน เมื่อเสร็จแล้วก็ลากลับ หลวงพ่อเทียนได้อนุญาตให้พำนักและยังได้ช่วย

สนับสนุนงานบวชสามเณรภาคฤดูร้อนด้วยโดยช่วยเป็นพระพี่เลี้ยงให้ หลังจากนั้นอีกหนึ่งปีต่อมา หลวงพ่อเทียนได้มอบหมายให้พระพยอมและเพื่อนพระภิกษุเป็นผู้ดูแลรักษาวัดต่อไป ที่วัดแก้วนี้ พระพยอมได้พัฒนาพื้นที่ของวัดตามแบบของสวนโมกขพลาราม ท่านได้ทุ่มเทชีวิตใจเพื่อการบูรณะวัดอย่างเต็มที่และได้นำทรัพย์ส่วนตัวมาพัฒนาวัดแก้ว และภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็นวัดสวนแก้ว

พระราชธรรมนิเทศ (พระพยอม กุลยาโณ) ได้ก่อตั้งมูลนิธิสวนแก้วขึ้นในปี พ.ศ. 2529 โดยเริ่มจากรวบรวมทุนทรัพย์ส่วนตัวซึ่งมีไม่มากนักนำมาใช้พัฒนาบริเวณวัด และหาทุนซื้อที่ดินบริเวณใกล้เคียงต่อออกไปอีก ทั้งนี้โดยมีปณิธานที่จะช่วยเหลือบรรเทาทุกข์แก่เพื่อนมนุษย์ โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติ สัญชาติ และศาสนา และเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และเพื่อให้ประชาชนได้รู้จักการใช้หลักธรรมในการดำเนินชีวิตและแก้ปัญหาด้วยตนเอง มูลนิธิสวนแก้วมีวัตถุประสงค์หลัก 6 ประการ ดังนี้

1. เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา
2. เพื่อส่งเสริมศีลธรรม จรรยาอันดี
3. เพื่ออนุรักษ์ และส่งเสริมวัฒนธรรมและประเพณีไทย
4. เพื่อร่วมมือกับองค์การการกุศลอื่นๆ เพื่อสาธารณประโยชน์
5. ไม่ดำเนินการเกี่ยวข้องกับการเมืองแต่อย่างใด
6. จัดการศึกษา และส่งเสริมการศึกษา

ปัจจุบันมูลนิธิสวนแก้วมีกิจกรรมทั้งสิ้น 18 โครงการ ซึ่งสามารถแบ่งการดำเนินงานออกเป็น 3 กลุ่มหลักตามวัตถุประสงค์ ได้แก่ งานด้านการเผยแผ่ การสงเคราะห์ และการพัฒนา (ประวัติและผลงานพระราชธรรมนิเทศ (พระพยอม กุลยาโณ) มูลนิธิสวนแก้ว. มปป.)

พระราชธรรมนิเทศได้เริ่มงานด้านศาสนศึกษาและเผยแผ่ธรรมก่อนตั้งมูลนิธิสวนแก้ว โดยเริ่มจากโครงการบวชสามเณรภาคฤดูร้อน โครงการนี้เริ่มดำเนินงานมาตั้งแต่ พ.ศ. 2521 เป็นโครงการที่ทำในช่วงปิดเทอมปลายซึ่งทำให้เด็กใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์และใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา สามเณรที่บวชในโครงการนี้ได้มีโอกาสเรียนรู้พระธรรมคำสอน ได้รับการอบรมด้านจริยธรรม ให้รู้จักควบคุมตนเอง โครงการเผยแผ่ธรรมที่เริ่มในปี พ.ศ. 2530 ได้แก่โครงการเข้าค่ายอบรมจริยธรรมสำหรับเยาวชนหญิงและผู้สนใจทั่วไป ทำให้บุคคลเหล่านี้มีโอกาสเรียนรู้พื้นฐานของพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมประเพณี และกิริยามารยาท

งานด้านการสงเคราะห์มีโครงการต่าง ๆ เป็นจำนวนมากที่พระราชธรรมนิเทศได้จัดทำขึ้น มีทั้งโครงการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์และสงเคราะห์สัตว์ โครงการสงเคราะห์สัตว์ได้แก่โครงการ

คอนโดสุนัข ซึ่งในระยะเริ่มแรกได้ทำร่วมกับกรุงเทพมหานครเพื่อแก้ปัญหาสุนัขจรจัดในปี พ.ศ. 2546 แต่ในระยะหลังมีเจ้าของสุนัขซึ่งเป็นบุคคลภายนอกได้นำสุนัขของตนมาทิ้งไว้ในวัดทำให้มูลนิธิต้องรับภาระดูแลสุนัขเหล่านั้นด้วย

โครงการสงเคราะห์ด้านอื่น ๆ เป็นโครงการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ เช่น โครงการเพื่อท้องน้องหิว เป็นโครงการที่โรงเรียนในต่างจังหวัดส่งเด็กนักเรียนที่ขาดแคลนยากจนและมีความประสงค์จะหารายได้พิเศษเป็นทุนการศึกษา พระราชธรรมนิเทศจัดให้เด็กนักเรียนเหล่านี้บำเพ็ญประโยชน์ภายในวัด ออกทุนให้ขายของซึ่งเป็นการสอนให้เด็กรู้จักทำงานหาเงิน รู้จักคุณค่าและความเหน้อยยาก และสร้างนิสัยการประหยัด โครงการนี้ยังได้รับการสนับสนุนจากห้างร้านบริษัทที่รับเด็กเหล่านี้ไปทำงานด้วย โครงการสำหรับเด็กอีกโครงการหนึ่งคือโครงการสวนแก้วเนอร์สเซอร์รี่ เป็นโครงการที่ตั้งขึ้นอย่างเร่งด่วนเพื่อช่วยเหลือเด็กที่กำพร้าพ่อ กำพร้าแม่ หรือสตรีที่มีบุตรและถูกสามีทอดทิ้ง การช่วยเหลือนี้รวมทั้งการให้การรักษาพยาบาลและส่งเสริมต่อเนื่องถึงวัยอันควร

นอกจากโครงการสำหรับเด็กแล้วยังมีโครงการบ้านพักฟื้นคนชราซึ่งเป็นโครงการที่รับผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้งให้ได้เข้ามาพักอาศัยช่วยทำให้คนชราเหล่านั้นมีสุขภาพจิตและสุขภาพกายดีขึ้น และขณะเดียวกันได้มีโอกาสใช้ประสบการณ์มาช่วยแนะนำต่อให้กับผู้พักอาศัยอื่น ๆ ด้วย โครงการร่วมโพธิ์เป็นโครงการช่วยเหลือผู้ตกงานให้มีที่พักอาศัย อาหาร และฝึกวิชาชีพ เป็นการอบรมปลูกฝังคุณภาพของชีวิต และสร้างจิตสำนึกที่ดีแก่ผู้เข้าพักอาศัยด้วยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

โครงการที่สำคัญอีกโครงการหนึ่งในการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์ คือโครงการสลบมาฟื้นฟู เป็นโครงการที่เริ่มดำเนินงานในปี พ.ศ. 2535 โดยทำร่วมกับกรมประชาสงเคราะห์ในขณะนั้น มูลนิธิสวนแก้วได้จัดตั้งบ้านพักฉุกเฉินที่ผู้ที่ถูกไฟไหม้บ้าน น้ำท่วม ถูกไล่ที่ ไม่มีที่พักอาศัยสามารถขอความช่วยเหลือได้ตลอด 24 ชั่วโมง ระหว่างพักฟื้นทางวัดได้จัดหางานอดิเรกเสริมให้เป็นรายได้ก่อนจะออกจากโครงการ ในปี พ.ศ. 2537 พระราชธรรมนิเทศได้จัดโครงการซูเปอร์มาเก็ตผู้ยากไร้ขึ้น โครงการนี้เป็นโครงการที่รวมสินค้าราคาถูก ประชาชนทั่วไปสามารถเข้ามาจับจ่ายซื้อหาได้ เนื่องจากสิ่งของได้มาจากการรับบริจาค ราคาขายจึงถูกกว่าท้องตลาด ถือได้ว่าเป็นการสงเคราะห์คนในสังคมได้เป็นอย่างดี

โครงการด้านการพัฒนาของมูลนิธิสวนแก้วก็มีหลายโครงการเช่นกัน ตัวอย่างเช่น โครงการบ่อหมักสิ่งปฏิกูลตามแนวโครงการพระราชดำริฯ โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ โครงการเพื่อการเกษตรและสิ่งแวดล้อม โครงการเหล่านี้เน้นการพัฒนาด้านการเกษตรเป็นหลักโดยได้รับความร่วมมือ สนับสนุน และ

ช่วยเหลือจากภาครัฐ เช่น ได้รับงบประมาณสนับสนุนบางส่วนในการสร้างป้อมหมักสิ่งปฏิภูลในบริเวณวัดสวนแก้วจากจังหวัดนนทบุรี โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เป็นโครงการเก็บรวบรวมพันธุ์ไม้โบราณ พันธุ์ไม้หายาก และเก็บรวบรวมพันธุกรรมพืชของจังหวัดนนทบุรี เป็นโครงการที่สำนักงานเกษตรนนทบุรีและอำเภอทุกอำเภอในจังหวัดนนทบุรี และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทุกแห่งในจังหวัดนนทบุรีมีส่วนร่วมรับผิดชอบด้วย

ส่วนโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่สำคัญคือ โครงการรณรงค์ผู้ไม่รู้หนังสือให้มีโอกาสได้เรียน และโครงการสะพานบุญจากผู้เหลือใจเจือจานผู้ขาด โครงการแรกเป็นโครงการที่รับอุปถัมภ์เด็กกำพร้าและเด็กจรจัดให้ได้มีโอกาสได้รับการศึกษา ตามกำลังความสามารถของพวกเขาเหล่านั้น ถ้าเด็กเหล่านี้ต้องการเรียนต่อทางมูลนิธิก็ส่งให้เรียนจนสุดความสามารถ มีหลายคนได้เรียนจนจบมหาวิทยาลัย แต่โครงการที่ทำให้วัดสวนแก้วเป็นที่รู้จักมากที่สุดในการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ได้แก่โครงการสะพานบุญจากผู้เหลือใจเจือจานผู้ขาด โครงการนี้รับบริจาคสิ่งของเหลือใช้ ซึ่งอาจชำรุดเสียหายที่เจ้าของไม่ต้องการแล้ว เมื่อได้รับของดังกล่าวมา ทางวัดก็ได้นำมาซ่อมแซมแก้ไขดัดแปลงให้เป็นประโยชน์ แล้วนำไปช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก นำไปขายในราคาถูกหรือมอบให้หน่วยงานอื่นที่ขาดทุนทรัพย์ต่อไป นอกจากนี้จะได้สิ่งของเครื่องใช้จากการแปรรูปขยะแล้ว ยังเป็นโอกาสสำหรับการพัฒนาความรู้ ทักษะ ฝีมือและการใช้แรงงานของบุคคลที่เข้ามาอาศัยอยู่ในวัดให้ได้มีอาชีพและรายได้อีกด้วย

เนื่องจากมีบุคคลที่เข้ามาขอรับความช่วยเหลือในโครงการต่าง ๆ เพิ่มขึ้นจำนวนมาก มูลนิธิสวนแก้วจึงได้ดำริขยายสาขาการดำเนินงานออกไปตามจังหวัดในภาคต่าง ๆ เพิ่มขึ้น นอกเหนือจากสำนักงานมูลนิธิสวนแก้วที่วัดสวนแก้ว จังหวัดนนทบุรี ได้แก่ สาขาบึงนาราง จังหวัดสระแก้ว สาขาอโศก จังหวัดตาก สาขาจันทบุรี สาขาระยอง สาขากาญจนบุรี สาขาบุรีรัมย์ และสาขาสุราษฎร์ธานี

พระราชธรรมนิเทศได้รับรางวัลเกียรติยศทั้งด้านการทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และด้านการสังคมสงเคราะห์เป็นจำนวนมาก เช่น โล่เกียรติคุณบารมีจากสมเด็จพระสังฆราช เป็นโล่สำหรับพระผู้มีคุณต่อแผ่นดินและสังคม พ.ศ. 2535 รางวัลชมเชยที่ 3 การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ จากคณะกรรมการการเศรษฐกิจและสังคมสำหรับเอเชียแปซิฟิก (เอเอสแคป) ประจำปี พ.ศ. 2538 ประกาศนียบัตรทองคำเชิดชูเกียรติ "พระดีศรีสังคม" จากสมาคมสื่อมวลชนส่วนภูมิภาค (ประเทศไทย) พ.ศ. 2540 ได้รับพระราชทานรางวัลเสมาธรรมจักร สำหรับผู้ทำคุณประโยชน์

ต่อพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2542 โล่รางวัล PCD AWARDS 2002 ด้านการจัดการขยะมูลฝอย จากกรมควบคุมมลพิษ พ.ศ. 2546 และ ฯลฯ

ในภาพรวมการทำงานด้านการสงเคราะห์ของมูลนิธิสวนแก้วเป็นโครงการที่เริ่มมาจากความคิดริเริ่มและหาทุนดำเนินการของพระราชธรรมนิเทศ ได้รับการบริจาคจากบุคคลทั่วไปบ้าง ขณะเดียวกันก็ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากภาครัฐและเอกชนด้วย

1.6 เสถียรธรรมสถาน เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร

เสถียรธรรมสถานก่อตั้งขึ้นโดยแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ในปี พ.ศ. 2530 ด้วยความอนุเคราะห์จาก “กองทุนเสถียรธรรม” (มูลนิธิเสถียรธรรมสถาน) สภาพของเสถียรธรรมสถานเมื่อเริ่มก่อตั้งเป็นเพียงพื้นดินแห้งแล้ง ปราศจากต้นไม้หรือถาวรวัตถุใด ๆ การเริ่มต้นงานก่อสร้างของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต คือการปลูกต้นไม้ในที่ดินที่ท่านซื้อไว้ครั้งแรกจำนวน 8 ไร่ซึ่งอยู่ติดกับวัดศิริพงษ์ธรรมนิมิต ด้วยความเมตตาเป็นธุระจัดการให้ของพระครูภาวนาภิธาน (พระครูเส็ง) ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดในขณะนั้น เสถียรธรรมสถานจึงเป็นป่าที่ปลูกสร้างด้วยมือใจกลางเมืองในพื้นที่ที่ขยายออกไปเป็น 14 ไร่ในปัจจุบัน และได้เริ่มดำเนินงานส่งเสริมการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรม รวมทั้งเริ่มดำเนินงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนเสถียรธรรมสถานโดยเฉพาะเด็ก สตรี และนักบวชตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา

ในระหว่างการก่อสร้างเสถียรธรรมสถานมีพระสงฆ์ผู้ใหญ่หลายท่านเมตตาเข้ามาเยี่ยมให้กำลังใจการทำงานของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุตและคณะ ที่สำคัญคือสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภะ) เมื่อท่านทราบว่าสถานที่แห่งนี้ยังไม่ได้ตั้งชื่อ ได้แต่เรียกกันว่า “ลานไม้หอม” ท่านได้ปรารภว่า “สถานที่แห่งนี้เป็นที่ที่จะสร้างธรรมะอันมั่นคงและยั่งยืนขึ้นในจิตใจ” จึงได้ตั้งชื่อให้ว่า “เสถียรธรรมสถาน” (แม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต เสถียรสุต, มปป : 26) วัตถุประสงค์ของเสถียรธรรมสถาน มีดังนี้

1. เพื่อใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม เผยแพร่ธรรมแก่เพื่อนมนุษย์ สามารถนำธรรมะไปใช้ดับทุกข์ในชีวิตประจำวัน ให้มีชีวิตที่สงบเย็นและเป็นประโยชน์
2. เพื่อสาธิตการทำงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนโดยใช้หลักพุทธธรรมนำสังคม
3. เพื่อเปิดโอกาสให้บุคคลที่มีความพร้อมในด้านต่าง ๆ ได้มาทำแบบฝึกหัดร่วมกันในการให้ และการรับ ผ่านการทำงานเพื่อสังคม อันจะเป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น

(<http://www.sdsweb.org>)

การดำเนินงานของเสถียรธรรมสถานแยกออกได้เป็น 3 ด้านหลัก ได้แก่ ด้านศาสนศึกษา ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรม ด้านการศึกษาสงเคราะห์ และสาธารณสงเคราะห์ สรุปได้ดังนี้

งานด้านศาสนศึกษา ปฏิบัติธรรม และเผยแผ่ธรรมเป็นงานที่เสถียรธรรมสถานดำเนินการมาตั้งแต่เริ่มแรก เริ่มต้นด้วยโครงการค่ายพุทธบุตร เป็นโครงการอบรมธรรมะแก่เยาวชนเริ่มจัดเป็นครั้งแรกในเดือนเมษายน 2532 มีพระธรรมโกศาจารย์ (หลวงปู่ปัญญาันทภิกขุ) เป็นประธานในการเปิดค่ายและได้สนับสนุนการทำงานของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุดด้วยการส่งพระภิกษุและทีมงานมาช่วยทำงานด้วย

โครงการ SOS Seeds Of Spirituality จัดในปี พ.ศ. 2549 เป็นโครงการสำหรับเยาวชนไทยจากทุกศาสนาเข้ามาร่วมทำกิจกรรมด้วยกัน ทุกกิจกรรมในโครงการที่จัดขึ้นตั้งอยู่บนคำสำคัญ 3 คำคือ บ่มเพาะ แลกหน่อ ต่อยอด กล่าวคือบ่มเพาะเป็นกระบวนการการนำความรู้มาใช้เป็นพื้นฐานเพื่อหาสาเหตุที่ทำให้เยาวชนที่มีพื้นฐานและต้นทุนต่างกันมีจิตอาสาแบ่งปันช่วยเหลือสังคม แลกหน่อ คือการค้นหาเทคนิคและวิธีการของกลุ่มเยาวชนที่ทำงานแบบกัลยาณมิตรเพื่อสร้างเครือข่ายแห่งความดี ความงาม และความจริง ประการสุดท้ายคือการต่อยอด หมายถึงการขยายผลของความดี ความงาม และความจริงออกไปในระดับมหภาคทั้งในประเทศและนานาชาติ ผลของการดำเนินงานโครงการ SOS ส่งผลที่เป็นรูปธรรมเมื่อผู้นำเยาวชนนานาชาติและเยาวชนไทยได้มารวมตัวกันที่เสถียรธรรมสถานในเวลาต่อมาเพื่อระดมพลังแก้ปัญหาลงโลกและเป็นการเตรียมวาระการประชุมเพื่อต่อยอดในการประชุมสุดยอดผู้นำเยาวชนโลกขององค์การสหประชาชาติ

โครงการ "จิตประภัสสรตั้งแต่นอนอยู่ในครรภ์" ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2547 เป็นโครงการเพื่อพัฒนาให้บิดาและมารดามีคุณธรรม มีความตั้งใจที่จะเตรียมตัวเตรียมใจของตนให้เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ สำหรับลูกที่ดีมาปฏิสนธิในครรภ์ โครงการนี้เป็นการช่วยเตรียมความพร้อมของบิดาและมารดาที่จะให้กำเนิดบุตรทั้งกายและจิตอย่างสมดุล ซึ่งถือว่าเป็นทุนที่บิดามารดาสามารถให้แก่บุตรของตนได้ตั้งแต่ยังอยู่ในครรภ์ ทุกกิจกรรมในโครงการนี้มีพื้นฐานของการภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศิลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา เช่น ภาวนากับโยคะ ศิลปะกับลมหายใจแห่งสติ เป็นต้น

กิจกรรมต่อยอดจากโครงการ "จิตประภัสสรตั้งแต่นอนอยู่ในครรภ์" ที่เสถียรธรรมสถานจัดขึ้นคือโรงเรียนพ่อแม่ซึ่งมีวัตถุประสงค์ให้บิดาและมารดาได้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูบุตรตามหลักภาวนา 4 เช่นเดียวกัน แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุดอธิบายว่า "โรงเรียนพ่อแม่หมายถึงกระบวนการฝึกให้พ่อแม่ให้มีสัมมาทิฐิ ที่จะทำให้ลูกคุ้นเคย เหมือนพ่อแม่เป็นครูคนแรก

และบ้านเป็นห้องเรียนห้องแรกสำหรับลูก พ่อแม่สามารถทำให้บ้านเป็นชุมชนที่จำลองโลกให้ลูกดู แล้วมีความสุขให้ลูกเห็น . . .” (แม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุต, มปป : 39)

งานด้านศาสนศึกษาและเผยแผ่ธรรมที่สำคัญอีกโครงการหนึ่งคือ โครงการบวชแม่ชีศีลสิบ เริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2538 และจัดต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน ในปี พ.ศ. 2539 แม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุต ได้นำคณะแม่ชีบวชใหม่รุ่นที่ 2 เข้าเฝ้ารับพระสังฆราชาโฆวาทจากสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ใจความตอนหนึ่งว่า

การบวชในพระพุทธศาสนานั้น เป็นการบวชที่ประณีตยิ่งขึ้นกว่าพวกที่ไม่ได้ถือบวช อีกชั้นหนึ่ง แม้ว่าจะมิได้บวชเป็นภิกษุสามเณร แต่ก็สามารถบวชเป็นแม่ชี และปฏิบัติ ได้เช่นเดียวกับภิกษุสามเณรทั้งหลาย . . . เมื่อบวชเป็นแม่ชีแล้วก็ตั้งใจปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ศึกษาพระพุทธศาสนา ทางการศึกษานั้นก็ประกอบด้วย การเล่าเรียนและการปฏิบัติ การเล่าเรียนต้องมาก่อน ก็ต้องมีความรู้ว่าจะทำอะไร จะทำอะไร ตามที่ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน และน้อมนำมาประพฤติ ดังนี้แล้วก็สามารถจะบรรลุผลของการปฏิบัติทั้งในเบื้องต้น จนถึงอย่างสูงเป็นมรรคผลนิพพานดังกล่าวนี้ได้เหมือนกัน . . .

(แม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุต, มปป : 53)

สำหรับงานด้านสาธารณสงเคราะห์ของเสถียรธรรมสถานมีหลายโครงการ ที่สำคัญคือการ สร้างบ้านสายสัมพันธ์ขึ้นภายในบริเวณเสถียรธรรมสถาน โดยมูลนิธิเสถียรธรรมทำงานร่วมกับ โรงพยาบาลเด็ก และกองทุนช่วยเหลือเด็กแห่งสหราชอาณาจักร (Save the Children Fund) ให้ การสนับสนุน บ้านสายสัมพันธ์เปิดดำเนินงานในครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2534 เพื่อรองรับและแก้ไขปัญหาของมารดาที่ประสบภาวะความไม่พร้อมในการเลี้ยงดูบุตรของตน การดำเนินงานของบ้านสายสัมพันธ์ใช้หลักของพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหา บ้านสายสัมพันธ์เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีโอกาสเรียนรู้ร่วมกันและมีพุทธธรรมนำชีวิตของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการเดินเล่นอย่างมีสติ หรือภาวนากับการทำงาน ฯลฯ

งานสาธารณสงเคราะห์อีกโครงการหนึ่งของแม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุต คือการไปเยือนทัณฑสถานหญิงหรือชาย สถานพินิจและคุ้มครองเด็กและเยาวชนอย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง เพื่อปฏิสังขารธรรม และเป็นกำลังใจและนำภาวนาแก่ผู้ต้องขังเหล่านั้น และที่ทัณฑสถานหญิงกลางแม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุต ได้ริเริ่มโครงการ “แม่อยู่ในคุก ลูกอยู่ในครรภ์” ขึ้น โครงการนี้เป็นกิจกรรมที่กระทำคู่ขนานไปกับโครงการ “จิตประภัสสรตั้งแต่นอนอยู่ในครรภ์” ของบ้านสายสัมพันธ์ ทำนให้ข้อคิดแก่เหล่าคุณแม่ที่ถูกจำกัดพื้นที่อยู่ในทัณฑสถานว่า “ความเป็นแม่นั้น ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด แม่ก็ยังคงเป็นแม่ . . .

ลูกในครรภ์ของแม่ที่อยู่ในคุก ... ย่อมมีสติและเสรีภาพที่จะเติบโตได้อย่างงดงาม” (แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด, มปป : 41)

โครงการจิตอาสาเป็นโครงการที่รับสมัครอาสาสมัครทำงานที่เสถียรธรรมสถาน เป็นการทำงานตามศักยภาพของแต่ละคน เช่น อาสาสมัครทำงานที่โรงเรียนอนุบาลฝึมือแม่ อาสาสมัครสอนหนังสือในศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ วัดศิริพงษ์ธรรมนิมิต อาสาสมัครการภาวนากับการทำงานศิลปะต่าง ๆ อาสาสมัครล่ามภาษาต่างประเทศ ฯลฯ โครงการล่าสุดที่ริเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2552 คือ อาสาสมัครการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้ายโดยได้รับความร่วมมือจากโรงพยาบาลเด็ก

กิจกรรมด้านการศึกษาสงเคราะห์ของเสถียรธรรมสถานเป็นงานที่พัฒนาขึ้นตามการเจริญเติบโตของเด็กที่เกิดในบ้านสายสัมพันธ์ นอกจากการที่อาสาสมัครด้านเด็กและด้านดนตรีได้ช่วยผลิตอัลบั้ม “ชมสวน” ซึ่งเป็นผลงานเพลงที่ให้ความบันเทิงแก่แม่และลูกแล้ว โรงเรียนอนุบาลฝึมือแม่ได้เริ่มจัดตั้งขึ้นสำหรับรองรับเด็กในบ้านสายสัมพันธ์ และต่อมาได้พัฒนาเป็นโครงการบ้านวันอาทิตย์ โครงการนี้เปิดโอกาสให้มารดาของเด็กที่อยู่ในชุมชนใกล้เคียงกับเสถียรธรรมสถานพาบุตรของตนเข้ามาทำกิจกรรมและเรียนรู้ร่วมกันกับมารดาและบุตรในบ้านสายสัมพันธ์ด้วย

การส่งเสริมการศึกษาของเด็กที่เสถียรธรรมสถานดำเนินงานอยู่อีกโครงการหนึ่งคือการอุปถัมภ์ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ วัดศิริพงษ์ธรรมนิมิต ซึ่งเป็นวัดในชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงกับเสถียรธรรมสถานซึ่งเป็นสถานที่ที่แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุดได้บวชและฝึกปฏิบัติธรรมมาก่อน ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์เป็นอีกขั้นตอนหนึ่งของการพัฒนาเด็กต่อจากโรงเรียนอนุบาลฝึมือแม่ ซึ่งให้การดูแลทั้งเด็กจากบ้านสายสัมพันธ์และเด็กจากชุมชนใกล้เคียง

กิจกรรมด้านการศึกษาสงเคราะห์ในระดับอุดมศึกษาที่เสถียรธรรมสถานเริ่มดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. 2550 เป็นต้นมาได้แก่การตั้งสถาบันสาวิกาสิกขาลัย มหาวิทยาลัยธรรมะเพื่อเยียวยาสังคม โดยมีสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปฺเสโน) เมตตามาเป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์ในวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2552 สถาบันสาวิกาสิกขาลัยได้รับความร่วมมือจากภาควิชาจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เปิดสอนหลักสูตรระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสตร์และศิลปะแห่งชีวิต พันธกิจหลักของสาวิกาสิกขาลัยคือ

การสร้างธรรมทูตทั้งนักบวชและบุคคลทั่วไปให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องทุกข์และการพ้นทุกข์ตามหลักไตรลักษณ์ พร้อมทั้งสามารถนำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตและช่วยเหลือผู้อื่นในเรื่องชีวิตและความตาย พร้อมทั้งสร้างผู้มีการศึกษาที่มีจิตวิญญาณของอาสาสมัครในการทำงานเพื่อรับใช้มนุษยชาติอย่างสงบเย็นและเป็นประโยชน์โดยไม่เลือกปฏิบัติ และสร้างสังคมของผู้หญิงให้เข้มแข็ง

และเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้มีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรมจนถึงศักยภาพสูงสุดของชีวิต คือการพ้นทุกข์ และใช้คุณสมบัติของผู้หญิงที่มีจิตวิญญาณของความเป็นแม่ในการทำงานธรรมะเพื่อเด็กและครอบครัว พันธกิจสุดท้ายคือ การสร้างสถาบันที่เป็นศูนย์การเรียนรู้พระพุทธศาสนาทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ รวมทั้งการวิจัยสร้างองค์ความรู้เรื่องพุทธศาสนากับการเยียวยาสังคมและเผยแพร่หลักคำสอนพระพุทธศาสนา

(แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต, มปป : 71)

การทำงานที่เป็นลักษณะเฉพาะตัวของแม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุตตลอดเวลาสองทศวรรษที่ผ่านมาคือการทำงานเชิงรุกโดยเน้นที่เด็ก เยาวชนและสตรีเป็นหลัก นอกจากการปฏิบัติศาสนกิจตามปกติแล้ว ท่านได้จัดอบรมธรรมแก่เยาวชน ช่างราชการ และบุคคลทั่วไปที่เสถียรธรรมสถานอย่างสม่ำเสมอ ได้รับเชิญจากองค์กรและบุคคลภายนอกให้ไปบรรยายธรรมและร่วมประชุมทั้งในประเทศและต่างประเทศนับครั้งไม่ถ้วน เช่น ได้รับเชิญจากองค์การอนามัยโลก (WHO) ให้ไปร่วมในการประชุมปฏิบัติการระดับภูมิภาคเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพจิต ที่ประเทศศรีลังกาเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2552 เป็นต้น เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2552 คณะกรรมการศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมได้มอบรางวัลพุทธคุณูปการระดับรัชตเกียรติคุณแด่แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต

ในภาพรวมสามารถกล่าวได้ว่าการดำเนินงานของเสถียรธรรมสถานเป็นการทำงานที่เชื่อมโยงชุมชนของตนเองกับสังคมภายนอกทุกด้าน เริ่มจากการทำงานกับชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงกับเสถียรธรรมสถาน มีความร่วมมือกับองค์กรภาครัฐและภาคเอกชนในระดับชาติ และการทำงานในระดับนานาชาติ ด้วยความคิดที่ว่า “ทุกคนเป็นเพื่อนร่วมทุกข์”

2. กิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์

การทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิสามารถจำแนกออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการรักษาพยาบาลและดูแลสุขภาพ (สร้างสถานพยาบาลและโรงพยาบาล) ด้านพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (การรับเลี้ยงเด็กกำพร้าและเด็กด้อยโอกาส) ด้านศึกษาสงเคราะห์ (การจัดการศึกษาและแนะแนวอาชีพ) และด้านการสงเคราะห์สัตว์ (รับเลี้ยงสัตว์จรจัด) ในหัวข้อนี้จะเสนอเรื่องแรงจูงใจในการทำงานด้านต่าง ๆ เหล่านี้ รวมทั้งปัญหา อุปสรรค และการแก้ปัญหาของแต่ละสถาบัน

2.1 ประเภทของงานสังคมสงเคราะห์

งานด้านต่าง ๆ ที่วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาดำเนินการและเป็นที่ยึดของสาธารณชน โดยสรุปมีดังนี้

2.1.1 ด้านการรักษาพยาบาลและดูแลสุขภาพ

การรักษาพยาบาลและดูแลสุขภาพของประชาชนจัดเป็นงานสาธารณสงเคราะห์ที่วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาดำเนินงานเป็นหลักได้แก่ วัดพระบาทน้ำพุ วัดกลาง และเสถียรธรรมสถาน วัดพระบาทน้ำพุ

งานหลักของวัดพระบาทน้ำพุ คือ โครงการบ้านธรรมรักษานิเวศน์เพื่อใช้เป็นสถานพักฟื้นผู้ป่วยเอดส์ระยะสุดท้าย มีแพทย์ พยาบาล และมีอาสาสมัครมาช่วยงาน นอกจากนั้นยังมีการสงเคราะห์ประชาชนทั่วไปโดยจัดทำทะเบียนผู้ติดเชื้อที่อยู่นอกวัด ทุกเดือนบุคคลเหล่านั้นจะมารับความช่วยเหลือจากทางวัด วัดจัดยาเตรียมเป็นชุด (Kit) ไว้ให้ ปัจจุบันวัดพระบาทน้ำพุได้รับการสนับสนุนจากมหาเถรสมาคม ภาครัฐได้ให้งบประมาณบางส่วน ได้รับการสนับสนุนด้านเงินทุนจากองค์กรฟรังซ์ัวร์ ซาเวียร์ บริองนัวร์ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ และจากผู้มีจิตศรัทธา

วัดกลาง

วัดกลางเริ่มต้นการทำงานสังคมสงเคราะห์ด้วยการสร้างโรงพยาบาลบางปลาหมอ (ยกให้ทางราชการไปแล้ว) ตอนแรกเป็นโรงพยาบาลขนาดเล็ก (10 เตียง) ต่อมาได้ขยายเป็นโรงพยาบาลขนาด 30 เตียง และ 60 เตียงตามลำดับ และจัดหาอุปกรณ์ทางการแพทย์ เพื่อบริการประชาชนที่อยู่ห่างไกลจากสถานอนามัยในตัวอำเภอและโรงพยาบาลในตัวจังหวัด หลังจากนั้นได้ตั้งมูลนิธิสงเคราะห์ผู้ป่วยยากจนที่ไม่มีเงินค่ารักษาพยาบาล ค่าใช้จ่ายในการสร้างโรงพยาบาลได้จากงบประมาณของรัฐสนับสนุนบางส่วน ที่เหลือได้จากการบริจาคของพระวิมลภาวนานุสิฐ วิ.และผู้มีจิตศรัทธา

เสถียรธรรมสถาน

เสถียรธรรมสถานต่างจากวัดกลางและวัดพระบาทน้ำพุ เพราะไม่ได้มีสถานพยาบาลสำหรับบริการประชาชน แต่มีโครงการอาสาสมัครดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้ายซึ่งประกอบด้วยอาสาสมัครทั่วไป และนักศึกษาของสถาบันสาวิกาสิกขาลัย ทั้งนี้ได้รับความร่วมมือจากโรงพยาบาลเด็ก การดำเนินงาน

ของเสถียรธรรมสถานได้รับการสนับสนุนจากองค์กรในประเทศและต่างประเทศ ค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานส่วนใหญ่ได้จากการบริจาคของผู้มีจิตศรัทธา

2.1.2 ด้านพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

งานสังคมสงเคราะห์ที่ด้านนี้ได้แก่ การรับเลี้ยงเด็กกำพร้าและผู้ด้อยโอกาส คนไร้ที่อยู่ การดูแลสตรีและเด็ก วัดที่ทำงานด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ได้แก่ วัดโบสถ์วรดิษฐ์ วัดทุ่งเหียง วัดสวนแก้ว และเสถียรธรรมสถาน

วัดโบสถ์วรดิษฐ์

งานสาธารณสงเคราะห์ที่สำคัญที่สุดของวัดโบสถ์วรดิษฐ์คือ การอุปการะเด็กทั้งชายหญิง อายุตั้งแต่ 3 ขวบขึ้นไป เด็กเหล่านี้มาจากที่ที่ต่างกัน เริ่มแรกเป็นเด็กชาวเขาที่บิดามารดาเสียชีวิตจากการสู้รบและทหารพรานนำมาฝากไว้ ระยะเวลาเป็นเด็กกำพร้า เด็กจรจัดที่มีผู้พบเห็นนำมาให้วัดอุปการะ เด็กมีปัญหาครอบครัว กำพร้าบิดาหรือมารดา หรือบิดามารดาแยกกันอยู่ เด็กที่มีฐานะยากจน เด็กด้อยโอกาสทางการศึกษา รวมแล้วประมาณ 500-600 คนวัดให้ที่อยู่อาศัยพร้อมอาหาร 3 มื้อ เครื่องนุ่งห่ม เครื่องอุปโภคบริโภค

วัดทุ่งเหียง

โครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของวัดทุ่งเหียงคือการตั้งศูนย์สงเคราะห์เด็กชาวไทยภูเขา ทั้งหญิงและชายที่ยากจนและด้อยโอกาสทางการศึกษา มาจากหลายเผ่า เช่น กะเหรี่ยง ม้ง เย้า อีเก้อ วัดจัดสถานที่พักอาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม การรักษาพยาบาลและอุปกรณ์การศึกษา เด็กที่ผู้ปกครองยากจนก็มาเข้าร่วมโครงการได้ เมื่อเปิดเทอมวัดจัดรถรับ-ส่งเด็กกลับไปบ้านถึงเชียงราย น่าน แม่ฮ่องสอน เฉพาะที่วัดทุ่งเหียงมีเด็กในความดูแลประมาณเกือบ 400 คน ทั้งนี้ไม่รวมเด็กซึ่งพักอยู่ที่ศูนย์สาขาที่อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน อีกจำนวนหนึ่ง

วัดสวนแก้ว

วัดสวนแก้วมีโครงการด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์หลายโครงการ แต่โครงการที่เป็นที่รู้จักของสังคมภายนอกคือ การรับคนตกงาน ไร้ที่อยู่ เอาเข้ามาฝึกงานในโรงงานฝึกอาชีพ ทำให้คนเหล่านี้มีงานทำ และสามารถช่วยตนเองได้ โครงการที่ทำคู่ขนานกับการฝึกอาชีพคือโครงการสะพานบุญจากผู้เหลือใจจวนผู้ขาด วัดนำสิ่งของที่คนบริจาคมาซ่อมแซมตัดแปลงเอาไปใช้ประโยชน์ได้ และยังเป็นโอกาสสำหรับการพัฒนาความรู้ ทักษะ ฝีมือและการใช้แรงงานของบุคคล

ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในวัดให้ได้มีอาชีพและรายได้ โครงการเพื่อท้องถิ่นหรือเป็นการฝึกให้เด็กรู้จักทำงานหาเงิน และสร้างนิสัยประหยัด มีห้างร้านบริษัทรับไปทำงานช่วงปิดเทอม

เสถียรธรรมสถาน

งานด้านพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของเสถียรธรรมสถานเริ่มจากการดูแลมารดาที่ยังไม่มีความพร้อมในการดูแลบุตรในบ้านสายสัมพันธ์ ส่วนโครงการจิตประภัสสรตั้งแต่นอนอยู่ในครรภ์ และโครงการแม่อยู่ในคุก ลูกอยู่ในครรภ์ รวมทั้งโรงเรียนพ่อแม่ เป็นการพัฒนาผู้ที่จะเป็นบิดาและมารดาให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเลี้ยงดูบุตรตามหลักภavana 4 และโครงการจิตอาสา เป็นการเรียนรู้และพัฒนาตัวอาสาสมัครเองขณะที่ช่วยเหลือผู้อื่นด้วย

2.1.3 ด้านการศึกษาสงเคราะห์

งานด้านพัฒนาทรัพยากรมนุษย์กับการศึกษาสงเคราะห์มีความคาบเกี่ยวกัน แต่ในที่นี้ต้องการอธิบายเฉพาะส่วนของการจัดการศึกษาให้เด็กในระดับต่าง ๆ ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา ซึ่งทั้งหมดมีลักษณะร่วมกัน คือสร้างโรงเรียนขึ้นมารองรับเด็กที่เกิดในสถานที่นั้นหรือเด็กที่รับเข้ามาอุปถัมภ์ตั้งแต่เล็ก หรืออุปถัมภ์โรงเรียนของรัฐที่ตั้งอยู่ในบริเวณวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาหรือบริเวณใกล้เคียง วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ดำเนินการให้การศึกษได้แก่ วัดโบสถ์วรดิษฐ์ วัดทุ่งเหียง วัดสวนแก้ว วัดพระบาทน้ำพุ และเสถียรธรรมสถาน

วัดโบสถ์วรดิษฐ์

วัดโบสถ์วรดิษฐ์สร้างโรงเรียนวรดิษฐ์วิทยาลัยประสุนทร มีฐานะเป็นโรงเรียนเอกชน ตั้งอยู่ในบริเวณวัด ดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2539 จนถึงปัจจุบัน จัดการศึกษาตั้งแต่ชั้นอนุบาลถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6 โดยไม่เก็บค่าเล่าเรียนและค่าใช้จ่ายใด ๆ ปัจจุบันมีนักเรียนเกือบ 600 คน นอกจากนั้นวัดได้จัดสรรทุนการศึกษาสำหรับเด็กกำพร้าที่พ่อแม่เสียชีวิต เด็กยากจนที่อาศัยที่วัดและที่เรียนอยู่ที่โรงเรียนด้วย

วัดทุ่งเหียง

วัดทุ่งเหียงเริ่มให้การสงเคราะห์ด้านการศึกษาด้วยการสร้างสถานศึกษาสำหรับเด็กชาวไทยภูเขาที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน อุปถัมภ์โรงเรียนวัดทุ่งเหียงซึ่งเป็นโรงเรียนของรัฐที่ตั้งอยู่ในบริเวณวัดทุ่งเหียง ตั้งศูนย์ดูแลเด็กก่อนเกณฑ์ นอกจากนั้นได้ก่อตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญสำหรับภิกษุและสามเณรเข้าศึกษาตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 เพื่อส่งเสริมการศึกษาของภิกษุและสามเณรให้มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ทั้งหมดเป็นการจัดการศึกษาแบบให้เปล่า

วัดสวนแก้ว

วัดสวนแก้วจัดโครงการสวนแก้วเนอร์สเซอรี่เพื่อช่วยเหลือเด็กที่กำพร้าบิดามารดาหรือสตรีที่มีบุตรและถูกสามีทอดทิ้ง อุปถัมภ์เด็กยากจนให้มีโอกาสได้รับการศึกษาตามกำลังความสามารถของพวกเขา ถ้าเด็กต้องการเรียนต่อมูลนิธิสวนแก้วก็ส่งให้เรียนจนจบมหาวิทยาลัย

วัดพระบาทน้ำพุ

วัดพระบาทน้ำพุมีโครงการ 2 ตั้งอยู่ที่อำเภอหนองม่วง จังหวัดลพบุรี โครงการ 2 เป็นที่ตั้งของโรงเรียนอนุบาลธรรมรักษ์ และโรงเรียนราชประชานุเคราะห์ 33 ที่รับเฉพาะเด็กที่ได้รับผลกระทบจากเอดส์ ซึ่งอาจจะเป็นเอดส์หรือไม่เป็นเอดส์ก็ได้ นักเรียนทั้งหมดมีประมาณ 1,300 คน นอกจากนั้นมีโรงเรียนธรรมรักษ์บริหารและโรงเรียนแพทย์แผนไทยธรรมรักษ์ เพื่อผลิตบุคลากรด้านการดูแลเด็ก ผู้ป่วยเอดส์ และการแพทย์แผนโบราณ

เสถียรธรรมสถาน

เสถียรธรรมสถานเริ่มงานด้านการศึกษาสำหรับเด็กเล็กด้วยการตั้งโรงเรียนอนุบาลฝีมือแม่ สำหรับเด็กที่เกิดในบ้านสายสัมพันธ์ และอุปถัมภ์ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ของโรงเรียนวัดศิริพงษ์ธรรมนิมิตซึ่งเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในชุมชนใกล้เคียงกับเสถียรธรรมสถาน ในระดับอุดมศึกษาได้จัดตั้งสถาบันสาวิกาสิกขาลัย ด้วยความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เปิดการสอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสตร์และศิลปะแห่งชีวิต

2.1.4 ด้านการสงเคราะห์สัตว์

จากข้อมูลปฐมภูมิ วัดที่ทำการสงเคราะห์สัตว์มีเพียงวัดสวนแก้วเท่านั้น วัดสวนแก้วทำโครงการคอนโดสุนัข เริ่มจากทำร่วมกับกรุงเทพมหานครเพื่อแก้ปัญหาสุนัขจรจัด แต่ระยะหลังมีบุคคลภายนอกเอาสุนัขมาทิ้งไว้ในบริเวณวัด วัดจึงต้องรับภาระดูแลด้วย ปัจจุบันมีประมาณ 600-700 ตัว แต่จากข้อมูลทุติยภูมิ มีวัดหลายแห่งที่ดำเนินงานด้านสงเคราะห์สัตว์ เช่น วัดเวฬุวนาราม จังหวัดลำปาง เลี้ยงสุนัข 400 กว่าตัว แมวอีก 40 ตัว (<http://www.watwaru.com>) วัดหนองน้ำส้ม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ร่วมกับสมาคมพิทักษ์สัตว์ กรุงเทพมหานคร รับเลี้ยงสุนัข 200 กว่าตัว แมวประมาณ 100 ตัว สุนัข 30 ตัว และโค 20 ตัว และหลวงตามหาบัวอุปถัมภ์ค่าใช้จ่ายสำหรับบ้านสงเคราะห์สัตว์พิการที่จังหวัดนนทบุรี และบ้านสงเคราะห์สุนัข จังหวัดนครปฐม รวมทั้งค่ารักษาพยาบาลสัตว์ที่เจ็บป่วย (<http://www.home4animals.org>)

2.2 แรงจูงใจในการทำงานสังคมสงเคราะห์

แรงจูงใจของพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาในการทำงานสังคมสงเคราะห์สามารถสรุปได้ 4 ประการสำคัญดังนี้

2.2.1 ทำตามหลักเมตตา-กรุณา

การสงเคราะห์สังคมไม่ว่าจะเป็นการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์ด้วยกันหรือสงเคราะห์สัตว์ แรงจูงใจที่สำคัญที่สุดของพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาได้แก่ความรู้สึกเมตตา สงสารอยากให้พวกเขาพ้นทุกข์ ตัวอย่างเช่น วัดพระบาทน้ำพุ มีหลักการ “เมตตาธรรมคำจุนโลก” ในการดำเนินการสังคมสงเคราะห์ พระอุดมประชาทรกล่าวว่า

บพบาทหนึ่งของพระ คือเป็นนักสังคมสงเคราะห์ พระมีหน้าที่บำบัดทุกข์ให้กับสัตว์โลกตามหลักเมตตาธรรม ประชาชนขาดการมองระบบองค์รวม โดยไปแยกว่าถ้าทุกข์ก็ต้องไปโรงพยาบาล ถ้าทุกข์ใจก็ไปวัด แต่อาตมามองว่าทุกข์ทั้งหมด พระมีหน้าที่บำบัดทั้งสิ้น และต้องขยายไปถึงสัตว์โลกทั้งมวลด้วย . . . คนที่เป็นโรคเอดส์ แม้จะล่าช้าก็จริง แต่เราก็ต้องให้อภัยเขา

นายธนะชัย ไหมประดิษฐ์ วิทยาวุฒิจรของวัดพระบาทน้ำพุเสริมว่า

ท่านอลงกตต้องทนทรมานมากในการตัดสินใจที่จะช่วยเหลือผู้คนที่ตกทุกข์ได้ยากกว่าจะเป็นวันนี้ได้

ปี 2527 เอดส์เข้าไทย ความรู้เรื่องเอดส์ยังไม่ชัดเจน เลยมองแต่ว่าตาย ๆ ๆ แต่ไม่มีใครคิดเลยว่าแล้วช่วงที่เขายังไม่ตายละ จะทำอย่างไร

ปี 2535 มี 8 ชีวิตเข้ามาที่วัดพระบาทน้ำพุแห่งนี้ แรก ๆ ทางราชการก็ anti มองว่าเพี้ยน เอามาทำไมเอดส์ หลวงพ่อท่านใช้วิธีการ “นิ่ง” ช่วงนั้นไปบิณฑบาตจากที่เคยได้ กลายเป็นบาตรเปล่า ท่านก็อดทนหุงข้าวเอง และขออาหารมาประทัง 8 คนนี้

พระวิมลภาวนานุสิฐ วิ. เจ้าอาวาสวัดกลางมีแรงจูงใจในการสร้างโรงพยาบาลบางปลาหมอ คล้ายกับพระอุดมประชาทร นั่นคือความรู้สึกสงสารอยากช่วยให้เขาพ้นทุกข์ ท่านเล่าว่า

แรงบันดาลใจมีสองเหตุการณ์คือ เหตุการณ์แรก ประมาณปี 2523-2524 มีผู้หญิงโดนงูเห่ากัดที่ง่ามเท้า ก็รีบไปหาหมอ แต่ไม่มีโรงพยาบาลแถวนั้น เขาก็หามกันมา

หลังวัด เดินข้ามสะพานจะไปโรงพยาบาลในอำเภอ หลวงพ่อเห็นเหตุการณ์ แล้วก็มาขาดใจตายต่อหน้าต่อตา เหตุการณ์ที่สอง มีผู้หญิงคนหนึ่งเจ็บท้องจะคลอดลูก ก็หามกันมา และมาตายที่หลังวัด มันสะเทือนใจมาก ก็เลยปรึกษากับลูกศิษย์เป็นสาธารณสุขว่าน่าจะมีส่วนไหนสักแห่งหนึ่ง ลูกศิษย์บอกว่าขอให้สร้างโรงพยาบาลเล็ก ๆ 10 เตียงจะดีกว่า ก็ถามญาติโยมดู ลูกศิษย์ว่าจะของงบประมาณทางการให้ ช่วยกันออกคนละ 5 ล้านบาท แต่ทางการไม่ได้ให้เงินทั้งหมดตามที่ตกลงไว้ แต่ในที่สุดก็สร้างจนเสร็จด้วยเงินบริจาคของญาติโยม ทางการได้แต่ส่งแพทย์มา 1 คน พยาบาล 2 คน ต่อมาก็ขยายออกไปเป็น 30 เตียง และ 60 เตียง แล้วก็ยกให้ทางราชการไป

พระราชธรรมนิเทศแห่งวัดสวนแก้วกล่าวถึงการเลี้ยงสุนัขจรจัดว่า ความเมตตาก็ต้องแผ่ไปถึงสัตว์ร่วมโลกด้วยไม่ใช่แต่มนุษย์เท่านั้น ในการสงเคราะห์สัตว์ก็มีตัวอย่างในพระไตรปิฎกที่มีการตั้งโรงงานช่วยเหลือทั้งคนและสัตว์ (พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก 33/30/732)

2.2.2 ทำเพื่อประโยชน์สุขของมหาชน

แรงจูงใจอีกประการหนึ่งสำหรับพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำให้ตัดสินใจทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ คือความคิดเรื่องประโยชน์สุขของมหาชน ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอทั้งหลายจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก” ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์พระสงฆ์หรือผู้ที่รับผิดชอบหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาอธิบายเรื่องการทำเพื่อประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่ว่าได้ตรงกัน ตัวอย่างเช่น

พระครูสมุห์เดือน ปุณฺณจาโร รองเจ้าอาวาสวัดโบสถ์วรดิษฐ์ อธิบายเกี่ยวกับแรงจูงใจเรื่องการทำประโยชน์เพื่อคนหมู่มากไว้ดังนี้

ทางวัดไม่เลือกเด็กหรือคน เพราะถ้าไม่จริงก็คงไม่มีใครอยากส่งลูกหลานมาอยู่วัดหรอก . . . เพราะรัฐดูแลไม่ดีต่างหาก ทางวัดจึงต้องเข้าช่วยตาม concept “สงเคราะห์โลก” เป็นคำกล่าวของพระพุทธเจ้าตอนส่งสาวก 60 รูปไปประกาศพระศาสนา ความว่า “โลกานุกัมปายะ พุทฺชนะสุชาเย” ซึ่งตรงนี้น่าจะรวมสงเคราะห์เด็กด้วย

แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต อธิบายว่าวัตถุประสงค์อย่างหนึ่งของการทำงานของเสถียรธรรมสถานได้แก่

การสร้างธรรมทายาทตามพุทธประสงค์ รู้หน้าที่ในฐานะที่เป็นพุทธสาวิกา เป็นการ
ทำเพื่อพระพุทธเจ้าที่ทรงสอนไว้ว่า ‘จงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของ
มหาชน’ เราทำอะไรก็ตามต้องทำตามที่พ่อ [พระพุทธเจ้า] ทำ . . . คนมีทุกข์ ต้องเข้า
มาหาเรา ไม่มีชนชั้นวรรณะ

2.2.3 การพัฒนาคนให้ช่วยตนเอง

วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาหลายแห่งที่ทำงานด้านสงเคราะห์ประชาชนมีแรงบันดาลใจ
ที่ต้องการส่งเสริมพัฒนาคนให้ช่วยเหลือตนเองได้ การพัฒนาคนทำได้ในทุกระดับตั้งแต่เด็กจนโต
จนกระทั่งเป็นผู้ใหญ่ ประโยชน์ที่ได้คือ ช่วยลดปัญหาสังคมลงไปในระดับหนึ่งแม้จะเป็นในวงแคบ
ก็ตาม วัดสวนแก้วเป็นวัดที่เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ให้มีอาชีพช่วยเหลือ
ตนเองได้ ส่วนวัดทุ่งเหียงเน้นเด็กด้วยโอกาสทางการศึกษาให้อ่านออกเขียนได้ เสถียรธรรมสถานมี
ความคิดว่าการพัฒนาเด็กทำได้ตั้งแต่ยังอยู่ในครรภ์ผ่านการให้ความรู้ทางธรรมแก่บิดามารดาให้มี
ความพร้อมและมีความเข้าใจในการเลี้ยงดูบุตรตามหลักพุทธธรรม

พระราชธรรมนิเทศแห่งวัดสวนแก้วเล่าถึงแรงบันดาลใจให้ทำโครงการต่าง ๆ ดังนี้

วันหนึ่งไปบิณฑบาต เห็นเด็กใส่แต่ข้าว แต่ไม่ใส่กับข้าว ก็เปิดฝาบาตรรอกับข้าว
ปรากฏว่าเด็กคนนี้พ่อตาย แม่ไปไหนก็ไม่รู้ เลยเกิดความสงสาร และกลายมาเป็น
แรงบันดาลใจในการทำโครงการต่าง ๆ . . . โครงการแรกเอาเด็กมาทำงานในช่วงปิด
เทอม อาตมาเข้าใจความรู้สึกของคนตกงานดี เพราะตอนอายุน้อย ๆ จบเพียงป.4
ไปขอคนเขาทำงาน เขาก็ถากถางกลับมาให้เจ็บปวดหัวใจว่า “วุฒิน้อยยังอยากมา
ทำงานอีก” ก็เลยเกิดแนวคิดว่าจะสร้างงานให้คนมาทำ ไม่ใช่ไปขอเขาทำงาน . . .
ขณะนี้มีคนฝึกงาน 1,600 คน กระจายไปตามสาขา 8 แห่งในแต่ละภาค ไม่ได้ทำ
เป็นวัด เพราะวัดมีเยอะแล้ว สร้างขึ้นเพื่อฝึกงาน ฝึกอาชีพ

พระครูโสภณพัฒนภิรม เจ้าอาวาสวัดทุ่งเหียงให้สัมภาษณ์ตอนหนึ่งว่า

ย้อนกลับไปเมื่อปี 2529 อาตมาไปจุดธูปแถวอำเภอแม่สาย ไปเห็นเด็กที่นั่น พุดกัน
ไม่รู้เรื่อง พุดกันคนละภาษา คนแถวนั้นถือศาสนาคริสต์กันหมด มีแต่โบสถ์ แต่ไม่มี
การสอนหนังสือ . . . ตอนนั้นมีโรงเรียน ตชด.อยู่ก็จริง แต่ก็สอนได้บ้างไม่ได้บ้าง
เพราะติตการกิจรักษาชายแดน . . .เห็นความด้อยโอกาสของเด็กกลุ่มนั้นแล้วรู้สึก
อนาถใจ

จุดประสงค์ที่อาตมาช่วยเหลือเด็กชาวไทยภูเขาให้อ่านออกเขียนได้ ก็เพราะต้องการให้เด็กเหล่านี้มีชีวิตที่ดีขึ้น เด็กเหล่านี้เมื่อจบไปแล้วก็กลับไปพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง . . . เด็กก็กลับไปเป็น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. กันเยอะ แสดงว่างานที่ทำมาเริ่มเกิดผลแล้ว

งานด้านพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของเสถียรธรรมสถานเน้นการพัฒนาเด็กและสตรีเป็นหลัก ตอนหนึ่งของการสัมภาษณ์ แม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุตกล่าวว่า “การช่วยผู้หญิงหนึ่งคนกับเด็กหนึ่งคน ก็เท่ากับได้ช่วยโลกด้วย”

หากผู้ใหญ่ในโลกช่วยกันคนละไม้ละมือในการใส่ใจลงในเด็กและเยาวชน และเห็นว่าพวกเขาเป็นปัจจุบันของแผ่นดินที่ต้องลงทุนทันที แล้วไว้วางใจว่าพวกเขาสามารถทำให้โลกใบนี้ดีขึ้นได้ เราก็อาจจะพลิกแผ่นดิน กู้วิกฤตโลกได้

(แม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุต, มปป : 57)

ถ้าผู้หญิงได้พัฒนาสติปัญญา ผู้หญิงจะเปลี่ยนแปลงโลกนี้ เพราะผู้หญิงเป็นแม่ของทั้งหญิงและชาย คือเป็นแม่ของมนุษยชาติ . . . จะเป็นการเรียนรู้ที่ทำให้ชีวิตเราทันสมัยอย่างแท้จริง คือมีปัจจุบันขณะที่ไม่เป็นทุกข์ อยู่ในปัจจุบันอย่างคนที่พัฒนาตัวเองให้รอดและใช้ชีวิตร่วมกับคนอื่นอย่างสานติ . . .

ถ้าโลกนี้มีผู้หญิงทางธรรมที่ออกมาทำงานเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษยชาติได้อย่างมีศักยภาพมากขึ้นเท่าไร ปัญหาในสังคมก็จะน้อยลง

(แม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุต, มปป : 73)

2.2.4 สร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้โดยใช้พุทธธรรม

แรงจูงใจประการสุดท้ายเป็นเรื่องเฉพาะของเสถียรธรรมสถานที่ต้องการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสานติ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการสร้างชุมชนตัวอย่างที่มีหลักพุทธธรรมในการดำเนินชีวิต ในขณะที่เดียวกันก็ได้ละทิ้งชุมชนภายนอก เสถียรธรรมสถานมีความร่วมมือประสานงานกับชุมชนภายนอกทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับนานาชาติ แม่ชีคັນสนีย์ เสถียรสุต อธิบายการสร้างชุมชนเสถียรธรรมสถานไว้ดังนี้

เราตั้งใจจะสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นชุมชนแห่งการเกื้อกูลให้เกิดโอกาสทำบรยากาศของชุมชนให้เกื้อกูลที่จะพัฒนาส่งเสริมศักยภาพของชีวิตผู้คนในชุมชนให้งดงามขึ้นเท่าที่คนเหล่านี้จะพัฒนาได้ กำหนดนี้ในใจว่าจะให้เป็นแผ่นดิน

ที่จะสร้างโอกาสแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน เคารพกันโดยการทำหน้าที่ รู้คุณค่าของการดำเนินชีวิตที่จะอยู่ร่วมกันอย่างไม่เบียดเบียน ใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ ให้มีความเสียสละ แบ่งปัน มีน้ำใจ ไม่เห็นแก่ตัว มีความอดทน มีเมตตา กรุณา ให้เอื้อกัน ชื่นชมกันเมื่อทำอะไรสำเร็จ และไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคทั้งหลายทั้งปวงด้วยการพัฒนาสติปัญญาไปกับการทำงาน การตั้งชุมชนตรงนี้เริ่มจากคนไม่กี่คน แต่ด้วยความตั้งใจ ความยืนหยัดของคนไม่กี่คนก็เริ่มเพิ่มจำนวนขึ้น นี่คือลักษณะของการเริ่มต้นชุมชน

(แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด, มปป : 25)

2.3 ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน

ปัญหาและอุปสรรคของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์มีหลายด้าน ในภาพรวมอาจแยกได้ 5 ประการ ได้แก่ เรื่อง เงินทุน บุคลากร การประชาสัมพันธ์ ความสัมพันธ์กับชุมชน ภาครัฐและภาคเอกชน และทัศนคติของประชาชน

2.3.1 เงินทุนที่ใช้ดำเนินการ

ปัญหาใหญ่ที่สุดของการทำงานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาคือปัญหาค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน เนื่องจากวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาต้องรับภาระค่าใช้จ่ายสูงมาก ทั้งด้านการจัดหาสถานที่ (รวมทั้งอุปกรณ์ เครื่องมือในการดำเนินงาน) อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ค่าแพทย์ พยาบาล ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่จัดการสงเคราะห์ด้านการรักษาพยาบาลและรับอุปการะเด็กกำพร้าเด็กด้อยโอกาสจำนวนมาก รายได้ของวัดปกติมาจากการทอดกฐิน ทอดผ้าป่า และได้จากการบริจาคของผู้มีจิตศรัทธาเท่านั้น รายรับจากการทอดกฐินและผ้าป่ามีไม่มากนักและนำไปใช้สำหรับบำรุงพระศาสนามากกว่า วัดไม่สามารถระดมทุนได้เหมือนกับองค์กรเอกชนทั่วไป เนื่องจากต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของมหาเถรสมาคมและโดยจารีตประเพณี

2.3.2 บุคลากรที่ปฏิบัติงาน

บุคลากรที่ปฏิบัติงานให้วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปเป็นพระภิกษุสามเณร และอาสาสมัคร ยกเว้นวัดสวนแก้วที่ให้เงินเดือนแก่ผู้ปฏิบัติงานในวัดตามความสามารถของบุคคล ปัญหาที่เกิดขึ้นในด้านบุคลากรมี 2 ด้านคือ คนที่เป็นอาสาสมัคร สามารถทำได้ตามกำลังศรัทธา เมื่อทำไปสักระยะหนึ่งอาจเกิดความเบื่อหรือท้อกับงานที่ทำก็ออกไป เช่นที่วัดพระบาทน้ำพุ

ในระยะแรก และการหากำลังคนเข้ามาเสริมก็ทำได้ยาก อาจารย์บุญสืบ ชุนศรี อดีตนักเรียนวัดโบสถ์วรดิตถ์ให้สัมภาษณ์ว่า “หลังจากกลับมาช่วยงานของวัดแล้ว ก็ได้ชักชวนพรรคพวกกลับมาช่วยทางวัดบ้าง แต่คนอื่นลำบาก เพราะไม่มีบ้านญาติกัน ต่างจากตัวเองที่มีบ้านญาติ ก็ทำให้วัดได้มากหน่อย”

2.3.3 การประชาสัมพันธ์

วัดสวนแก้ว วัดพระบาทน้ำพุ และเสถียรธรรมสถานมีการใช้ประโยชน์จากสื่อในทุกรูปแบบ ทำให้คนภายนอกรับรู้และเข้าใจการทำงานของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาได้มากกว่าวัดอื่น ๆ วัดสวนแก้วไม่ค่อยได้ทำการประชาสัมพันธ์ การกระจายข่าวสารให้คนภายนอกรับรู้เกี่ยวกับงานที่ทำอยู่ในวงจำกัด ประชาชนที่มาทำบุญกับวัดส่วนใหญ่รู้ข่าวแบบปากต่อปากจากคนที่เคยไปมาเล่าให้ฟัง แม้ว่าจะระยะหลังมีการทำเว็บไซต์ของวัด แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสเข้าถึงข้อมูลข่าวสารจากสื่อประเภทนี้ สถานีโทรทัศน์บางช่องได้ทำสารคดีเกี่ยวกับวัดเหล่านี้บ้าง แต่การแพร่กระจายข่าวสารมีระยะเวลาจำกัด ผลที่ตามมาจากการประชาสัมพันธ์หรือการกระจายข้อมูลข่าวสารน้อยเกินไปทำให้สาธารณชนเกิดความเข้าใจผิดหรือคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง และคนภายนอกไม่รู้เรื่องการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดน้อยมาก

2.3.4 ความสัมพันธ์กับชุมชน ภาครัฐ และภาคเอกชน

วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสังคมสงเคราะห์ในระยะแรกถูกชุมชนต่อต้านเกือบทุกแห่ง ยกเว้นเสถียรธรรมสถานที่มีส่วนร่วมกับชุมชนมาตั้งแต่ต้น ด้วยการให้บิดามารดาที่มีบ้านพักอาศัยใกล้กับเสถียรธรรมสถานพาบุตรของตนเข้ามาทำกิจกรรมร่วมกับมารดาของเด็กในบ้านสายสัมพันธ์ แต่ในระยะหลัง วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาเหล่านั้นก็พยายามหาทางทำให้ชาวบ้านเข้าใจในเจตนารมณ์ของการทำงาน สถานการณ์กับชุมชนก็เริ่มดีขึ้นเป็นลำดับ

ในส่วนความสัมพันธ์กับภาครัฐ ในระยะแรก วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐมากนัก รวมทั้งฝ่ายสงฆ์ด้วย แต่เมื่อเวลาผ่านไป วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาก็พยายามติดต่อประสานงานกับภาครัฐทั้งในระดับจังหวัดและส่วนกลาง ปัญหาก็คลี่คลายลง วัดพระบาทน้ำพุเป็นตัวอย่างหนึ่งที่เริ่มจากการต่อต้านของชาวบ้านและราชการรวมทั้งฝ่ายสงฆ์ด้วย แต่ปัจจุบันก็สามารถแก้ปัญหาเหล่านี้ได้แล้วในระดับที่น่าพอใจ

วัดโบสถ์วรดิตถ์และวัดทุ่งเหียงที่ทำงานด้านการศึกษาสงเคราะห์และอุปถัมภ์เด็กกำพร้า และเด็กชาวไทยภูเขาที่ด้อยโอกาสทางการศึกษาเป็นหลักเผชิญปัญหาเกี่ยวกับภาครัฐในลักษณะคล้ายกัน พระครูโสภณพัฒนภิรมแห่งวัดทุ่งเหียงกล่าวว่า

ทางราชการเองก็ไม่สนับสนุน เคยมีร้องผู้ว่าฯ ท่านหนึ่งของชลบุรี ทำหนังสือมาให้ส่งเด็กเหล่านี้กลับบ้าน เพราะอาจก่อให้เกิดปัญหาต่อไปได้ แบบเป็นพวกเด็กต่างดาว หรือ ทำการค้ามนุษย์ อัดมาไม่ยอมส่งกลับ เพราะเด็กที่เอามาทุกคนล้วนมีใบเกิด . . . ส่งสารเด็กเหล่านี้บ้างใหม่ ที่เป็นคนไทยแต่ไม่มีโรงเรียนเรียน

สำหรับวัดโบสถ์วรดิตถ์ ท่านรองเจ้าอาวาสวัดกล่าวถึงกฎระเบียบที่รัฐประกาศออกมาใช้ใน ปัจจุบัน เรื่องข้อกำหนด ตัวชี้วัด มาตรฐาน ของรัฐว่าด้วยสถานสงเคราะห์ สถานรับดูแลเด็ก ฯลฯ กลายเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งสำหรับวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่รับอุปการะเด็กกำพร้า ยากจน อนาถา เช่นเดียวกับวัดโบสถ์วรดิตถ์ ท่านกล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

ทาง พ.ม. [กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์] หรือหน่วยงานราชการเคยเข้ามาช่วยไหม พ.ม.เคยเข้ามาดู แต่ไม่ได้ช่วยนะ มาดูแล้วบอกว่า “ไม่ได้มาตรฐานสถานรับเลี้ยงหรือดูแลเด็ก” อัดมาก็บอกไปว่าการจะทำให้ได้ มาตรฐานนั้น ใ้เขามีเงินอย่างเดียวแล้วจะทำได้ ต้องใช้ทั้ง “ระบบ” [แก้ทั้งระบบ] ตามกฎหมาย พ.ม.ใหม่นั้น ถ้ามีที่เลี้ยงเด็กเกิน 6 คน ต้องมี คนดูแล ตำรวจ คุรุ พยาบาล นักจิตวิทยา นิติกร ให้ครบ 6 ด้าน [กฎหมาย] ที่ออกมาก็เพื่อป้องกันการทารุณเด็ก เช่นบ้านราชวิถี . . . กฎหมายเขาต้องการให้สถานเลี้ยงเด็กของรัฐมี มาตรฐานมากขึ้น แต่ทางวัดก็เลยโดนลูกหลงไปด้วย

ส่วนเรื่องโรงเรียนวรดิตถ์ฯ จัดทะเบียนเป็นโรงเรียนเอกชน เพราะว่าจะได้ง่ายในการขอความช่วยเหลือจากที่ต่าง ๆ ได้ ซึ่งก็ต้องขอใบอนุญาต แต่ตอนนี้ ปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นก็คือ โดยกฎหมายวัดเป็นเจ้าของไม่ได้ ก็เลยจะไม่ขอใบอนุญาตให้ . . .

ในปัจจุบันกระทรวงศึกษาธิการมีนโยบายให้ยุบโรงเรียนที่มีนักเรียนน้อยกว่า 50 คนรวมกัน แต่ปัญหาก็คือ เมื่อยุบแล้วเด็กจน ๆ ก็จะไม่ที่เรียน ทางโรงเรียนใกล้เคียงก็มาขอเด็กจากโรงเรียนวัดโบสถ์ฯ ไปเติมให้เต็ม 50 คนก็มี

ในด้านความสัมพันธ์กับองค์กรเอกชน วัดพระบาทน้ำพุและเสถียรธรรมสถานมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับองค์กรเอกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศ ส่วนวัดอื่น ๆ ทำงานในระดับชาติ

วัดสวนแก้วแทบไม่มีปัญหาเกี่ยวกับภาครัฐและภาคเอกชน ขณะนี้วัดทุ่งเหียงได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายสงฆ์ “พระสังฆราชของคณะปัจจุบันทรงสนับสนุนด้วยการให้งบประมาณมา 3 ล้านบาทบาทไปทำงาน” (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พระครูโสภณพัฒนภิรม) และจากองค์กรเอกชนทั่วไป และหน่วยงาน NGO ก็เข้ามาบริจาคมากขึ้น สำหรับวัดกลางหลังจากมอบโรงพยาบาลบางปลาหม่าให้ราชการไปแล้ว ภาครัฐได้เข้ามาดูแลด้านงบประมาณ แพทย์และพยาบาล แต่พระวิมลภาวนานุสิฐ วิ. ยังให้การอุปถัมภ์โรงพยาบาลและมีมูลนิธิสำหรับพระสงฆ์สามเณรและผู้ยากไร้ไว้ใช้จ่ายยามเจ็บป่วย ส่วนวัดโบสถ์วรรดิทำงานในลักษณะการช่วยเหลือตนเองเป็นหลัก ความสัมพันธ์กับองค์กรเอกชนอื่นอาจมีน้อยกว่าวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ที่ทำงานประเภทเดียวกัน

2.3.5 ทศนคติของประชาชน

ปัญหาเรื่องทศนคติของบุคคลทั่วไปต่อการทำงานสังคมสงเคราะห์ของพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาอาจเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดอีกปัญหาหนึ่ง เนื่องจากประชาชนมีส่วนร่วมสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวัดมากกว่าหน่วยงานอื่น ถ้าประชาชนขาดความรู้ความเข้าใจหรือมีทศนคติในทางลบกับการทำงานด้านนี้ ก็อาจนำไปสู่ความเสื่อมศรัทธาต่อวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาได้ ปัญหาด้านทศนคติทางลบของประชาชนทั่วไปเท่าที่วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาพบมักเป็นปัญหาจากความไม่เข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาซึ่งแยกได้เป็นสองระดับ คือคำสอนสำหรับฆราวาสกับคำสอนทางธรรมสำหรับภิกษุสงฆ์ ประชาชนส่วนใหญ่มองพระสงฆ์ในเชิงอุดมคติที่มุ่งแสวงหาความหลุดพ้นมากกว่าการเป็นพระสงฆ์ที่ยังใช้ชีวิตอยู่ในสังคม ดังนั้นจึงมักเห็นว่าการที่พระสงฆ์เข้ามายุ่งเกี่ยวกับงานสังคมสงเคราะห์ซึ่งเป็นงานทางโลกน่าจะขัดกับพระวินัยหรือไม่ใช่กิจของสงฆ์ หมายถึงภิกษุสงฆ์ไม่ปฏิบัติหน้าที่ที่สงฆ์พึงกระทำ คืองานด้านพระศาสนา

พระครูโสภณพัฒนภิรม เจ้าอาวาสวัดทุ่งเหียงให้สัมภาษณ์ว่า ท่านได้ปฏิบัติธรรม และทำงานด้านพระศาสนามาแล้ว ก่อนจะมาทำงานด้านสังคมสงเคราะห์

ตอนออกไปจุดธูปช่วงพรรษา 5-6 ก็เรียนวิชาทั่วไป เช่นกับหลวงพ่อดี วัดบ้านโนน จังหวัดปราจีนบุรี จิตก็สงบโดยอารมณ์กรรมฐาน ทำให้ไม่อยากโลกใด ๆ ระหว่างจุดธูปนั้นก็เห็นคนลำบากจนเยอะเยอะเลยอยากช่วย . . .

งานที่ทำมันก็ไม่ใช่กิจโดยตรงของสงฆ์หรอก แต่พระพุทธเจ้าให้พระไปสงเคราะห์ประชาชน สังคม และศาสนาด้วย ดังนั้นก็ถือว่าพระทำได้ เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสให้พระสงเคราะห์แต่ศาสนาอย่างเดียว . . .

ผลสำเร็จของเด็กที่นี้ มีพระจบป.ตรี 19 รูป และจบป.โทจากอินเดีย 10 รูป มีเด็กกลับไปทำงานที่บ้านเกิด เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. ชาวบ้านก็เริ่มเข้าใจแล้ว มีการเอาข้าว ฯลฯ มาให้ทางวัดบ้างแล้ว

พระอุดมประชาทรกล่าวถึงความเข้าใจของคนทั่วไปซึ่งไม่ใช่เฉพาะคนไทยเท่านั้นว่าอาจมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนไม่ตรงกับเจตนารมณ์ที่วัดทำอยู่ ดังนี้

มีสื่อต่างชาติเช่น Times เอาไปโจมตีการทำงานของวัดพระบาทน้ำพุ โดยนำ Standard ของตะวันตกมาจับซึ่งพอไม่ได้มาตรฐานของเขา ก็กลายเป็นเราแล้ว ซึ่งถ้าถามคนที่อยู่เขา Happy ก็ O.K. แล้ว

การทำพิพิธภัณฑ์ชีวิต (Life Museum) ของทางวัด [วัดนำร่างของผู้เสียชีวิตด้วยโรคเอดส์มาจัดแสดง] ถูกฝรั่งมองว่าเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน ที่จริงตามแนวพุทธ มีหลักกรรมานุสติ หมั่นพิจารณาถึงความตาย แต่เขามองเลยไปถึงว่าวัดเอาผู้ป่วยมาหากิน

2.4 การแก้ปัญหาของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา

การดำเนินงานของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแยกออกเป็น 4 ด้าน ดังนี้

2.4.1 ด้านเงินทุน

เนื่องจากรายได้หลักของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา มาจากการทอดกฐิน ทอดผ้าป่า และเงินบริจาคตามศรัทธา (ยกเว้นวัดที่มีรายได้จากทรัพย์สินของวัด) ในฐานะวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา วิธีการระดมทุนทำได้ไม่เท่ากับองค์กรเอกชนทั่วไป เนื่องด้วยข้อจำกัดทางจารีตประเพณีและกฎระเบียบของมหาเถรสมาคม ปัญหาค่าใช้จ่ายที่ใช้ในการดำเนินงานเป็นปัญหาที่วัดส่วนมากประสบ ทั้งนี้เพราะบางครั้งคนบริจาคมิได้ต้องการให้เอาไปใช้เพื่อกิจการอื่นเช่นสร้างโรงเรียน หรือที่พักอาศัยของเด็กกำพร้า แต่ต้องการให้วัดเอาไปใช้ในกิจการทางศาสนามากกว่า ปัญหานี้จึงแก้ได้ยาก เนื่องจากเกี่ยวข้องกับปัญหาอื่น ๆ ด้วย เช่น ทศนคติของประชาชนต่อการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา และขาดการประชาสัมพันธ์ ทำให้คนภายนอกไม่รู้จักวัดและไม่ทราบความจำเป็นของวัด

การแก้ปัญหาของวัดสวนแก้ว ใช้วิธีสร้างอาชีพให้คน ทำให้พวกเขาสามารถช่วยตัวเองได้ เมื่อออกจากวัดไป วัดก็จะลดภาระการเลี้ยงดูลง หรือหารายได้เข้าวัดจากการขายผลิตภัณฑ์

การเกษตรที่ปลูกในวัด โครงการสหกรณ์คนจน แต่ที่ได้ผลมากที่สุดคือโครงการสะพานบุญจากผู้เหลือเจือจานผู้ขาด พระราชธรรมนิเทศกล่าววว่า

วัดสวนแก้วมีรายได้จากการซ่อมแซม “ชยะ” [ของที่คนเอามาบริจาค] และนำไปขาย ในราคาถูกมีรายได้เข้าวัดจำนวนมาก ปีที่แล้วทำรายได้ให้วัดถึง 92 ล้านบาท และเป็นรายได้หลักของวัดเลยทีเดียว ที่นี้ไม่ค่อยมีการทอดกฐินตามแนวสวนโมกข์ ส่วนเงินบริจาคมีบ้างแต่ไม่มากนัก

2.4.2 การใช้ประโยชน์จากสื่อต่าง ๆ

วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่ที่ทำงานสังคมสงเคราะห์มักดำเนินงานตามลำพัง คนรู้จักในวงจำกัด การใช้ประโยชน์จากสื่อต่างๆ เพื่อเผยแพร่ความคิดและกิจกรรมยังไม่มากนัก ถึงแม้ว่าขณะนี้แต่ละวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาจะมีเว็บไซต์ของตนเอง ซึ่งก็ทำให้คนภายนอกรู้จักงานของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนามากขึ้น แต่ประชาชนส่วนใหญ่ไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลจากเว็บไซต์ได้ วัดสวนแก้ว วัดพระบาทน้ำพุ และเสถียรธรรมสถาน เป็นตัวอย่างของการใช้ประโยชน์จากสื่อในหลากหลายรูปแบบ¹ ทั้งเว็บไซต์ รายการวิทยุ ซีดี วารสาร และสิ่งพิมพ์อื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการส่งเสริมงานของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา ทำให้การทำงานเผยแพร่ออกไปภายนอก ทั้งยังจะเป็นช่องทางที่จะได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก และสร้างความเข้าใจกับประชาชนทั่วไป

นอกจากการเผยแพร่ทางเว็บไซต์ของวัดและวารสารกัลยาณโณแล้ว พระราชธรรมนิเทศเน้นการเผยแพร่การดำเนินงานของวัด 4 ด้าน ด้านแรกด้วยการแจกซีดีตอนแสดงพระธรรมเทศนา และทุกวันท่านจะออกไปบิณฑบาต 3 ตลาด และการเผยแพร่งานของวัดผ่านโครงการด้านเกษตรกรรม พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม มีคนเข้ามาทำงานที่วัดในโครงการเหล่านี้จำนวนมาก ท่านสรุปว่า “ด้วย 4 ด้านนี้ทำให้เข้าถึงคนได้ง่ายและคนหันมาทำบุญกับวัดมากขึ้น”

แมซีคันสนีย์ เสถียรสุดมีความเห็นว่าสื่อมีอิทธิพลต่อคนในสังคมมาก เพราะอิทธิพลของสื่อจะทำให้การทำงานที่ยากกลายเป็นเรื่องที่ยง่ายขึ้น ท่านให้สัมภาษณ์ว่า

¹ โปรดดูเพิ่มเติมการเผยแพร่ข่าวสารของขบวนการทางศาสนาใหม่ใน Pratoon P. Angurarohita, *Soka Gakkai in Thailand: A Sociological Study of Its Emergence, World View, Recruitment Process, and Growth*, Ph.D. Dissertation, University of Pennsylvania, 1993, pp. 181-215.

ด้วยเหตุนี้ในการทำงานระยะหลัง หลังจากบวชมา 20 ปีแล้ว เราจึงเริ่มทำงานโดยผ่านสื่อ เรามีสื่อวิทยุ 'สารวิภา' มีรายการวิทยุ 'สารวิภา ...' 'คุยกันเหมือนเป็นเพื่อนทุกข์' มีรายการโทรทัศน์ 'นี่แหละ ... ชีวิต' มีสื่ออิเล็กทรอนิกส์ คือเว็บไซต์ 'www.sansanee.org' แล้ว ก็ยังผลิตสื่อในรูปแบบของซีดี ดีวีดี และเทปเพลงธรรมะทั้งหมดนี้ก็เพื่อใช้สื่อให้เป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติให้มากที่สุด เพราะศักยภาพที่แท้จริงของสื่อควรจะทำให้ผู้คนในสังคมฉลาดขึ้น เห็นแก่ตัวน้อยลง และทำประโยชน์มากขึ้น

นายธนะชัย ไม้ประดิษฐ์ ไวยาวัจกรของวัดพระบาทน้ำพุ เล่าว่า

หลังจาก *The Nation* มาถ่ายทำและสัมภาษณ์ที่วัดพระบาทน้ำพุ ก็ส่งผลให้คนเข้าใจที่นี้มากขึ้น ช่วยลดแรงกดดันของสังคมต่อหลวงพ่อดีเยอะ แต่ก่อนที่นี้จะเข้ามาได้ทางลูกรังทั้งนั้น ไม่ได้โรยด้วยกลีบกุหลาบดังปัจจุบัน สรุปว่าที่นี้อยู่ได้เพราะสื่อ

2.4.3 การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ภาครัฐ และภาคเอกชน

การสร้างความสัมพันธ์กับสังคม/ชุมชนในทุกระดับเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา เพราะจะทำให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกันมากขึ้นระหว่างพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสังคมสงเคราะห์ วัดพระบาทน้ำพุและเสถียรธรรมสถานเป็นตัวอย่างของความพยายามที่จะทำงานร่วมมือกับทุกภาคส่วน

พระอุดมประชาทรกล่าวถึงการเตรียมชุมชนให้พร้อมว่าเป็นสิ่งสำคัญมาก ดังนั้นงานของท่านจึงเริ่มจากการจัดสัมมนาพระสงฆ์และหัวหน้าส่วนราชการจำนวน 200 กว่าคนในจังหวัดลพบุรี โดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิจากกรุงเทพมหานครไปให้ความรู้ โครงการธรรมรักษิณเวศน์เริ่มต้นขึ้นด้วยจำนวนผู้ปวย 8 คนพร้อมกับปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะปัญหาการต่อต้านจากชุมชนรอบวัดกว่าจะได้รับการยอมรับจากทุกภาคส่วนก็ต้องใช้เวลาและความอดทนมาโดยตลอด จนกระทั่งเกิด "โครงการเมตตาธรรม ค้ำจุนโลก" ซึ่งเป็นโครงการต่อเนื่องโดยมีคณะสงฆ์จังหวัดลพบุรีเป็นผู้รับผิดชอบ และใช้วัดพระบาทน้ำพุเป็นที่ตั้งโครงการ

ในด้านการปรับทัศนคติของประชาชนและสังคมต่อพระสงฆ์ที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ พระอุดมประชาทรกล่าวว่าควรมีการให้ความรู้แก่ประชาชนทำให้เกิดความรู้ตระหนักว่าพระสงฆ์ยังเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและชุมชน การทำงานเพื่อสังคมเป็นสิ่งที่แสดงออกซึ่งความเมตตาต่อสังคมและชุมชน ท่านกล่าวว่า

อย่ามองวัดเป็นผู้วิเศษจนเกินไป เราเป็นคนธรรมดา ท่านอลงกตก็คือคนธรรมดา ต้องดูแลในทุก ๆ ด้าน [ของวัด] อาทิ กิจกรรม กีฬา นันทนาการ เหมือนปกติชนเปรียบเช่นคนทั่วไป . . . “เมตตารธรรม คำจุนโลก” ศรัทธาของผู้คน ถ้า [ท่านอลงกต] ไม่มีเมตตา คนก็คงไม่มาศรัทธา

แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด ได้กล่าวว่าความร่วมมือกับชุมชนภายนอกมีความสำคัญต่อการทำงานของเสถียรธรรมสถานเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าชุมชนภายนอกก็คือเกราะป้องกันภัยที่เป็นคน การได้รับความสนับสนุนและความร่วมมือจากชุมชนภายนอกก็เท่ากับได้คนมาช่วยดูแลความปลอดภัยให้กับเสถียรธรรมสถาน

การได้มีโอกาสทำงานกับชาวบ้านแถวนี้ถือว่าเป็นการเริ่มต้นสร้างชุมชนด้วยกัน ถ้าชาวบ้านแถวนี้ทำงานกับเรา อยู่กับเราอย่างเห็นว่าเป็นสมาชิกของชุมชนของเขาก็ถือว่าเราได้รั้วที่เป็นคน หมายความว่าได้บุคคลที่ดูแลความปลอดภัยให้กับเราด้วย
(แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด, มปป.: 25)

ในด้านความสัมพันธ์กับภาครัฐนั้น พระครูสมุห์เดือน ปุณฺณจาโร รองเจ้าอาวาสวัดโบสถ์วรดิษฐ์มีความเห็นว่ามีใช้การสร้างความสัมพันธ์ในด้านการสนับสนุนทางการเงินหรืองบประมาณเพียงด้านเดียว แต่เป็นความสัมพันธ์เชิงกฎระเบียบด้วย การแก้ปัญหาของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนากับภาครัฐด้านกฎระเบียบทำได้ยาก เนื่องจากตามกฎของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ว่าด้วยสถานรับเลี้ยงเด็กหรือดูแลเด็กกำหนดไว้เป็นมาตรฐานทั่วไปครอบคลุมทุกแห่งที่ดำเนินงานด้านนี้ ถ้าที่ใดปฏิบัติตามไม่ได้ก็ต้องปิดกิจการ พระครูสมุห์เดือน ปุณฺณจาโร เสนอความเห็นที่เป็นทางออกสำหรับภาครัฐในการบังคับใช้กฎระเบียบดังกล่าวกับวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสงเคราะห์เด็ก ดังต่อไปนี้

ตามกฎหมาย พ.ม.ใหม่นั้น ถ้ามีที่เลี้ยงเด็กเกิน 6 คน ต้องมี คนดูแล ตำรวจ ครู พยาบาล นักจิตวิทยา นิติกร ให้ครบ 6 ด้าน [กฎหมาย] ที่ออกมาก็เพื่อป้องกันการทารุณเด็ก . . . ถ้าจะว่ากันตามกฎหมายจริง ๆ แล้วนั้น วัดทุกวัดก็มีเด็กเกิน 6 คนทั้งนั้นแหละ เท่ากับว่าวัดก็จะมีเด็กวัดไม่ได้เลย สำหรับวัดบ้านนอก ให้มีสหวิชาชีพ 6 คนนี้ประจำจังหวัดแต่ละจังหวัดได้เลย แล้วเวียนกันดูแล ทางวัดก็ไม่ต้องรับภาระมาก

2.4.4 การอบรมสั่งสอนธรรม

นักวิชาการทางพระพุทธศาสนามีความเห็นคล้ายกันว่าการแก้ปัญหาของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่น่าจะเป็นทางออกที่ดี คือการอบรมสั่งสอนธรรม เป็นการให้อามิสทานไปพร้อมกับการให้ธรรมทาน เพราะจะช่วยให้ประชาชนและสังคมเกิดความรู้ความเข้าใจและการรู้ตระหนักในเรื่องต่าง ๆ ตัวอย่าง เช่น ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักทศปัฏชา ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานในการอธิบายโลกและชีวิต ความรับผิดชอบของบุคคลต่อสังคม/ชุมชน การให้และการสละ พระสงฆ์ต้องหากลวิธีในการสั่งสอนธรรม การอบรมสั่งสอนธรรมจำเป็นต้องขยายวงออกไปนอกวัด เพราะคนที่มาวัดด้วยใจศรัทธามีใช้ผู้ก่อปัญหาทางสังคม จากข้อมูลปฐมภูมิ แสดงให้เห็นการแก้ปัญหาของท่านเจ้าอาวาสวัดและแม่ชีคันทน์เสถียรสุดโดยการอบรมสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนด้วยวิธีการต่าง ๆ เป็นประจำทั้งในวัดและนอกวัดทั้งนี้แล้วแต่โอกาสจะอำนวย ตัวอย่างเช่น ทางราชการได้ส่งกลุ่มเด็กวัยรุ่นที่ก่อเหตุทะเลาะกันมาที่วัดสวนแก้วเพื่อรับการอบรมธรรมะจากพระราชาธรรมนิเทศ ท่านอธิบายว่า

เด็กเหล่านี้เลือกที่จะมาวัดสวนแก้วเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ การเทศน์สั่งสอนก็ต้องดูเป็นกรณี ๆ ไป สำหรับเด็กกลุ่มนี้ได้เทศน์สอนว่า

สุขหาทรัพย์	ไม่ใช่สุขหาเรื่อง
สุขใช้ทรัพย์	ไม่ใช่สุขก่อหนี้
จะเกิดอะไรขึ้น	ต้องไม่ใช่เราที่เป็นต้นเหตุ

3. สรุป

เมื่อพิจารณาการทำงานของพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ ในภาพรวมจะเห็นว่าพระสงฆ์ทุกรูป เริ่มการทำงานด้านศาสนศึกษาและปฏิบัติธรรมมาก่อนทั้งสิ้น พระอุดมประชาทรรและพระครูโสภณพัฒนภิรมต่างก็เคยออกอุทงค์ไปปฏิบัติธรรม ณ จังหวัดต่าง ๆ หลายปี พระวิมลภาวนาสุสิฐ วิ. เป็นครูสอนนักเรียนและสอนพระอภิธรรมตั้งแต่ยังมีได้เป็นเจ้าของอาวาสวัดกลาง พระครูวุฒิธรรมาทรรเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมและแสดงพระธรรมเทศนาแก่ประชาชนในจังหวัดใกล้เคียง พระราชาธรรมนิเทศเคยจำพรรษาและปฏิบัติธรรมที่สวนโมกขพลารามมาก่อน แม่ชีคันทน์เสถียรสุดบวชและปฏิบัติธรรมอยู่ที่วัดศิริพงษ์ธรรมนิมิตเป็นเวลา 7 ปีก่อนจะมาดำเนินงานสร้างเสถียรธรรมสถาน ท่านเจ้าอาวาสวัดเหล่านี้และแม่ชีคันทน์

เสถียรสุดก็ยังคงปฏิบัติธรรมและทำงานด้านอบรมสั่งสอนธรรมะควบคู่ไปกับการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์

ปัญหาและอุปสรรคที่วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาเผชิญอยู่มักเป็นเรื่องของทัศนคติของประชาชนต่องานด้านสังคมสงเคราะห์ การแก้ปัญหานี้อาจใช้เวลาอยู่บ้าง แต่เมื่อประชาชนเห็นผลงานของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา ทัศนคติก็เริ่มเปลี่ยนไปในทางบวกมากขึ้น

ปัญหาที่แก้ได้ยากขณะนี้มาจากกฎระเบียบของรัฐซึ่งกำหนดไว้เป็นมาตรฐานทั่วไปสำหรับงานสังคมสงเคราะห์ แต่กลายเป็นอุปสรรคสำหรับการทำงานของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาหรือองค์กรเอกชนหรือหน่วยงานขนาดเล็กที่มีแต่ความตั้งใจทำงานสงเคราะห์ประชาชน แต่ขาดการสนับสนุนทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชน วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาบางแห่งไม่สามารถทำตามข้อกำหนด ตัวชี้วัด และมาตรฐานที่รัฐกำหนดไว้ได้ เรื่องนี้รัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐที่กำกับดูแลต้องพิจารณาปรับหรือประยุกต์การใช้กฎระเบียบเหล่านั้นว่าสมควรทำอย่างไร จึงจะเหมาะสมกับสถานการณ์ของสังคมไทย โดยเฉพาะชุมชนที่ห่างไกลความเจริญซึ่งกลไกของรัฐยังเข้าไปไม่ถึง

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เข้าไปมีส่วนร่วมและสามารถช่วยเหลือชุมชนด้านสังคมสงเคราะห์ได้ แต่ในทางปฏิบัติ ความสัมพันธ์ระหว่างวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสังคมสงเคราะห์กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งระดับ อบจ. อบต. และสภาองค์กรชุมชน ยังไม่มีการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมมากนัก ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์มานานก่อนการจัดตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และอีกประการหนึ่งอาจเป็นข้อจำกัดด้านกฎระเบียบและข้อบังคับขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่กลายเป็นอุปสรรคสำหรับวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาในการขอความร่วมมือหรือขอความช่วยเหลือ ตัวอย่างเช่น ในระเบียบว่าด้วยรายจ่ายของอบต. แม้ว่าอบต. จะสามารถให้ความช่วยเหลือสนับสนุนหน่วยงานอื่นได้ แต่หน่วยงานที่ต้องการความช่วยเหลือต้องเสนอโครงการที่ชัดเจนมายังอบต. เพื่อพิจารณาตามระยะเวลาที่กำหนดในงบประมาณประจำปี ดังนั้นในทางปฏิบัติจึงอาจเป็นไปได้ว่า ถ้าวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาใดก็ตามต้องการขอความช่วยเหลือด้านทุนอุดหนุนการทำงานก็จำเป็นต้องเสนอโครงการต่าง ๆ ให้ อบต. พิจารณาในแต่ละปีงบประมาณ ซึ่งก็ไม่ได้มีการรับประกันว่าโครงการเหล่านั้นจะได้รับอนุมัติจากอบต. ที่วัดตั้งอยู่หรือไม่ หรือว่าอยู่ในทิศทางเดียวกันกับพันธกิจของอบต. หรือไม่

บทที่ 5

ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสังคมสงเคราะห์

ข้อโต้แย้งเกี่ยวกับวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสังคมสงเคราะห์มีทั้งฝ่ายที่วิจารณ์ว่าวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาไม่ควรทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ และฝ่ายสนับสนุนเห็นว่าวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาควรทำงานด้านนี้เพิ่มขึ้นถ้ามีศักยภาพเพียงพอ เหตุผลทั้งสองฝ่ายได้มาจากวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสังคมสงเคราะห์โดยตรงและนักวิชาการรวมทั้งบุคคลทั่วไปที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิ ส่วนข้อมูลทุติยภูมิใช้เป็นส่วนประกอบเท่านั้น ในบทนี้จะได้แยกการโต้แย้งออกเป็น 2 ฝ่าย ได้แก่ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยและฝ่ายที่สนับสนุน และในบทสรุปเป็นข้อสังเกตของผู้วิจัยเกี่ยวกับเหตุผลของทั้งสองฝ่าย

1. ข้อวิจารณ์วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสังคมสงเคราะห์

ข้อวิจารณ์ของฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับการทำงานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่มาจากประชาชนทั่วไป มาจากพระสงฆ์บ้างไม่มากนัก สำหรับนักวิชาการที่มีความรู้ในพระพุทธศาสนาเพียงแต่ตั้งข้อสังเกตว่างานบางประเภทมีข้อห้ามไว้ว่าผู้นับถือพระรัตนตรัยไม่ควรทำ (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ 29/162/457)

1.1 งานสังคมสงเคราะห์ไม่ใช่กิจของสงฆ์

ข้อวิจารณ์ที่วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสังคมสงเคราะห์ได้รับฟังมาตั้งแต่เริ่มต้นดำเนินงาน คือ “งานสังคมสงเคราะห์ไม่ใช่กิจของสงฆ์” สิ่งแรกที่ต้องพิจารณาคือกิจของสงฆ์ที่ว่านั้นตามความเข้าใจของผู้วิจารณ์คืออะไรและมีขอบเขตในทางปฏิบัติมากน้อยเพียงไร

การให้คำจำกัดความว่า กิจของสงฆ์คืออะไร คนส่วนใหญ่เข้าใจว่ากิจของสงฆ์ที่สำคัญที่สุด คือการปฏิบัติธรรมและการให้ธรรมทาน ได้แก่ การอบรมสั่งสอนธรรม เทศนา เผยแผ่ธรรม ประกอบพิธีกรรม เป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชน ภิกษุสงฆ์เป็นเนืองนิตย์ของชาวบ้าน เหล่านี้เป็นหน้าที่ที่ภิกษุสงฆ์พึงปฏิบัติ ดังนั้นขอบเขตของการปฏิบัติตามหน้าที่เหล่านั้นจึงมักจำกัดอยู่แต่ในวัด ยกเว้นเมื่อได้รับกิจนิมนต์ออกไปข้างนอก เกี่ยวกับข้อวิจารณ์นี้พระวิมลภาวนานุสิฐ วิ. เจ้าอาวาสวัดกลางเล่าว่าเวลาที่ท่านทำงานสร้างโรงพยาบาลเพื่อสงเคราะห์คนเจ็บป่วย และมีปัญหา

กับทางจังหวัดเรื่องการเปิดใช้เส้นทางทำให้ต้องหาคนรู้จักข้างในช่วยจัดการให้ มักจะมีคนพูดว่า “พระสงฆ์ ทำไมต้องมาเกี่ยวกับเรื่องแบบนี้ พระยุ่งกับการเมือง” การเมืองในที่นี้ หมายถึงเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมด เป็นเรื่องทางโลกเป็นเรื่องของชาวบ้าน ไม่ใช่เรื่องที่ภิกษุสงฆ์จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ ส่วนพระอุดมประชาทร กล่าวถึงตอนที่เริ่มดำเนินการรับผู้ป่วยเอดส์เข้ามาที่วัดว่า “พระสงฆ์ด้วยกันก็มีเขียนมาว่า ท่านเป็นพระทำไมไม่อยู่ส่วนพระ ไปยุ่งอะไรกับทางโลกคนชั่วคนเลวอะไรอย่างนี้” จะเห็นว่าฝ่ายไม่เห็นด้วยเสนอเป็นนัยว่าการให้ธรรมเท่านั้นเป็นหน้าที่เพียงประการเดียวของภิกษุสงฆ์

ข้อวิจารณ์ที่ตามมาจากความเข้าใจเรื่อง “กิจของสงฆ์” ว่าเป็นเพียงการทำหน้าที่ทางธรรมเท่านั้น คือเรื่องการฝึกสติหรือฝึกพระวินัย ฝ่ายคัดค้านเห็นว่าการทำงานที่พระสงฆ์เข้าไปทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ซึ่งเป็นเรื่องทางโลกเป็นสิ่งที่ขัดกับศีลหรือพระวินัยสงฆ์ เพราะว่าในฐานะบรรพชิต การประพฤติธรรมจะเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับชาวบ้าน แต่การเข้าไปคลุกคลีกับชาวบ้านอาจทำให้ศีลต่างพร้อย การทำงานสังคมสงเคราะห์บางเรื่อง เช่นการเข้าไปดูแลผู้ป่วยโรคเอดส์ที่เป็นสตรี เป็นสิ่งที่ภิกษุสงฆ์ไม่พึงกระทำ

1.2 ภิกษุสงฆ์เข้าไปก้าวล่วงงานของรัฐ

ประชาชนทั่วไปคิดว่ารัฐมีหน้าที่โดยตรงในการจัดสวัสดิการด้านสังคมสงเคราะห์ให้แก่ประชาชน เช่น การรักษาพยาบาล การอุปถัมภ์เด็กกำพร้าหรือเด็กจรจัด การจัดการศึกษา การดูแลผู้สูงอายุอยู่แล้ว การทำงานด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ของภิกษุสงฆ์เป็นการเข้าไปก้าวล่วงงานของภาครัฐ และเป็นการทำงานที่ซ้ำซ้อนกัน ผู้ให้สัมภาษณ์รายหนึ่ง กล่าวว่า

ทั้งโรงเรียน โรงพยาบาลของรัฐก็มีอยู่ตั้งมากมาย รัฐบาลมีหน้าที่ต้องทำเรื่องพวกนี้ อยู่แล้ว ทำไมพระจะต้องเข้าไปทำให้มันซ้ำซ้อนกับรัฐบาล . . . เขา [รัฐบาล] มึงบทำ ถ้าไม่พอปีนี้ ปีหน้าก็มีอีก บ้านบางแคก็มี บ้านเมตตาที่มี ยังไม่เห็นความจำเป็นเลย ว่าทำไมพระต้องเข้ามาทำ

พระราชธรรมนิเทศ เจ้าอาวาสวัดสวนแก้ว กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “อาตมาก็เคยโดนชาวบ้านกล่าวหาว่า อาตมาไปแย่งงานของกรมประชาสงเคราะห์ทำ สำหรับอาตมาว่าไม่ใช่แย่งงานเขาทำ แต่เป็นการร่วมมือกันทำ”

1.3 องค์การเอกชนเหมาะสมกว่าวัดในการทำงานสังคมสงเคราะห์

เหตุผลหลักสำหรับความคิดว่าองค์การเอกชนมีความเหมาะสมกว่าวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาได้แก่ ประการแรก สืบเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่าวัดเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่ที่สำหรับจัดกิจกรรมทางโลก งานสังคมสงเคราะห์ที่วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาจัดภายในวัด เช่น การใช้วัดเป็นสถานรักษาพยาบาลผู้ป่วย หรือใช้เป็นสถานรับเลี้ยงเด็กกำพร้าจึงไม่เหมาะสม ทำให้เสียภาพลักษณ์ของวัดในฐานะเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม ขณะที่องค์การเอกชนหลายแห่งดำเนินการด้านนี้อยู่แล้ว โดยมีสถานที่ของตนเองสำหรับดำเนินการได้อย่างเหมาะสมตามหลักเกณฑ์ของกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เช่น สถานรับเลี้ยงเด็กกำพร้าของมูลนิธิพิริยานุเคราะห์ มูลนิธิสงเคราะห์เด็ก พัทยา เป็นต้น

นอกจากปัญหาเรื่องสถานที่แล้ว ในด้านการระดมทุนสำหรับดำเนินการ องค์การเอกชนมีศักยภาพในการหาทุนเพื่อนำมาดำเนินการได้มากกว่าวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา เช่น มูลนิธิสงเคราะห์เด็กยากจน ซี.ซี.เอฟ. ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีเครือข่ายการทำงานระหว่างประเทศ ส่วนวัดมีข้อจำกัดทางจารีตประเพณีและกฎหมายเถรสมาคม ในการหารายได้เข้าวัด โดยปกติรายได้หลักของวัดมาจากการทอดกฐิน ผ้าป่า และเงินบริจาคของผู้มีจิตศรัทธาเท่านั้น ยกเว้นวัดที่มีรายได้จากทรัพย์สินของวัด

บุคลากรที่ช่วยงานของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่ไม่ได้รับค่าตอบแทนจากวัด แต่เต็มใจมาช่วยงานเท่าที่เวลาและโอกาสจะอำนวย ดังนั้น บางครั้งงานจึงขาดความต่อเนื่อง ในขณะที่องค์การเอกชนมีทั้งผู้ที่ทำงานประจำได้รับค่าตอบแทนและอาสาสมัครมาช่วยงาน การทำงานขององค์การเอกชนจึงต่อเนื่อง เป็นระบบ และมีความพร้อมมากกว่า เช่น มูลนิธิเด็ก (Foundation for Children) ซึ่งมีศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมูลนิธิ

1.4 การแสวงหาผลประโยชน์ของวัดจากงานสังคมสงเคราะห์

เนื่องจากวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสังคมสงเคราะห์ถูกสังคมเพ่งเล็งในด้านที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับงานทางโลก ซึ่งจำเป็นต้องมีการบริหารจัดการด้านเงินทุนหรือผลประโยชน์ที่จะนำไปใช้ในการสงเคราะห์สังคม และผู้ดูแลเรื่องนี้คือพระสงฆ์ ดังนั้นพระสงฆ์หรือวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาจึงมีความเสี่ยงต่อการถูกตั้งข้อสงสัยในความไม่โปร่งใสทางการเงินและการบริหารจัดการ

นอกจากนั้น พระสงฆ์ที่รับผิดชอบอาจถูกกล่าวหาว่าใช้โครงการสังคมสงเคราะห์บังหน้า เพื่อแสวงหาผลประโยชน์เข้าตนเองหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น นักข่าวต่างประเทศเคยเขียนลงใน *Times* เกี่ยวกับพระอุดมประชาทร เจ้าอาวาสวัดพระบาทน้ำพุว่าการทำพิพิธภัณฑ์ชีวิต (Life Museum) ของวัดเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน และวัดเอาผู้ป่วยมาหากิน เป็นต้น

2. ข้อเสนอแนะสู่วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสังคมสงเคราะห์

เหตุผลที่สนับสนุนให้พระหรือวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาทำงานสังคมสงเคราะห์สังคม บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ด้านต่าง ๆ มาจากฝ่ายพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานด้านนี้โดยตรง และมาจากนักวิชาการและบุคคลทั่วไป ดังต่อไปนี้

2.1 การให้เหตุผลสนับสนุนของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา

พระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาทั้ง 6 แห่ง ให้เหตุผลสนับสนุนการทำงานสังคมสงเคราะห์ดังนี้

2.1.1 ทำงานตามหลักเมตตาธรรม

เหตุผลสำคัญที่สุดของพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่เก็บข้อมูลทุกแห่ง เสนอคือหลักเมตตาธรรม (หมายถึงพรหมวิหาร 4)

พระอุดมประชาทร เจ้าอาวาสวัดพระบาทน้ำพุให้สัมภาษณ์ว่า “บทบาทหนึ่งของพระ คือ เป็นนักสังคมสงเคราะห์ พระมีหน้าที่บำบัดทุกข์ให้กับสัตว์โลกตามหลักเมตตาธรรม” จะเห็นได้จากหลักการของวัดพระบาทน้ำพุที่ว่า “เมตตาธรรมค้ำจุนโลก” หลักการนี้เป็นหลักธรรมเบื้องต้น สำหรับการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ พระอุดมประชาทร กล่าวว่

จดหมายมาเยอะ พวกที่ติดเชื้ก็เขียนมาให้กำลังใจ พระสงฆ์ด้วยกันก็มีเขียนมาว่า ท่านเป็นพระทำไมไม่อยู่ส่วนพระ ไปยุ่งอะไรกับทางโลกคนชั่วคนเลวอะไรอย่างนี้

แต่มีปมหนึ่งที่ทำให้คนมองคลาดเคลื่อน คือคำว่า “โรคเอดส์ เป็นแล้วตายแน่” ทำให้คนมองว่าจะทำให้ศาสนาหมัวหมอง ทั้ง ๆ ที่ศาสนาเราก็สอนเรื่องอภัยทาน เพราะฉะนั้นคนที่ต่อให้เป็นเอดส์ สำสอนก็จริง แต่เราก็ต้องให้อภัยเขา

พระครูสมุห์เดือน ปุณฺณจาโร รองเจ้าอาวาสวัดโบสถ์วรดิตถ์ ให้สัมภาษณ์ว่า

หมา แมว ปลอยวัด วัดยังเลี้ยง แล้วคนล่ะจะให้ไม่เลี้ยงได้ไง ทุกเรื่องเริ่มจากความเมตตาหมดแหละ ทุกชีวิตมีค่าเท่ากันหมด . . . Concept เมตตา ภูณานันมีในเถรวาท แต่มันไม่เด่นออกมา เพราะเราไปเน้นเรื่องศีลเสียมากกว่า

2.1.2 งานสังคมสงเคราะห์เข้าข่าย “การสงเคราะห์” ในพระไตรปิฎก

นอกจากหลักเมตตาธรรมแล้ว วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาให้เหตุผลสนับสนุนการสงเคราะห์สังคมว่า การทำงานสาธารณประโยชน์ทั้งหลายเข้าได้กับหลัก “การสงเคราะห์” หรือสังคหวัตถุในพระไตรปิฎก ที่เป็นหลักการช่วยเหลือกัน ยึดเหนี่ยวใจของคนเข้าด้วยกัน และเป็นเครื่องประสานสังคมไว้ พระครูโสภณพัฒนภิรม เจ้าอาวาสวัดทุ่งเหียงให้สัมภาษณ์ตอนหนึ่งเกี่ยวกับการรับอุปการะและให้การศึกษแก่เด็กชาวไทยภูเขาให้อ่านออกเขียนได้ว่า

งานที่ทำมันก็ไม่ใช่กิจโดยตรงของสงฆ์หรอก แต่พระพุทธเจ้าให้พระไปสงเคราะห์ประชาชน สังคม และศาสนาด้วย ดังนั้นก็ถือว่าพระทำได้ เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสให้พระสงเคราะห์แต่ศาสนาอย่างเดียว

อาจารย์บุญสืบ ขุนศรี ซึ่งเคยได้รับการอุปการะจากวัดโบสถ์วรดิตถ์ให้สัมภาษณ์ว่าสนับสนุนให้วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ต่อไป เพราะว่า

เป็นการช่วยเหลือให้เด็กยากจนได้เรียนหนังสือ วัดเป็นที่พึ่งของคนจน ทำให้มีเราได้จนทุกวันนี้ ปัจจุบันเป็นครูที่นี่ สอนบาลีและนักธรรม เป็นการสอนพระเท่านั้น แต่แง่จิตใจที่กลับมาช่วยเพราะรู้สึกเหมือนวัดได้ “ชุบชีวิต”

2.1.3 การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาควรทำงานสงเคราะห์ประชาชนคือ เป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทำให้บุคคลสามารถช่วยเหลือตัวเองได้ พระราชาธรรมนิเทศ เจ้าอาวาสวัดสวนแก้ว กล่าวถึงการสร้างโรงงานฝึกออาชีพว่าเป็นการสร้างงานให้คนที่ตกงานซึ่งวัดรับอุปการะให้สามารถพึ่งตนเองได้ในอนาคต จะได้ลดปัญหาของสังคมลงบ้าง

เพื่อความสะดวกในการบริหารงานช่วยสังคม ปัญหาของสังคมทุกวันนี้ เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่าง ฐานะ อาชีพ ความรู้ และโอกาส ซึ่งพระสงฆ์ควรมีส่วนร่วมแก้ไข

ปัญหานี้ด้วย ด้วยปณิธานที่จะช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ และเผยแพร่ ศีลธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อให้ประชาชนได้รู้จักการใช้ หลักธรรม ในการดำเนินชีวิตและแก้ปัญหาด้วยตนเอง

พระครูโสภณพัฒนภิมมีความเห็นเช่นเดียวกับพระราชธรรมนิเทศในเรื่องการทำงาน สงเคราะห์สังคมว่าเป็นการส่งเสริมพัฒนามนุษย์ผู้ด้อยโอกาสให้มีชีวิตที่ดีขึ้น ที่วัดทุ่งเหยงมีโครงการทรัพยากรมนุษย์ผู้ด้อยโอกาส สำหรับเด็กชาวไทยภูเขา ท่านกล่าวว่า

คนไทยเหล่านี้ทำไม่พูดไทยไม่ได้ โรงเรียนก็ไม่มี สงสารเด็กเหล่านี้บ้างไหมที่เป็นคนไทยแต่ไม่มีโรงเรียนเรียน อาตมาทำมา 22 ปี เด็กจบไป 2,500 กว่าคน เด็กจบปริญญา 200 กว่าคน . . . เด็กเหล่านี้เมื่อจบไปแล้วก็กลับไปพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง เช่น อำเภอขุนยวม อำเภอแม่แจ่ม อำเภอปางอุ๋ง เด็กก็กลับไปเป็น อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กันเยอะ แสดงว่างานที่ได้ทำมาเริ่มเกิดผลแล้ว

2.1.4 วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐ

การทำงานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาเป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐ เนื่องจากรัฐยังไม่สามารถดำเนินการช่วยเหลือในท้องถิ่นห่างไกลได้ทุกที่ ความเจริญไม่ได้เข้าไปถึงในท้องถิ่นกันดาร พระราชธรรมนิเทศมีความเห็นว่า งานที่ทำด้านสังคมสงเคราะห์ช่วยแก้ปัญหาสังคมได้ และถ้าหลาย ๆ วัดช่วยกันทำ ก็จะช่วยลดภาระของรัฐลงไปได้ในระดับหนึ่ง ท่านให้สัมภาษณ์ว่า

วัดที่มีศักยภาพในการช่วยเหลือสังคมได้ ก็ทำไปก่อน . . . มีคนจะไปแย่งงานกรมประชาสงเคราะห์ (เมื่อ 15 ปีก่อน) โชคดีที่วัดกับกรมทำงานด้วยกันได้ อธิบดีกรมประชาสงเคราะห์ [ในขณะนั้น] ผันงบมาให้วัดสร้างโรงงานฝึกอาชีพ . . . พระพยอมมีความสามารถมาก ทำได้เยอะจะมากปิดกันความสามารถทำไม แล้วการช่วยคนให้มีกิน มีสัมมาอาชีพมันผิดตรงไหน พระต้องไม่นิ่งดูตาย . . . การสงเคราะห์สัตว์เริ่มแรกก็ได้ทำร่วมกับกรุงเทพมหานคร เพื่อแก้ปัญหาสุนัขจรจัด

2.1.5 งานสังคมสงเคราะห์เป็นการกระทำที่เป็นประโยชน์

วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาเห็นพ้องต้องกันว่าการสงเคราะห์สังคมเป็นการกระทำที่เป็นประโยชน์ คือเป็นประโยชน์สำหรับตนเองและเป็นประโยชน์สำหรับผู้อื่น ไม่ก่อโทษต่อประชาชน แม้ซีคัสนีย์ เสถียรสุดแห่งเสถียรธรรมสถาน มีความเห็นว่าการทำงานด้านสังคม

สงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาเป็นการทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ ตอนส่งพระภิกษุออกไปประกาศพระศาสนาว่าให้อุเคราะห์คนหมู่่มาก นอกจากนั้นการที่มีอาสาสมัครมาช่วยทำงานยังเป็นประโยชน์แก่ตัวอาสาสมัครเองด้วย ตอนหนึ่งของการสัมภาษณ์ แม่ชี คັນสนีย์ เสถียรสุด กล่าวว่า

เราทำเพื่ออะไร ที่จริงก็เพื่อประโยชน์สุขของมหาชน เราทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้ให้อุเคราะห์คนหมู่่มาก การทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้า คือการสร้างธรรมทายาทต่อ ในการประเมินการทำงาน เราดูสองด้าน จากตัวเอง (ภายใน) ว่าทำแล้วตัวเองสงบเย็นและเป็นประโยชน์หรือไม่ และดูจากภายนอก คือ ประโยชน์ของประชาชน . . . พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่รับใช้โลก . . .

2.2 การให้เหตุผลสนับสนุนของนักวิชาการและบุคคลทั่วไป

นักวิชาการและบุคคลทั่วไปให้เหตุผลสนับสนุนการทำงานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

2.2.1 ทุภข์ของคนหนึ่งคนคือทุภข์ของสังคม/ชุมชน

นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาคนหนึ่งแสดงความเห็นสนับสนุนให้พระภิกษุสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาทำงานด้านสงเคราะห์ประชาชนว่าเมื่อพิจารณาในภาพรวม คนในสังคมมีความสัมพันธ์กันทั้งทางตรงและทางอ้อม ถ้าคนหนึ่งมีทุภข์แต่ไม่มีใครเข้าไปช่วยเหลือ ผลเสียอาจขยายตัวออกไป และมีผลกระทบต่อคนอื่น ๆ ในสังคมนั้นมากขึ้น

พระสงฆ์หรือวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาควรทำงานช่วยเหลือสังคมในส่วนที่ทำได้ และที่สำคัญคือการสั่งสอน อบรมคนให้เกิดความสำนึกตระหนักว่าทุภข์ของคนหนึ่งคน คือทุภข์ของสังคมที่มีร่วมกัน ถ้าคนคิดได้ว่าเขาไม่ได้อยู่คนเดียวในสังคม เมื่อคนหนึ่งมีทุภข์ คนอื่นก็ควรยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือ การช่วยเหลือคนหนึ่งคน ก็เท่ากับช่วยเหลือสังคมไปในตัว

2.2.2 การให้ทานเป็นบุญกุศล

คนทั่วไปเชื่อว่าพระพุทธศาสนาสอนให้คนมีเมตตากรุณาต่อกัน และการกระทำของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาด้านสังคมสงเคราะห์ก็เป็น การแสดงออกซึ่งความเมตตากรุณาต่อสัตว์โลก เช่น พระสงฆ์รับอุปการะและให้การศึกษาแก่เด็กกำพร้าก็เท่ากับเป็นการให้ทานทางโลกที่เป็น

รูปธรรม เด็กมีที่พักอาศัย ได้รับการศึกษา ส่วนผู้ให้ทานก็ได้บุญได้กุศล ผู้ให้สัมภาษณ์รายหนึ่งให้เหตุผลว่า

พระหรือวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่มีความสามารถก็ควรช่วยเหลือสังคม ผู้รับก็ได้ประโยชน์ ผู้ให้ก็ได้ประโยชน์ การทำงานเป็นบุญกุศลของผู้ปฏิบัติ แม้ว่าพระสงฆ์ที่ทำงานเพื่อสังคมอาจไม่ได้คิดถึงเรื่องบุญกุศลที่จะได้รับ แต่ก็ เป็นผลที่เกิดขึ้นตามมาเอง

2.2.3 การทำงานสาธารณประโยชน์คือการฝึกตนเอง

นักวิชาการท่านหนึ่งให้สัมภาษณ์ว่าสนับสนุนให้พระสงฆ์ที่มีศักยภาพและวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาทำงานช่วยเหลือสังคมเท่าที่จะสามารถทำได้ เพราะการทำงานเพื่อสังคมเป็นการฝึกตนเองตามหลักพุทธธรรม ที่สำคัญคือการฝึกจิตของตนเองแม้จะเป็นเพียงอาสาสมัครมาช่วยงานของสถาบันก็ตาม เรื่องนี้ตรงกับคำพูดของพระครูโสภณพัฒนภิรมย์ที่กล่าวว่า “การทำงานศาสนาต้องเสียสละตัวเองก่อน ถ้าเราติดสุขส่วนตัว ทำไม่ได้หรอก” เช่นเดียวกับพระอุดมประชาทรที่กล่าวว่า การรับดูแลผู้ป่วยโรคเอดส์ ต้องใช้ความอดทนเป็นอย่างยิ่ง

ประชาชนมองปัญหาคลาดเคลื่อน มีการตัดสินคุณค่าของคนเป็นเอดส์ว่าเป็นคนเลวก็ต้องใช้ขันติธรรมบวกกับวิริยะ หาทางให้ชาวบ้านเย็นลง จนเข้าใจ จนถึงเข้ามาช่วย จนปัจจุบันชาวบ้านช่วยหลวงพ่อบุญช่วยให้คนเป็นเอดส์ ซักเสื้อผ้าให้คนเป็นเอดส์

2.2.4 วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

พระสงฆ์หรือวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาควรทำงานช่วยเหลือสังคมเพราะเหตุว่าพระสงฆ์อยู่ได้เพราะสังคมและชุมชน ดังนั้นก็ควรใช้เวลาส่วนหนึ่งช่วยสังคมนอกเหนือจากการปฏิบัติธรรม แต่ในการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ซึ่งเป็นทางโลก ก็ต้องไม่ละทิ้งหน้าที่เดิมของภิกษุสงฆ์ นั่นคือการสงเคราะห์ด้านจิตใจด้วย พยายามทำให้สมดุลทั้งสองด้าน ผู้ให้สัมภาษณ์รายหนึ่งกล่าวว่า

ตั้งแต่อดีต วัดและพระสงฆ์มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แม้ในปัจจุบันบทบาทของวัดและพระสงฆ์จะเปลี่ยนไปจากเดิม แต่อย่างน้อยสิ่งหนึ่งที่ยังคงอยู่ในสังคมชนบทก็คือ ชาวบ้านยังให้ความสำคัญกับวัดอยู่ ทั้งในงานบุญ งานเทศกาล วันโกน วันพระ ชาวบ้านก็ยังไปทำบุญใส่บาตร ช่วยเหลือวัดในละแวกบ้านของตนตามกำลัง

ความสามารถ วัดอยู่ได้ก็เพราะชาวบ้าน ดังนั้นพระก็ควรสงเคราะห์ชาวบ้านบ้าง แต่
ต้องไม่ลืมเรื่องทางธรรม

2.3 การให้เหตุผลจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

การให้เหตุผลจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานี้เป็นความคิดเห็นเพิ่มเติมของผู้วิจัยที่
พิจารณาว่าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในภาพรวมไม่ได้ขัดแย้งกับการทำงานสังคม
สงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้สามารถพิจารณาได้จากหลักอภิปัจจยตา
เจตนาของผู้กระทำ และผลของการกระทำ

2.3.1 หลักอภิปัจจยตา

ในพระพุทธศาสนา หลักที่กว้างที่สุดในการพิจารณาความเป็นจริงของสรรพสิ่งคือ
หลักอภิปัจจยตา (หลักปฏิจจสมุปบาท) ซึ่งเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ “แสดงให้เห็นอาการที่สิ่ง
ทั้งหลายสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันเป็นรูปของกระแส ขยายความหมายออกไปให้เห็น
แง่ต่าง ๆ ได้คือ สิ่งทั้งหลายมีอยู่โดยความสัมพันธ์ สิ่งทั้งหลายมีอยู่ด้วยอาศัยปัจจัย สิ่งทั้งหลายไม่มี
ความคงที่อยู่อย่างเดิม แม้แต่ขณะเดียว สิ่งทั้งหลายไม่มีอยู่โดยตัวของมันเอง . . .” (พระธรรมปิฎก
2546: 88)

ถ้าพิจารณาปฏิจจสมุปบาทในฐานะเป็นปัจจัยการทางสังคม หมายถึงหลักปัจจัยการที่
เป็นไปภายในจิตใจของบุคคล และที่เป็นไปในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ในมหานิทานสูตร
พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักปัจจัยการทั้งสองด้าน กล่าวคือเหตุจากตัวบุคคล นำไปสู่ความทุกข์ของ
สังคม ดังนี้

[๑๐๓] อานนท์ ด้วยเหตุดังนี้แล

เพราะอาศัยเวทนา	ตัณหาจึงมี
เพราะอาศัยตัณหา	ปริเยสนา (การแสวงหา) จึงมี
เพราะอาศัยปริเยสนา	ลาภะ (การได้) จึงมี
เพราะอาศัยลาภะ	วินิจจยะ (การกำหนด) จึงมี
เพราะอาศัยวินิจจยะ	ฉันทราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ) จึงมี
เพราะอาศัยฉันทราคะ	อหังคะ (ความหมกมุ่นฝังใจ) จึงมี
เพราะอาศัยอหังคะ	ปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง) จึงมี
เพราะอาศัยปริคคหะ	มัจฉริยะ (ความตระหนี่) จึงมี

เพราะอาศัยมัจฉริยะ	อารัักษะ (ความหวงกัน) จึงมี
เพราะอารัักษะเป็นเหตุ	บาปอกุศลธรรมเป็นอนเก ย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า 'มึง มึง' การพูด ส่อเสียด และการพูดเท็จ (พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค 10 /103 /61)

แม้ว่าหลักปัจจัยการทางสังคมในที่นี้จะเสนอไว้เพียงว่า เหตุภายใน (จิตใจ) ของบุคคลเช่น ตัณหาเป็นเหตุกระทบกันไปเป็นลูกโซ่ ที่นำไปสู่ผลภายนอกคือความเดือดร้อนของสังคม ถ้าพิจารณาบุคคลเป็นองค์รวมในพระพุทธานุศาสน์ กายและใจมิได้แยกออกจากกัน ดังนั้นตามหลักปัจจัยการ ความเป็นไปของมนุษย์ทั้งกายและใจย่อมมีผลกระทบต่อสังคม ในขณะเดียวกัน สภาพของสังคมก็มีส่วนกำหนดความเป็นไปของมนุษย์ด้วยเช่นกัน ดังคำอธิบายของพระธรรมปิฎก ดังนี้

มนุษย์ไม่ใช่เป็นผู้กำหนดสังคมหรือสภาพแวดล้อมฝ่ายเดียว สังคมก็ไม่ใช่เป็นตัวกำหนดมนุษย์ข้างเดียว และธรรมชาติแวดล้อมก็ไม่ใช่ตัวกำหนดมนุษย์หรือสังคมฝ่ายเดียว แต่เป็นกระบวนการธรรมแห่งการอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นปัจจัยแก่กัน
(พระธรรมปิฎก 2546: 139)

ถ้าพิจารณาตามหลักปัจจัยการ จะเห็นว่าถ้าบุคคลมีความทุกข์ไม่ว่าจะเป็นทางกายหรือทางใจแม้เพียงหนึ่งคน ย่อมมีผลกระทบต่อผู้อื่นในสังคมส่วนรวม ซึ่งอาจจะเป็นได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนั้น การทำงานสงเคราะห์ของพระสงฆ์หรือวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา ย่อมมีส่วนแก้ปัญหาให้บุคคล หรือกลุ่มบุคคล หรือชุมชนได้

2.3.2 เจตนาของผู้กระทำ

การพิจารณาคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สนับสนุนการทำงานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาอีกด้านหนึ่งได้แก่การพิจารณาเจตนาของผู้กระทำ เนื่องจากเจตนาเป็นตัวกำหนดการกระทำ (แม้จะมีข้อโต้แย้งว่าการกระทำบางอย่างไม่ได้เกิดจากเจตนาก็ตาม) ผู้ทำการสงเคราะห์ต้องมีจิตคิดจะช่วยก่อนเป็นพื้นฐาน แม้ยังมีได้ลงมือกระทำก็ถือได้ว่าเป็นหลักการสงเคราะห์สังคมได้ในระดับของความคิด ในพระพุทธศาสนา หลักพรหมวิหาร 4 เป็น

เครื่องแสดงให้เห็นความตั้งใจที่ดีของพระสงฆ์หรือวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ต้องการสงเคราะห์สังคม (โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3)

2.3.3 ผลของการกระทำ

นอกจากพิจารณาจากเจตนาแล้ว ยังสามารถพิจารณาได้จากผลของการกระทำว่ามีผลกระทบอย่างไรต่อสังคมบ้าง หลักการดูผลที่เห็นได้ชัดที่สุดคือหลักอรรถจริยาในหมวดสังคหวัตถุ 4 ที่กล่าวถึงการประพฤติประโยชน์ ซึ่งมีทั้งประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งของตนและของผู้อื่น ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในภายหน้าในระดับโลกียะ และในหลักธรรมของผู้ปกครอง (โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3) จะเห็นได้ว่าผลของการทำงานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาสอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยการประพฤติก่อประโยชน์ดังกล่าวข้างต้น

3. สรุป

ในภาพรวมผู้วิจัยมีข้อสังเกตเกี่ยวกับเหตุผลของทั้งฝ่ายที่สนับสนุนและฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับการทำงานสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

3.1 ข้อสังเกตเกี่ยวกับเหตุผลของฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย

ประการแรก เนื่องจากในพระไตรปิฎกมีคำสอนที่กล่าวว่าการสงเคราะห์ด้วยธรรม “เป็นเลิศ” การให้ธรรมทาน “เป็นเลิศ” การบริจาคธรรม “เป็นเลิศ” การบริโภครวม “เป็นเลิศ” ฯลฯ (พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต 20/142-151/120-122) การเน้นความสำคัญของการกระทำที่เป็นไปในทางธรรมว่าเป็นเลิศซึ่งมีนัยว่า “เป็นเลิศกว่า” การกระทำทางโลก จึงทำให้บุคคลทั่วไปมีความเข้าใจว่ากิจของสงฆ์เป็นเรื่องของการปฏิบัติธรรม อบรมสั่งสอนและเผยแผ่ธรรม และประกอบพิธีกรรม และทั้งหมดเป็นเพียงสิ่งเดียวเท่านั้นที่พระสงฆ์สามารถทำได้ กิจกรรมทางโลกอย่างอื่น เช่น งานสังคมสงเคราะห์ จึงไม่ใช่กิจของสงฆ์ ความเข้าใจเช่นนี้มีใช้สิ่งที่ไม่ดี แต่ดูเหมือนว่าเป็นเพียงการพิจารณาขอบเขตวัตรปฏิบัติของภิกษุสงฆ์เพียงด้านเดียว คือจากด้านจุดหมายสูงสุดของชีวิตซึ่งได้แก่การแสวงหาความหลุดพ้นเท่านั้น และมองสังคมสงฆ์ในลักษณะของสังคมอุดมคติที่ภิกษุสงฆ์ไม่พึงเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจการใด ๆ ในบ้านเรือน หรือทางโลกซึ่งเป็นเรื่องของคฤหัสถ์ (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ 29/164/463)

ที่จริงการกล่าวว่าจะอะไรเป็นกิจของสงฆ์หรือไม่ใช่กิจของสงฆ์น่าจะต้องพิจารณาตามพระวินัยเป็นหลัก และพิจารณาจากพระสูตรว่าสิ่งใดที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตหรือไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์กระทำ แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นก็อาจขึ้นกับการตีความคำสอนเหล่านั้นด้วย ตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้าทรงมีข้อห้ามสำหรับผู้นับถือพระรัตนตรัยไม่พึงปฏิบัติ เช่น การทำอาถรรพณ์ การทำนายฝัน ทำนายเสียงสัตว์ร้อง การปรุงยาให้ตั้งครรรค์ และการบำบัดรักษาโรค ฯลฯ มีใจความดังนี้

[๑๖๒] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

ผู้นับถือพระรัตนตรัยไม่พึงประกอบการทำอาถรรพณ์
การทำนายฝัน การทำนายลักษณะ หรือแม้การดูฤกษ์ยาม
ไม่พึงเรียนการทำนายเสียงสัตว์ร้อง
การปรุงยาให้ตั้งครรรค์ และการบำบัดรักษาโรค

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ 29/162/454)

คำว่า **ผู้นับถือพระรัตนตรัย** . . . อธิบายว่า . . . พวกคนปรุงยาให้ตั้งครรรค์ได้ ก็ทำให้ตั้งครรรค์ขึ้น ครรรค์ยอมตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) เพราะเชื้อโรค (๒) เพราะลมกำเริบ พวกคนปรุงยาให้ตั้งครรรค์ยอมให้ยาเพื่อกำจัดเชื้อโรค หรือบำบัดลมกำเริบ พวกคนปรุงยาให้ตั้งครรรค์ได้ ก็ทำให้ตั้งครรรค์ขึ้นอย่างนี้

ว่าด้วยการบำบัดรักษาโรค

คำว่าบำบัดรักษาโรค ได้แก่ การบำบัดรักษาโรค ๕ อย่าง คือ

๑. การรักษาด้วยการเสกเป่า
๒. การรักษาด้วยการผ่าตัด
๓. การรักษาทางยา
๔. การรักษาทางฤทธิ
๕. การรักษาโรคเด็ก (กุมารเวช)

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ 29/162/457)

ในกรณีของพระสงฆ์หรือวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานด้านการรักษาพยาบาล และดูแลสุขภาพ (เช่นวัดพระบาทน้ำพุ) สาธารณชนอาจเข้าใจผิดว่าเป็นการขัดแย้งกับคำสอนของพระพุทธศาสนา เพราะในพระไตรปิฎกมีข้อห้ามเรื่องการบำบัดรักษาโรค แต่ถ้าพิจารณาตามข้อเท็จจริงจะเห็นว่าพระสงฆ์ที่เกี่ยวข้องมิได้กระทำการใด ๆ ที่เป็นข้อห้ามเหล่านั้น การรักษาพยาบาลเป็นการปฏิบัติงานตามหน้าที่ของบุคลากรทางการแพทย์ประจำสถานสงเคราะห์ผู้ป่วย การมีอาสาสมัครที่เป็นชาวบ้านหรือแม้เป็นนักบวชมาช่วยงานของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาในด้าน

ต่าง ๆ ก็ทำด้วยความระมัดระวังและอยู่ในกรอบของพระวินัยและตามจารีตประเพณี (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พระราชาธรมนิกเทศ พระอุดมประชาทร พระครูโสภณพัฒนภิรม)

ประการที่สอง เรื่องการผิดศีลหรือผิดพระวินัยนั้น ส่วนใหญ่เป็นคำวิจารณ์ของชาวบ้านทั่วไปซึ่งมิได้เห็นการปฏิบัติตนของพระภิกษุในสถานการณ์นั้น ๆ ความเข้าใจจึงอาจคลาดเคลื่อนได้ นอกจากนั้นยังมิได้มีการตรวจสอบกับพระไตรปิฎกว่าอะไรบ้างที่เป็นข้อห้ามในพระวินัยสงฆ์

ประการที่สาม บุคคลทั่วไปคิดว่าการจัดสวัสดิการสังคมสงเคราะห์ให้ประชาชนเป็นหน้าที่ของรัฐ ดังนั้นเมื่อรัฐทำแล้ว พระหรือวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาก็ไม่ควรทำหรือไม่ต้องทำการคิดเช่นนี้มีนัยที่ขาดการพิจารณาปัญหาของสังคมในลักษณะองค์รวม กล่าวคือ เป็นการแบ่งแยกวิถีชีวิตของพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาออกจากสังคมของฆราวาสอย่างเด็ดขาด ซึ่งในความเป็นจริง ทั้งสองฝ่ายยังต้องพึ่งพาอาศัยและมีความร่วมมือซึ่งกันและกันอยู่ นอกจากนั้น ผู้วิจารณ์ไม่ได้พิจารณาปัญหาที่เกิดขึ้นในชนบทที่ห่างไกลออกไปซึ่งกลไกของรัฐยังเข้าไปไม่ถึง ฝ่ายรัฐยังไม่สามารถจัดสวัสดิการให้ได้ทุกที่อย่างยุติธรรม ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินงานจากหน่วยงานราชการส่วนกลางคือ กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย

3.2 ข้อสังเกตเหตุผลของฝ่ายที่สนับสนุน

ประการแรก ฝ่ายสนับสนุนเสนอให้วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาทำทั้งสองด้าน คือ สงเคราะห์ด้านอามิสทาน และ ธรรมทาน ถ้ามีกำลังและทุนทรัพย์พอ การทำงานด้านสงเคราะห์สังคมของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาอาจถือได้ว่าเป็นการตอบแทนสังคมที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากภิกษุสงฆ์ยังดำรงชีวิตอยู่ในสังคมซึ่งต้องพึ่งพาฆราวาสอย่างน้อยที่สุดในด้านปัจจัย 4

ประการที่สอง ในการทำงานสังคมสงเคราะห์ซึ่งเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องทางโลก พระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาต้องทำอย่างระมัดระวัง กล่าวคือต้องอยู่ในกรอบของวัตรปฏิบัติของสงฆ์โดยจารีตประเพณี และไม่ผิดพระวินัยสงฆ์

ประการที่สาม ข้อเสนอสนับสนุนจากฝ่ายพระสงฆ์คิดว่าวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาทำงานสังคมสงเคราะห์ได้ดีกว่าเอกชนโดยเฉพาะเอกชนรายย่อย เช่น บ้านคนุญน้อยที่ดูแลเด็กกำพร้า ทั้งนี้เพราะวัดยังเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของประชาชน ประชาชนยังเต็มใจร่วมบริจาค สนับสนุนด้านกำลังทรัพย์ เนื่องจากการทำบุญถือว่าเป็นประโยชน์ต่อตนเอง และเงินที่บริจาคย่อมเกิดประโยชน์ต่อผู้อื่นในสังคมด้วย

ประการสุดท้าย วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสงเคราะห์ด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการรักษาพยาบาลผู้ป่วยโรคเอดส์ การสงเคราะห์ด้านการศึกษา การอุปถัมภ์เด็กยากจน หรือเด็กด้อยโอกาส ฯลฯ ต่างก็ให้ความสำคัญกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อันเป็นหลักการสำคัญของสิทธิมนุษยชน แม้จะเป็นในวินาทีสุดท้ายก่อนที่ผู้ป่วยจะจากโลกนี้ไป ก็ยังได้รับการปฏิบัติอย่างดี ในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าทั้งฝ่ายวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาและฝ่ายฆราวาสมีความเห็นตรงกันว่าการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาไม่ได้ขัดแย้งกับคำสอนในพระพุทธศาสนา ในทางตรงกันข้ามเป็นสิ่งที่พระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาควรทำ โดยมีเงื่อนไขว่าการดำเนินงานต้องอยู่ในกรอบของพระวินัยและจารีตประเพณี และควรทำตามศักยภาพของพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา นั้น ๆ ในบทสรุปนี้จะประเมินประสิทธิภาพและความสำเร็จโดยรวมและเสนอข้อควรระวังของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์

1. ประเมินประสิทธิภาพและความสำเร็จของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์

การประเมินประสิทธิภาพและความสำเร็จของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาในการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์จะพิจารณาจากจุดอ่อนจุดแข็งของวัดทั้ง 5 วัดโดยเทียบกับเสถียรธรรมสถานซึ่งเป็นสถาบันของนักบวชสตรีเป็นหลัก และอาจเทียบเคียงกับองค์กรเอกชนทั่วไปด้วย ในการพิจารณาจุดอ่อนจุดแข็งของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาจะพิจารณาจาก 3 ด้าน ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ได้แก่

1. ประเภทขององค์กร
2. ประเภทของงานสังคมสงเคราะห์
3. กลยุทธ์ (Strategy) และกลวิธี (Tactic) ในการดำเนินงาน

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในภาพรวม ทั้งประเภทขององค์กร ประเภทของงานสังคมสงเคราะห์ที่องค์กรดำเนินการ รวมทั้งกลยุทธ์และกลวิธีในการดำเนินงานต่างก็มีผลต่อความสำเร็จมากหรือน้อยของการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ของวัดและเสถียรธรรมสถานทั้งสิ้น

1.1 ประเภทขององค์กร

อาจมีคำถามว่าประเภทขององค์กรสามารถใช้เป็นตัวชี้บอกจุดอ่อนจุดแข็งของการทำงาน สังคมสงเคราะห์ของวัดและเสถียรธรรมสถานหรือหน่วยงานเอกชนทั่วไปได้อย่างไร สำหรับเรื่องนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าประเภทขององค์กรมีผลต่อการบริหารจัดการองค์กร ไม่ว่าจะเป็นด้านบุคลากร ด้านการเงิน การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ฯลฯ นอกจากนั้นองค์กรแต่ละประเภทมีกฎระเบียบที่พึงปฏิบัติไม่เหมือนกัน สิ่งเหล่านี้อาจเป็นเครื่องส่งเสริมหรือกลายเป็นอุปสรรคในการดำเนินงานขององค์กรได้ และอาจจะมีผลต่อภาพลักษณ์ขององค์กรตามที่สาธารณชนเข้าใจ ในที่นี้จะแยกพิจารณาวัดทั้ง 5 วัดในภาพรวมซึ่งเป็นองค์กรฝ่ายสงฆ์ และเสถียรธรรมสถานซึ่งเป็นองค์กรของนักบวชสตรี (แม่ชี) และอาจเทียบกับองค์กรเอกชนทั่วไปที่ทำงานในลักษณะเดียวกัน

วัดหรือองค์กรฝ่ายสงฆ์และเสถียรธรรมสถานเป็นสถาบันทางพระพุทธศาสนาแม้จะมีกฎระเบียบที่ต้องปฏิบัติไม่เท่ากัน สถาบันทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งพระสงฆ์และแม่ชีมีจุดแข็งในการดำเนินงานด้านสังคมสงเคราะห์เนื่องจากยังเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของประชาชน วัดหรือสถาบันของแม่ชีที่มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องแบบเสถียรธรรมสถาน¹ ย่อมสามารถชักนำผู้มีจิตศรัทธาให้เข้ามาสนับสนุนด้านเงินทุนที่ใช้ในการดำเนินงานได้มากกว่าการบริจาคให้ชาวบ้านที่มีจิตเมตตาสงเคราะห์เด็ก/สัตว์ เช่น กรณีของครูน้อยที่รับเลี้ยงเด็กยากจน หรือคุณมารีแอนนา วิลเลียมเซ่ที่จังหวัดเชียงใหม่ รับผิดชอบสัตว์ที่ถูกทอดทิ้ง การสนับสนุนด้านเงินทุนแก่บุคคลเหล่านี้ยังน้อยมาก ทำให้คนเหล่านี้ต้องหาวิธีแก้ปัญหาด้านค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานด้วยตนเอง เกี่ยวกับเรื่องนี้สามารถอธิบายได้ว่าน่าจะสืบเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่าในพระพุทธศาสนาการทำบุญกับพระสงฆ์หรือนักบวชย่อมได้อานิสงส์มากกว่าทำกับฆราวาส

ในด้านกฎระเบียบขององค์กร พระสงฆ์มีพระวินัยสงฆ์เป็นกรอบสำหรับคุมความประพฤติ ส่วนเสถียรธรรมสถานมีศีล 10 เป็นกรอบสำหรับแม่ชี² เนื่องจากพระสงฆ์ต้องปฏิบัติตามพระวินัยสงฆ์ซึ่งมีจำนวนมาก แม้ในหมู่พระสงฆ์ด้วยกันเองก็มักคิดว่า พระวินัยสงฆ์เป็นข้อจำกัดที่ทำให้เกิดความยุ่งยากในการทำงานทางโลก ถ้าเทียบกับสถาบันของแม่ชี อย่างไรก็ตามนักวิชาการท่านหนึ่งมีความเห็นว่า พระวินัยไม่น่าจะเป็นจุดอ่อนของพระสงฆ์ที่ทำงานสังคมสงเคราะห์ ถ้าหากพระสงฆ์หรือแม่แต่ประชาชนทั่วไปจะเปลี่ยนทัศนคติและความเข้าใจเสียใหม่ที่ว่าพระวินัยเป็นเพียงเครื่องมือที่ใช้ปกป้องพระสงฆ์ ไม่ใช่ข้อจำกัดที่ทำให้พระสงฆ์ไม่สามารถช่วยเหลือฆราวาสได้ ทั้งนี้

¹ ในที่นี้กล่าวเฉพาะจุดแข็ง จุดอ่อนของความเป็นองค์กรเท่านั้น โปรดดู ข้อ 2 และข้อ 3 ประกอบการพิจารณา

² แม่ชีของเสถียรธรรมสถานรักษาศีลเพิ่มอีก 2 ข้อ รวมเป็น 10 ข้อ

เพราะพระสงฆ์หรือนักบวชสตรีเป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรม ย่อมรู้วิธีที่จะปกป้องตนเองเมื่อเข้าไปทำงานที่เกี่ยวข้องกับทางโลก เช่น ในเรื่องการเงิน หรือในการปฏิบัติตนของพระสงฆ์ต่อสตรี เป็นต้น

เมื่อพิจารณาด้านประเภทขององค์กรจะเห็นว่าม็องค์กรเอกชนทั่วไปและองค์กรทางศาสนาอื่น ๆ ที่จัดอยู่ในประเภทองค์กรอาสาสมัครที่ไม่หวังผลกำไร หรือที่เรียกว่าองค์กรประชาสังคม (Civil Society Organization หรือ CSO) ดำเนินงานด้านสังคมสงเคราะห์ในลักษณะที่คล้ายกับวัดและเสถียรธรรมสถาน แต่ทำงานในระดับประเทศและมีเครือข่ายระหว่างประเทศ เช่น มูลนิธิเด็ก (Foundation for Children) ทำโครงการสงเคราะห์เด็กหลายรูปแบบ เช่น โครงการอาหารกลางวันเด็กในชนบท โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก มูลนิธิให้การสงเคราะห์เด็กคล้ายกับงานที่วัดทำคือด้านที่พักและการศึกษา มูลนิธิสงเคราะห์เด็กยากจน ซี.ซี.เอฟ.ฯ การทำงานมีลักษณะเป็นการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพของเด็ก เช่น สร้างและปรับปรุงห้องสมุด ศูนย์เด็กเล็ก มอบเครื่องคอมพิวเตอร์ และสื่อการสอนให้โรงเรียน กิจกรรมพัฒนาครอบครัวด้านทักษะอาชีพ เป็นต้น

เนื่องจากองค์กรเอกชนเหล่านี้มีการปฏิบัติงานที่เป็นระบบในระดับมหภาค ซึ่งเข้าข่ายการสงเคราะห์ชุมชน ได้รับการสนับสนุนทั้งด้านเงินทุน มีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารอย่างทั่วถึง มีอาสาสมัครเข้ามาช่วยในการดำเนินการ ประธานคณะกรรมการและกรรมการของมูลนิธิมี “บารมี” (Charisma) มากพอ จึงทำให้องค์กรได้รับความไว้วางใจจากสาธารณชน และแทบจะไม่มีปัญหากับทุกภาคส่วนในการดำเนินงาน ซึ่งต่างจากวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่มีการดำเนินงานในระดับจุลภาคและต้องพึ่งพาตนเองเป็นส่วนใหญ่

สำหรับองค์กรทางศาสนาอื่น ๆ ที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทยมีหลายองค์กร ตัวอย่างเช่น มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย (World Vision Foundation of Thailand) เน้นเด็กเป็นศูนย์กลาง โดยมีชุมชนเป็นฐานการพัฒนา ให้ความช่วยเหลือโครงการของรัฐ เช่น โครงการสถานสงเคราะห์เด็กกำพร้าของรัฐบาล โครงการช่วยเหลือฟื้นฟูสถานภาพหญิงที่เคยเป็นโสเภณี โครงการบริการบ้านพักฉุกเฉิน ฯลฯ มูลนิธิสงเคราะห์เด็ก พัทยา (Christian Home Foundation) ให้การสงเคราะห์เด็กตั้งแต่แรกเกิด สนับสนุนการศึกษาของเด็กตามความสามารถจนถึงระดับมหาวิทยาลัย

องค์กรหรือมูลนิธิทางศาสนาอื่นที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย ส่วนมากได้รับการสนับสนุนค่าใช้จ่ายองค์กรหรือสถาบันที่นักบวชหรือผู้ปฏิบัติงานเหล่านั้นสังกัดอยู่ทั้งในประเทศและต่างประเทศ และจากผู้มีจิตศรัทธาทั่วไป ดังนั้นความพร้อมในการทำงานสังคมสงเคราะห์อาจมากกว่าวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา

1.2 ประเภทของงานสังคมสงเคราะห์

งานสังคมสงเคราะห์ที่วัดทั้ง 5 แห่งที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิทำเป็นหลักคือ ด้านรักษาพยาบาล และดูแลสุขภาพ อุปถัมภ์ดูแลเด็กกำพร้า ยากจน อนาคต และเด็กด้อยโอกาสทางการศึกษา งานด้านการศึกษาสงเคราะห์ และการสงเคราะห์สัตว์ งานทั้ง 4 ประเภทนี้มีวัดอื่นที่เป็นข้อมูลทุติยภูมิ ดำเนินการในลักษณะคล้ายกันเช่น วัดคำประมงตั้งอโรคยาศาลขึ้นสำหรับดูแลผู้ป่วยมะเร็ง ศูนย์สงเคราะห์สัตว์ของวัดเวฬุวนารามและวัดหนองน้ำส้มดำเนินการในลักษณะเดียวกับโครงการคอนโดสุนัขของวัดสวนแก้ว นอกจากนี้ยังมีองค์กรเอกชนที่มีเครือข่ายในประเทศและระหว่างประเทศ องค์กรทางศาสนาคริสต์ และชาวบ้านทั่วไปที่มีจิตเมตตาช่วยเหลือเด็กในลักษณะต่าง ๆ

เสถียรธรรมสถานเน้นงานด้านสงเคราะห์สตรีและเด็กโดยการเปิดบ้านสายสัมพันธ์สำหรับสงเคราะห์สตรีที่ถูกคุกคามทางเพศและยังไม่มีความพร้อมในการดูแลบุตร เหตุผลสำคัญคือเสถียรธรรมสถานเป็นสถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ดำเนินงานโดยนักบวชสตรี การสร้างความเข้าใจระหว่างผู้หญิงกับผู้หญิงและความไว้วางใจในตัวนักบวชสตรีเป็นไปได้มากกว่าองค์กรเอกชนทั่วไป หรือสถาบันของสงฆ์ งานสงเคราะห์เด็กและสตรีจึงเป็นจุดแข็งของเสถียรธรรมสถาน ทำให้เสถียรธรรมสถานประสบผลสำเร็จ เป็นที่รู้จักและไว้วางใจจากประชาชนทั่วไปที่ได้เข้าไปสัมผัสวิถีการทำงานของแม่ชีคีนสนีย์ เสถียรสุดและเหล่าอาสาสมัคร

ในการทำงานสังคมสงเคราะห์ของวัดสวนแก้วเน้นที่ลักษณะของงานหรือประเภทของงานเป็นหลัก วัดจัดคนที่เข้ามาขอรับความช่วยเหลือให้เข้ากับงานที่วัดดำเนินการ โครงการแรกที่วัดสวนแก้วทำได้แก่การเอาคนตกงานบริเวณสถานีขนส่งหมอชิต (ในเวลานั้น) และที่สถานีรถไฟหัวลำโพง มาฝึกงานเพื่อสร้างอาชีพ ต่อมาก็มีคนไม่มีงานทำ ไร้ที่อยู่ ททยอยเข้ามาขอความช่วยเหลือ วัดก็รับไว้ทั้งหมด ไม่จำกัดว่าเป็นหญิงหรือชายหรือเด็ก

จุดแข็งของวัดสวนแก้ว คือมีงานในโครงการต่าง ๆ ที่คนสามารถเข้ามาทำได้ตลอดเวลา ทั้งงานที่ใช้แรงกายและงานบริหารจัดการ วัดสวนแก้วไม่มีอาสาสมัคร แต่จะจัดหางานในโครงการต่าง ๆ ของวัดให้คนที่ต้องการความช่วยเหลือทำ วัดจ่ายเงินเดือนให้ตามความสามารถ และแบ่งรายได้ส่วนหนึ่งจากการแปรรูป “ชยะ” ให้ วัดประสบความสำเร็จจากการสร้างงานสร้างอาชีพให้คนไร้ที่พึ่ง ทำให้พวกเขาสามารถช่วยตัวเองได้ อาจกล่าวได้ว่าโครงการที่มีประสิทธิภาพที่สุดของวัดสวนแก้วได้แก่โครงการสะพานบุญจากผู้เหลือเจือจานผู้ขาด สามารถทำรายได้เข้าวัดปีละหลายสิบล้านบาทและกลายเป็นรายได้หลักของวัดสวนแก้ว ปัจจุบันวัดสวนแก้วขยายงานของวัดออกไปรวมทั้งหมด 8 สาขากระจายไปตามภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ

สำหรับงานสงเคราะห์สัตว์ที่วัดสวนแก้วทำจัดเป็นหนึ่งใน 18 โครงการของวัด ดังนั้นการบริหารจัดการจึงมีลักษณะเช่นเดียวกับโครงการอื่น ๆ เมื่อเทียบกับงานสงเคราะห์สัตว์ที่วัดเวฬุวนารามทำจะมีข้อแตกต่าง เนื่องจากวัดเวฬุวนารามมิได้มีรายได้อื่นสนับสนุนนอกจากเงินบริจาคของผู้มีจิตศรัทธา การดูแลสุนัขและสัตว์ที่คนนำมาทิ้งไว้จึงไม่ค่อยถูกสุขลักษณะ ท่านเจ้าอาวาสวัดต้องนำเงินเดือนตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมาเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับการดูแลสัตว์เหล่านี้ ส่วนวัดหนองน้ำส้มสงเคราะห์สัตว์ไว้หลายประเภทรวมทั้งสุนัขจรจัดที่สมาคมพิทักษ์สัตว์ กรุงเทพมหานคร นำมาส่งให้เจ้าอาวาสวัดอีก 100 ตัว โดยสมาคมจะมาช่วยดูแลสุขภาพและจัดหาอาหารให้

ส่วนจุดอ่อนของวัดสวนแก้วก็คือ ทางวัดไม่สามารถเลือกคนทำงานได้ ใครก็ตามที่ต้องการความช่วยเหลือ วัดก็รับไว้ทั้งหมด เนื่องจากมีงานในโครงการต่าง ๆ ที่คนเหล่านั้นทำได้ตามความสามารถของแต่ละคน หากคนที่เข้ามาอยู่ในวัดขาดคุณภาพ เช่น ชี้เกียจ ชี้ขี้โมย ชี้เหล้าชี้ยา วัดก็ใช้วิธีการจัดการเริ่มจากการตักเตือนจนถึงให้ออกจากวัด เพราะทำความเสียหายให้แก่วัด (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พระราชาธรรมนิเทศ)

วัดโบสถ์วรดิตถ์และวัดทุ่งเหียงที่สงเคราะห์เด็กกำพร้าและเด็กด้อยโอกาสทางการศึกษา โดยรับทั้งเด็กชายและเด็กหญิง ทั้งเด็กเล็กและเด็กโต วัดทั้งสองมิได้ทำเฉพาะงานด้านสงเคราะห์เด็กอย่างเดียว แต่ต้องทำด้านการศึกษาสงเคราะห์ควบคู่กันไปด้วย ด้วยเหตุนี้วัดจึงต้องสร้างโรงเรียนขึ้นมารองรับเด็กที่รับอุปการะเหล่านั้น ตั้งแต่การตั้งศูนย์ดูแลเด็กก่อนเกณฑ์จนถึงระดับมัธยมปลาย ทั้งสองวัดเผชิญปัญหาและอุปสรรคลักษณะเดียวกันคือ ค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาที่ตามมา นอกเหนือจากค่าอาหาร เครื่องนุ่งห่ม เครื่องอุปโภคบริโภค ฯลฯ ซึ่งวัดรับภาระเต็มที่อยู่แล้ว และปัญหากับภาครัฐเรื่องกฎระเบียบด้านสถานศึกษาและสถานสงเคราะห์เด็ก

แม้ว่าการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับภาครัฐเป็นสิ่งที่วัดทั้งสองดำเนินการอยู่อย่างไม่นิ่งนอนใจ แต่ถ้ามการดำเนินการแก้ปัญหาล่าช้าออกไป อาจทำให้การทำงานสงเคราะห์ด้านนี้กลายเป็นจุดอ่อนของวัดได้ เพราะอาจจะเป็นการขัดแย้งกับกฎระเบียบของรัฐ อย่างไรก็ตามวัดทั้งสองตั้งปณิธานที่จะทำงานด้านนี้ต่อไป โดยพิจารณาจากประโยชน์ที่สาธารณชนพึงได้รับว่ามีมากกว่าอุปสรรคที่เผชิญหน้าอยู่

วัดกลางและวัดพระบาทน้ำพุเน้นการทำงานด้านการรักษาพยาบาลและดูแลสุขภาพที่มีค่าใช้จ่ายในการดำเนินการสูง แต่การสร้างโรงพยาบาลของวัดกลางได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านในชุมชนค่อนข้างมากเพราะเห็นว่าเจ้าอาวาสวัดมีจิตเมตตา เสียสละปัจจัยและที่ดินส่วนตัว ร่วมกับญาติโยมช่วยกันบริจาคเพื่อประโยชน์ของคนในชุมชนเอง ขณะที่วัดพระบาทน้ำพุใช้เวลาพอสมควรในการปรับทัศนคติของชุมชนโดยรอบ จุดแข็งของวัดพระบาทน้ำพุคือการสร้าง

เครือข่ายการทำงานด้านการรักษาพยาบาลและดูแลผู้ป่วยเอดส์กับฝ่ายสงฆ์ ภาครัฐ และภาคเอกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศ ใช้สื่อในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเอดส์ให้คนทั่วไปรับทราบ ความพยายามของวัดพระบาทน้ำพุประสบผลสำเร็จ สามารถขยายงานโครงการ 2 เพื่อสร้างสถานศึกษารองรับเด็กที่ได้รับผลกระทบจากเอดส์ ส่วนจุดอ่อนของวัดพระบาทน้ำพุน่าจะเป็นเรื่องของสถานที่ที่ใช้ในการดำเนินงานในปัจจุบัน (โครงการที่ 1) ที่ค่อนข้างคับแคบ และอาจดูพลุกพล่านเมื่อมีการจัดกิจกรรมในบริเวณวัด แต่ก็มี การแยกเขตสังฆาวาสออกจากเขตฆราวาสค่อนข้างชัดเจน

สรุปได้ว่าทั้งวัดและเสถียรธรรมสถานเริ่มการทำงานสงเคราะห์สังคมด้วยการตอบโจทย์ของสังคมตามสถานการณ์และสภาพแวดล้อมในขณะนั้น ต่างก็มีจุดแข็งจุดอ่อนและความสำเร็จที่ต่างกันตามลักษณะของงานสงเคราะห์ที่ดำเนินการ การให้ความสำคัญกับงานสงเคราะห์สตรีและเด็กของเสถียรธรรมสถานเหมาะสมกับความเป็นองค์กรที่ดำเนินการโดยแม่ชี จึงถือเป็นจุดเด่นของเสถียรธรรมสถาน สำหรับวัดต่าง ๆ โครงการหลักที่วัดดำเนินการคือจุดแข็งของวัด ถึงแม้จะมีอุปสรรคอยู่บ้าง

1.3 กลยุทธ์ (Strategy) และกลวิธี (Tactic) ในการดำเนินงาน

กลยุทธ์หมายถึงนโยบายหรือการวางแผนขององค์กรในการดำเนินงานในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ขณะที่กลวิธี คือเทคนิคเฉพาะในการปฏิบัติการ เป็นเรื่องของวิธีการต่าง ๆ ที่จะนำแผนที่วางไว้มาสู่การปฏิบัติ (Turner and Killian 1987: 286) เช่น การเผยแพร่ข้อมูลผ่านสื่อ การจัดสัมมนาอบรมสั่งสอนธรรม การจัดนิทรรศการ ในการประเมินประสิทธิภาพของวัดและเสถียรธรรมสถานสามารถพิจารณาได้จากกลยุทธ์และกลวิธีขององค์กรเหล่านี้ ว่าวัดและเสถียรธรรมสถานมีนโยบายและวิธีปฏิบัติการแบบใดที่นำไปสู่ความสำเร็จขององค์กร

เนื่องจากกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เป็นองค์กรหลักในการพัฒนาสังคมและจัดสวัสดิการ ในงานวิจัยนี้จึงนำกลยุทธ์การดำเนินงานในแผนกลยุทธ์ของกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ พ.ศ. 2550 - 2554 ซึ่งประกอบด้วย 11 กลยุทธ์มาใช้เป็นแนวทางในการพิจารณาภาพรวมของวัดและเสถียรธรรมสถาน

กลยุทธ์ในการจัดสวัสดิการสังคมสงเคราะห์ ทั้ง 11 ข้อ มีหลักการสำคัญคือส่งเสริมการจัดบริการสวัสดิการสังคมตามความต้องการจำเป็น ส่งเสริมความรู้ ภูมิปัญญา และการมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชนในการจัดบริการผู้สูงอายุ เสริมสร้างความรู้และสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมแก่เด็กและเยาวชน เสริมสร้างเครือข่ายพัฒนาสังคมและสวัสดิการ เสริมสร้างโอกาสให้

เข้าถึงแหล่งทุนและการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้านการเงิน พัฒนาศักยภาพการดำรงชีวิตและอาชีพ และเพิ่มขีดความสามารถในการบริหารจัดการองค์กร

ในภาพรวมจะเห็นว่านโยบายของรัฐในปัจจุบันมีลักษณะเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ กล่าวคือพยายามก้าวไปข้างหน้าให้เข้าถึงต้นเหตุของปัญหา ประสานงานกับชุมชนและสร้างเครือข่ายการพัฒนาสังคมและสวัสดิการ โดยเปิดให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมภายใต้ระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ได้มาตรฐานเพื่อทำให้กลุ่มเป้าหมาย (เด็ก เยาวชน สตรี ผู้สูงอายุ คนพิการ ฯลฯ) สามารถดำรงชีวิตพัฒนาตนเอง และพึ่งตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี

ผลของการวิจัยแสดงให้เห็นว่า ในระยะแรกของการทำงานสังคมสงเคราะห์ของวัดทั้ง 5 วัด และเสถียรธรรมสถาน que ดำเนินการโดยนักบวชสตรีเป็นการแก้ปัญหาสถานการณ์เฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นในสังคมทั้งสิ้น สถานการณ์ของสังคมในขณะนั้นในฐานะเป็นเหตุปัจจัยภายนอกได้แก่ ปัญหาที่เกิดจากการสู้รบตามชายแดน มีเด็กกำพร้าบิดามารดาที่เสียชีวิตในการสู้รบและตำรวจตระเวนชายแดนไม่มีกำลังพอจะดูแลและให้การศึกษ จึงเอาเด็กมาฝากวัดให้ช่วยดูแล เด็กชาวไทยภูเขาเกิดและเติบโตในประเทศไทยแต่ไม่รู้ภาษาไทย กลายเป็นเด็กด้อยโอกาสทางการศึกษา ปัญหาการอพยพเข้าเมืองของแรงงานจากต่างจังหวัด หางานทำไม่ได้ ไม่มีที่พักอาศัย กลายเป็นคนเร่ร่อนเด็กที่มาจากสภาพครอบครัว แตกแยก บิดามารดาแยกทางกัน กลายเป็นเด็กเร่ร่อน สตรีที่ถูกคุกคามทางเพศแล้วตั้งครภภ์ ปัญหาการแพร่ระบาดของยาเสพติดและโรคเอดส์

จึงอาจกล่าวได้ว่า กลยุทธ์ของวัดและเสถียรธรรมสถานในระยะแรกของการทำงานเป็นการทำงานแบบตั้งรับทั้งหมด เห็นได้จากกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ที่ดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาตามสถานการณ์ที่เผชิญหน้า เช่นโครงการบ้านสายสัมพันธ์ของเสถียรธรรมสถาน โครงการธรรมรักษันิเวศน์ของวัดพระบาทน้ำพุ การสร้างโรงพยาบาลบางปลาหมอของวัดกลาง โครงการฝึกงานฝึกอาชีพสำหรับคนตกงานของวัดสวนแก้ว โครงการสงเคราะห์เด็กกำพร้าและเด็กด้อยโอกาสทางการศึกษาของวัดโบสถ์วรดิษฐ์และวัดทุ่งเหียง

การทำงานแบบตั้งรับอาจได้ผลดีในระยะแรก กล่าวคือ คนกลุ่มหนึ่งจะได้รับการช่วยเหลือทันที แต่ในขั้นปฏิบัติการ วัดและเสถียรธรรมสถานต้องตามแก้ปัญหาจากปัญหาหนึ่งไปสู่อีกปัญหาหนึ่งที่เป็นผลกระทบตามมาเป็นลูกโซ่ เช่นเมื่อวัดรับอุปถัมภ์เด็กกำพร้าและเด็กด้อยโอกาสรุ่นแรกเพราะสถานการณ์ในขณะนั้น ก็ต้องรับรุ่นต่อ ๆ มาอีกเพราะปัญหานั้นยังคงอยู่ในสังคมเมื่อวัดให้การสงเคราะห์สุนัขจรจัด ต่อมาชาวบ้านก็นำสุนัขหรือสัตว์อื่นมาทิ้งไว้ให้วัดต้องรับภาระเพิ่มขึ้นตัวแล้วตัวเล่า สุนัขในวัดก็เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ปัญหาเรื่องค่าใช้จ่าย ปัญหาเรื่องสถานที่เรื่องอาหาร และอื่น ๆ ก็ตามมา การทำงานเชิงรับจะมีลักษณะของการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ ถ้า

มองในวงกว้างปัญหาแบบเดียวกันจะเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า เมื่อเป็นเช่นนี้วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาอาจจะต้องเปลี่ยนกลยุทธ์จากเชิงรับมาสู่เชิงรุก และหากวิถีที่แตกต่างจากเดิมมาช่วยจัดการกับปัญหาดังกล่าว

หลังจากใช้กลยุทธ์แบบตั้งรับในการดำเนินงานสังคมสงเคราะห์มาตั้งแต่แรก ปัจจุบันวัดและเสถียรธรรมสถานค่อย ๆ ปรับการทำงานมาเป็นเชิงรุกมากขึ้น ถ้าการทำงานเชิงรับเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ การทำงานเชิงรุกก็จะเป็นการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ ในแง่นี้คือการป้องกันหรือพยายามลดปัญหาเหล่านั้นลง ในชั้นกลยุทธ์ การทำงานเชิงรุกของเสถียรธรรมสถานมี 2 ทาง ทางแรกยังคงใช้วิธีการเดิมที่เคยใช้ได้แก่ การใช้หลักพุทธธรรมในการดำเนินงานควบคู่ไปกับการสงเคราะห์ ทิศทางที่สองเป็นการนำองค์กรของตนออกไปสู่ชุมชนภายนอกโดยใช้สื่อหลายประเภทเป็นเครื่องมือ มีการจัดกิจกรรมร่วมกับชุมชนในบริเวณใกล้เคียง สร้างความสัมพันธ์กับภาครัฐ และประสานงานกับองค์กรเอกชนภายนอกทั้งในประเทศและต่างประเทศ แล้วใช้เวทีเหล่านั้นในการอบรมสั่งสอนธรรมและให้ความรู้แก่สาธารณชนเกี่ยวกับสาเหตุของปัญหาต่าง ๆ ของสังคมตามโอกาสและความเหมาะสม

วัดสวนแก้วเป็นวัดที่ทำงานเชิงรุกหลังจากพระราชธรรมนิเทศได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดสวนแก้วไม่นานนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคุณสมบัติหรือบารมีเฉพาะตัวของพระราชธรรมนิเทศได้แก่การมีวาทศิลป์ในการแสดงพระธรรมเทศนา และการมีวิสัยทัศน์เชิงรุกเปลี่ยนวิกฤตให้กลายเป็นโอกาสในการคิดทำโครงการต่าง ๆ ตลอดเวลา 4 ทศวรรษที่ผ่านมามีส่วนช่วยให้วัดสวนแก้วเป็นที่รู้จักและยอมรับของสาธารณชน

วัดพระบาทน้ำพุมีลักษณะการทำงานทั้งเชิงรับและเชิงรุกพร้อม ๆ กัน ในขณะที่เริ่มทำสถานพยาบาลผู้ป่วยเอดส์ทั้ง 8 คน ก็ต้องแก้ปัญหาเรื่องทัศนคติ การให้การรักษาดูแล พร้อม ๆ กับให้ความรู้แก่คนในชุมชน สร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐและเอกชนเพื่อสนับสนุนด้านเงินทุนที่ใช้ดำเนินการ จนกระทั่งปัจจุบัน ความพยายามของวัดพระบาทน้ำพุเป็นผลสำเร็จทำให้คณะสงฆ์ของจังหวัดลพบุรีเข้ามาร่วมรับผิดชอบโครงการ “เมตตาธรรม ค้ำจุนโลก” ซึ่งในหลักการและเหตุผลของโครงการ กล่าวว่า ในการแก้ปัญหาเรื่องโรคเอดส์

ควรแก้ที่ต้นเหตุ . . . โดยเร่งส่งเสริมให้ประชาชนได้เรียนรู้ถึงโทษภัยของโรคเอดส์ว่าเกิดจากพฤติกรรมที่ขาดความตระหนักในศีลธรรม ซึ่งบทบาทดังกล่าวควรเป็นหน้าที่ของคณะสงฆ์โดยตรง ที่จะต้องให้การอบรม สั่งสอนประชาชนทั่วประเทศอย่างจริงจัง

วัดที่ทำงานสงเคราะห์ด้านอื่นอาจปรับทิศทางมาทำงานเชิงรุกได้ช้ากว่าวัดสวนแก้วและวัดพระบาทน้ำพุ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะลักษณะของงานที่ดำเนินการอยู่ เช่น วัดโบสถ์วรดิษฐ์และวัดทุ่งเหียง การสงเคราะห์เด็กกำพร้าและให้การศึกษาเด็กชาวไทยภูเขาให้มีโอกาสเรียนหนังสือจนถึงระดับที่สามารถออกไปทำงานช่วยตนเองและพัฒนาบ้านเกิดของตนเป็นภารกิจระยะยาว การติดตามผลต้องใช้เวลาหลายปี ปัญหานี้ลำพังวัดคงแก้ได้เพียงบางส่วนเท่านั้น ถ้าพิจารณาอีกด้านหนึ่ง ภาครัฐทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นในฐานะที่เป็น “ผู้ปกครอง” มีหน้าที่และความรับผิดชอบโดยตรงในการจัดบริการด้านสังคมสงเคราะห์แก่ประชาชนของประเทศอย่างยุติธรรม และขณะเดียวกันก็พยายามสร้างจิตสำนึกและความรับผิดชอบของประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของสังคม/ชุมชนไปพร้อม ๆ กัน

กล่าวโดยสรุป การทำงานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนามีลักษณะของการสังคมสงเคราะห์ชุมชน เป็นการทำงานที่พยายามช่วยเหลือเกื้อกูลผู้เดือดร้อนให้สามารถช่วยตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่นและพัฒนาชุมชนของตนได้ในอนาคต งานสังคมสงเคราะห์แบบนี้จึงมีลักษณะเป็นกระบวนการที่ใช้เวลานานกว่าจะเห็นผล ทั้งนี้ เพราะการทำงานของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา ด้านสังคมสงเคราะห์ส่วนใหญ่เป็นโครงการระยะยาว มีการลงทุนสูง และเป็นภาระผูกพันกับ “มนุษย์” ทุกเพศทุกวัยที่เข้ามารับการสงเคราะห์ มิใช่การช่วยเหลือในสถานการณ์ที่เป็นเรื่องเฉพาะกิจที่หลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนปฏิบัติเป็นครั้งคราว เช่น การนำสิ่งของไปบริจาคผู้ที่ได้รับผลกระทบจากความหนาว ฝนตก น้ำท่วม หรือไปช่วยซ่อมแซมโรงเรียน ปรับปรุงห้องสมุด บริจาคคอมพิวเตอร์ให้โรงเรียน เป็นต้น

เนื่องจากวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา ยังเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาและพระสงฆ์ยังเป็นที่เคารพเลื่อมใสของประชาชน ถ้าวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาใดก็ตามที่มีศักยภาพ มีความพร้อมทั้งทางด้านเงินทุนและบุคลากร และ “เมื่อเห็นประโยชน์แห่งตนและผู้อื่น ก็พึงทำประโยชน์แห่งตนและผู้อื่นให้เต็มที่ได้ด้วยความไม่ประมาท” ก็ควรทำงานสงเคราะห์สังคมตามกำลังความสามารถของวัดนั้น ๆ การประเมินประสิทธิภาพและความสำเร็จมากหรือน้อยของพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบ รวมทั้งปัจจัยภายในคือความพร้อมขององค์กร และกลยุทธ์กลวิธีไปพร้อม ๆ กัน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสังคมสงเคราะห์ต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่อง “ทางโลก” จึงต้องปฏิบัติตามกรอบของพระวินัยและจารีตประเพณีของไทยในการบริหารจัดการองค์กรของตน ขณะเดียวกันการรักษาภาพลักษณ์ขององค์กรในสายตาของสาธารณชนจึงเป็นเรื่องที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าการปฏิบัติตัวของพระสงฆ์และแม่ชี

2. ข้อควรระวังในการทำงานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา

การมีเมตตาจิตคิดจะช่วยให้คนทั้งหลายพ้นทุกข์เป็นสิ่งที่ดี แต่ในทางปฏิบัติ การทำงานสังคมสงเคราะห์ซึ่งเป็นเรื่องทางโลกและต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับฆราวาส พระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาต้องมีความระมัดระวังในประเด็นต่อไปนี้

2.1 ความประพฤติของพระสงฆ์ สามเณรและผู้ที่เกี่ยวข้อง

ข้อควรระวังข้อแรกได้แก่ความประพฤติของพระสงฆ์และสามเณรที่ทำงานให้วัดซึ่งสงเคราะห์เด็กทั้งหญิงและชาย ต้องปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบของพระวินัยสงฆ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัดที่รับเด็กหญิงเข้ามาเรียนและพักอยู่ในบริเวณวัด แม้จะมีอาคารพักอาศัยเป็นสัดส่วน แต่อาจทำให้คนทั่วไปมองว่าภิกษุสงฆ์และสามเณรเข้ามาคลุกคลีกับฆราวาสมากเกินไป เพราะถึงอย่างไรสังคมสงเคราะห์ก็ยังเป็นตัวอย่างในอุดมคติของชาวบ้าน ส่วนผู้ที่เกี่ยวข้องก็ต้องระมัดระวังตนเองให้อยู่ในกรอบของจารีตประเพณี มิฉะนั้นจะเกิดข้อครหาได้ และผลเสียจะตกอยู่กับวัด พระราชาธรรมนิเทศวัดสวนแก้ว กล่าวว่า “พระที่ทำงานจะต้องเข้มแข็ง บางทีอยู่ใกล้เด็กหญิง ตัวเด็กเองก็ไว้ใจเพราะเห็นว่าเป็นพระ การใกล้ชิดกันเกินไป ก็เกิดเป็นความเสียหายขึ้น”

2.2 ความโปร่งใสในการดำเนินงาน

วัตถุประสงค์ เจตนารมณ์ ขั้นตอนการบริหารจัดการของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาในการทำงานสังคมสงเคราะห์ต้องชัดเจน ต้องระมัดระวังมิให้ชุมชนหรือชาวบ้านมีข้อสงสัยไม่ว่าจะเป็นด้านการบริหารจัดการ หรือ ด้านการเงิน

ในด้านความโปร่งใส วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาต้องเข้าใจว่ากำลังถูกสังคมเพ่งเล็งมากกว่าองค์กรเอกชนที่ทำงานด้านนี้ ดังนั้นวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาต้องมีระบบการบริหารจัดการให้เกิดความโปร่งใสตรวจสอบได้ ทั้งด้านบัญชี ตัวบุคคล และโครงสร้างองค์กร มิให้เกิดข้อตำหนิจากสังคม/ชุมชนได้ ตัวอย่างเช่น ที่วัดธรรมมงคล ในเขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร ชาวบ้านสนับสนุนให้วัดทำงานสังคมสงเคราะห์ แต่ต้องการให้วัดติดตามผลการดำเนินงานของแต่ละโครงการ และนำเผยแพร่ให้ชุมชนได้รับทราบความก้าวหน้า จะได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงาน และช่วยกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น (เนาวรักษ์ แสนสุพรรณ 2545: 82) พระราชาธรรมนิเทศแห่งวัดสวนแก้วกล่าวถึงการทำงานของวัดว่า “เรื่องที่วัดต้องระวังคือ ต้องมีการตรวจสอบบัญชี ฯลฯ อย่าง

ละเอียด” ไวยาวัจกรของวัดพระบาทน้ำพุสนับสนุนเรื่องความโปร่งใสในการทำงานของวัดว่า “ไวยาวัจกร
ดูแล 2 บัญชี คือ บัญชีของวัด และของมูลนิธิ ทุกเย็นจะต้องเคลียร์บัญชีให้เสร็จ ไม่ให้ค้างไว้”

2.3 บทบาทด้านการอบรมสั่งสอนธรรม

เรื่องสำคัญที่ประชาชนทั่วไปมีความกังวลกับการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ของวัด/
สถาบันทางพระพุทธศาสนา คือเกรงว่าพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาจะละทิ้ง
หน้าที่และบทบาทเดิมที่เป็นการสงเคราะห์ด้านจิตใจหรือการให้ธรรมทาน ทั้งนี้เพราะว่าวัด/
สถาบันทางพระพุทธศาสนา มักถูกวิจารณ์ว่าเข้าไปยุ่งกับเรื่องทางโลกซึ่งไม่ใช่ “กิจของสงฆ์” หรือ
เข้าไป “คลุกคลี” กับฆราวาสมากเกินไปจนเกินงาม

แต่จากข้อมูลปฐมภูมิ พบว่าพระสงฆ์และแม่ชีได้ทำหน้าที่ด้านพระศาสนามาก่อนที่จะมา
ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ ท่านเจ้าอาวาสวัดหลายรูปออกอุทิศปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฐาน ศึกษา
พระปริยัติธรรม อบรมสั่งสอนธรรม ฯลฯ และขณะนี้ก็ยังคงปฏิบัติงานทั้งสองด้านควบคู่กันไปทั้งใน
ส่วนที่เป็นวัตรปฏิบัติของตนเอง และส่วนที่สงเคราะห์ประชาชนด้านจิตใจอย่างสม่ำเสมอ เช่นแสดง
พระธรรมเทศนาให้แก่สาธารณชนที่มาทำบุญที่วัด และสั่งสอนอบรมธรรมแก่ชุมชนภายนอก

2.4 การใช้สื่อในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร

ปัจจุบันนี้วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนามีการใช้สื่อต่าง ๆ หลายรูปแบบในการเผยแพร่
ข้อมูล ข่าวสาร การอบรมสั่งสอนธรรม ฯลฯ มากบ้างน้อยบ้างตามสถานการณ์และความพร้อม
ของแต่ละวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามการใช้สื่อมีทั้งคุณและโทษ สื่อมี
ประโยชน์ในการเผยแพร่ข้อมูลการทำงานทั้งเชิงรับและเชิงรุก ทำให้สังคมภายนอกรู้จักวัด/
สถาบันทางพระพุทธศาสนามากขึ้นก็จริง แต่บางครั้งวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา ก็ต้อง
ระมัดระวังการแอบอ้างเอาประโยชน์จากผู้ไม่หวังดีผ่านข้อมูลที่ได้จากสื่อ และอาจใช้สื่อบาง
ประเภทเป็นเครื่องมือในการหลอกลวงต้มตุ๋นประชาชนให้หลงเชื่อ ไวยาวัจกรวัดพระบาทน้ำพุ
กล่าวว่า

ปัจจุบันมีคนเอาวัดไปหากินเยอะ สร้างทำเป็นโครงการของวัด แต่เปิดบัญชีเอาเข้า
กระเป๋าดินเองโดยอ้างว่า “หลังหักค่าใช้จ่าย” จะเอามาให้วัด แต่หักไปหักมาหักจน
หมดเลย ไม่ถึงวัดหรอก เราก็ต้องระมัดระวังเรื่องพวกนี้ด้วย

2.5 การทำงานด้วยความพอดี ไม่เกินตัว

วัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานสังคมสงเคราะห์ต้องเผชิญกับปัญหาหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านรายจ่ายที่เกิดขึ้น แม้ว่าประชาชนยังมีความศรัทธาในการดำเนินงานของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา แต่การบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาไม่มีความสม่ำเสมอ และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาไม่สามารถระดมทุนแบบองค์กรเอกชนทั่วไปได้ ดังนั้นการทำงานจึงต้องระมัดระวัง ทำด้วยความพอดี ไม่เกินหนี้สิน ทำไม่เกินกำลังความสามารถของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา นั้น ๆ โดยคำนึงถึงหลักสำคัญข้อหนึ่งของพรหมวิหาร 4 นั่นคือการมีอุเบกขาในการทำงาน

ปัญหาการทำงานที่เกินตัวจนกลายเป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นมีปรากฏเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรขนาดเล็กที่ขาดผู้สนับสนุนทางการเงิน หรือชาวบ้านที่มีเจตนาดีแต่ขาดทุนทรัพย์ในการดำเนินการ เช่นกรณีบ้านครูน้อย ต้องการช่วยเหลือเด็กยากจน แต่มีข้อจำกัดด้านกำลังความสามารถในการหาเงินมาดำเนินการ ทำให้เกิดปัญหาหนี้สินตามมา เป็นต้น

3. ความสง່ท้าย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่มีการเก็บตัวอย่างสัมภาษณ์พระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์จำนวนหนึ่ง ซึ่งทำให้เห็นระบบการทำงาน รวมทั้งปัญหา อุปสรรคและการแก้ปัญหาด้วยวิธีการต่าง ๆ ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาเหล่านั้น นอกจากนี้ ยังช่วยขจัดข้อข้องใจของบุคคลทั่วไปที่มักคิดว่าการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ของพระสงฆ์และวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่ขัดแย้งกับพระวินัย หรือทำให้ศีลต่างพร้อยหรือเป็นสิ่งที่พระสงฆ์ไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว เนื่องจากได้มีการตรวจสอบกับคำสอนในพระไตรปิฎก แม้มิใช่ทุกเรื่องทุกประเด็น แต่อย่างน้อยกรอบแนวคิดในงานวิจัยนี้ซึ่งเป็นหลักธรรมย่อมสามารถยืนยันได้ในระดับหนึ่งว่าการสงเคราะห์สาธารณชนเป็นงานที่พระพุทธเจ้ามิได้จำกัดไว้เฉพาะคฤหัสถ์เท่านั้น พระสงฆ์หรือวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาเมื่อจำเป็นต้องกระทำให้พึงปฏิบัติตนด้วยความระมัดระวัง

ผลจากการวิจัยที่ได้จากวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิเหล่านี้อาจไม่ใช่ข้อสรุปที่เป็นสากล วัดทั้งห้าและเสถียรธรรมสถานมีแรงจูงใจและประสบความสำเร็จในการทำกิจกรรมด้านสังคมสงเคราะห์ที่แตกต่างกัน มีกลยุทธ์และกลวิธีไม่เหมือนกัน แต่ประโยชน์ที่สำคัญประการหนึ่งคือ ข้อมูลเบื้องต้นที่เกี่ยวกับบทบาทของรัฐและสังคม/ชุมชนที่รับผิดชอบงาน

ด้านสังคมสงเคราะห์ ทั้งในการบริหารราชการส่วนกลางและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และผลของงานวิจัยนี้สามารถใช้เป็นตัวอย่างสำหรับพระสงฆ์หรือวัดหรือสถาบันทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ที่กำลังทำงานสังคมสงเคราะห์ หรือมีความคิดที่จะทำงานสังคมสงเคราะห์ในประเภทเดียวกัน ทำให้ได้ทราบว่าพระสงฆ์หรือวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนามีขั้นตอนในการดำเนินงานอย่างไร บริหารจัดการองค์กรอย่างไร มีกิจกรรมอะไรบ้าง ต้องประสบปัญหาและอุปสรรคมากน้อยเพียงใด และมีแนวทางในการแก้ปัญหาอย่างไร และทำอย่างไรจึงจะประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน

4. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป

ประการแรก ควรมีการทำฐานข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนา ที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ทั่วประเทศ รวมทั้งองค์กรเอกชนทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก องค์กรทางศาสนาอื่น ๆ เพื่อว่าจะได้มีการประสานงาน ช่วยเหลือ ร่วมมือกันในอนาคต

ประการที่สอง ขยายขอบเขตของการทำวิจัยเกี่ยวกับงานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนาในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยในเชิงเปรียบเทียบ ความสำเร็จและความยั่งยืน ปัญหาอุปสรรค การแก้ปัญหา และจุดอ่อนจุดแข็งของแต่ละแห่ง

ประการที่สาม ศึกษาเปรียบเทียบการทำงานสังคมสงเคราะห์ของวัด/สถาบันทางพระพุทธศาสนากับขององค์กรทางศาสนาอื่น และของภาคเอกชนในงานสงเคราะห์ประเภทเดียวกัน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

คามहुโณ (จำรัส ดวงธิดาร). "ศาสนาเพื่อสังคม," *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์*. (20 ธันวาคม 2519), หน้า 6.

ทัศนีย์ ลักษณะภิกขุณี. *การสังคมนาสงเคราะห์ชุมชน*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2542.

ทัศนีย์ ลักษณะภิกขุณี. *การสังคมนาสงเคราะห์ชุมชน : มรรควิธีสู่ชุมชนเข้มแข็ง (Community Work: The Ways towards Empowering Community)*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.

ธรรมรักษ์. ฉบับที่ 44, ปีที่ 8, กรกฎาคม-สิงหาคม 2551.

เนาวรักษ์ แสนสุพรรณ. *บทบาทของวัดต่อชุมชนในปัจจุบัน*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

ประวัติพระสุพรรณเจดีย์ศรีกาญจนภิเษก วัดกลาง. สุพรรณบุรี : โรงพิมพ์สว่างศิลป์, 2539.

ประวัติและผลงานพระราชธรรมนิเทศ (พระพยอม กัลยาโณ) มุลินธิสวณแก้ว. มปท: มปป.)

ปรีชา ช้างขวัญยืน. *ธรรมรัฐ-ธรรมราชา*. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

โปรแกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ซีดี-รอม).

ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา. เอกสารจัดพิมพ์เนื่องในงานทำบุญอายุ 67 ปี พระครูวุฒิธรรมาท 12 สิงหาคม 2544. อ่างทอง : โรงพิมพ์อักษรสิริ, 2544.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). "คืนสู่ความหมายแท้ของสังคมนาสงเคราะห์," *นิตยสารการประศาสน์*. ปีที่ 32 ฉบับที่ 2 (มี.ค.-เม.ย.) 2532: 69-73.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). *คู่มือดำเนินชีวิต*. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2520.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538 ก.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2538 ข.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). *พุทธธรรม*. (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546.

พระราชวรมุนี (ประยูทธ์ ปยุตฺโต). *บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน*. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์การศาสนา, 2530.

พระราชวรมุนี (ประยูทธ์ ปยุตฺโต). *ลักษณะสังคมพุทธ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมล
คีมทอง, 2527.

พระสาสนโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร. *พระพุทธศาสนากับสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515.

พุทธทาสภิกขุ. “ทรัพย์ ... สมบัติ คืออะไร?” *วารสารกัลยาณ*. ปีที่ 1 ฉบับที่ 4 เดือนธันวาคม
(2552) - มกราคม-กุมภาพันธ์ 2553, หน้า 73-94.

มนตรี จุฑะพุทธิ. *แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด : ก้าวอย่างแห่งปัญญา*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์สามสี, 2549.

แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด. *กรุณาแห่งหัวใจ*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สาวิกา, มปป.

ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 116/ ตอนที่ 114 ก. หน้า 48/17. พุศจิกายน 2542.

วันทนีย์ วาสิกะสิน สุรางค์รัตน์ วศินารมณฺ์ ดร.กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุล. *ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสวัสดิการ
สังคมและสังคมสงเคราะห์*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.

สุนทร ณ รัชชี. *พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

สุริชัย หวันแก้ว. “โลกาภิวัตน์กับแก่นสารของสังคมวิทยา,” *วารสารสังคมศาสตร์*. ปีที่ 12 ฉบับที่ 2
(2543): 29-32.

สาวิกา. ฉบับที่ 89, พุศจิกายน 2552, หน้า 8.

เอกสารของวัดกลาง, มปป.

เอกสารของวัดโบสถ์วรดิษฐ์, มปป.

ภาษาอังกฤษ

Adams, Robert, Lena Dominelli and Malcolm Payne. *Social Work Futures: Crossing the
Boundaries, Transforming Practice*. New York: PALGRAVE, 2005.

- Angurarohita, Pratoon P. *Soka Gakkai in Thailand: A Sociological Study of Its Emergence, World View, Recruitment Process, and Growth*, Ph.D. Dissertation, University of Pennsylvania, 1993.
- Baker, Ron. "A Conceptual Framework for Unitary Social Work Practice: 5 Interlocking Models," *International Social Work*. Vol. 22, no. 4 (1980).
- Garvin, Charles D. and John E. Tropman. *Social Work in Contemporary Society*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1992.
- Nakasone, Ronald Y. "Journeying into Elderhood: Reflections on Growing Old in Asian Cultures," *Inside Generaltions: Religion, Spirituality, and Meaning in Later Life*. Summer 2008, pp. 25-29.
- Shih Chen Yen. *Jing Si Aphorisms*. Taiwan: Tzu Chi Cultural Publishing, Co., 2008.
- Still, David L. *The Volunteers: Means and Ends in a National Organization*. New York: Arno Press, 1980.
- Turner, Ralph H. and Lewis M. Killian. *Collective Behavior*. 3rd. ed. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc., 1987.

เว็บไซต์

- <http://www.ccf.or.th>
- <http://www.ffc.or.th>
- <http://www.home4animals.org>
- <http://www.jingsi.com.tw/>
- <http://kanchanapisek.or.th>
- <http://www.kanlayano.org>
- <http://www.khampramong.org>
- <http://www.m-society.go.th>
- <http://www.thepattayaorphanage.org>
- <http://www.phrabatnampu.org/network>
- <http://www.pswth.com/3html>
- <http://sex.sanook.com/sex/safety>

<http://www.sansanee.org>

<http://www.sdsweb.org>

<http://www.sdsweb.org>

<http://www.watangthong.org>

<http://www.watwaru.com>

<http://www.worldvision.or.th>
